

Våren 2018

*LOKAL ØKONOMI OG ADMINISTRASJON I BERGEN
VÅREN OG SOMMEREN 1940, MED SÆRLIG VEKT
PÅ PRODUKSJONSRÅDET*

MASTEROPPGAVE I HIS 350, UNIVERSITET I BERGEN

PÅL KRISTIAN HEUM ØKLAND

INSTITUTT FOR ARKEOLOGI, HISTORIE KULTUR- OG RELIGIONSVITENSKAP

Innholdsfortegnelse

Forfatterens takk	5
Abstract	7
Kapittel 1: Bakgrunnskapittel	8
1.1. Innledning	8
1.2. Historisk bakgrunn	10
1.2.1 Økonomiske forhold nasjonalt og lokalt i Bergen	12
1.3. Problemstillinger, hypoteser og avgrensninger	14
1.4. Metode og teori	15
1.5. Forskningsetikk	17
1.6. Begrepet kollaborasjon	19
Kapittel 2: Kriseutvalget og folkeretten	22
2.1. Kriseutvalget	22
2.2. Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll	25
2.3 Folkeretten	26
Kapittel 3: Produksjonsrådet i Bergen	30
3.1. Innledning	30
3.2. Kommentarer til kildematerialet	31
3.3. Nytt kildemateriale	33
3.4. Opprettelsen av rådet	34
3.5. Heller samarbeid enn tysk styre?	37
3.6. Hva var grunnlaget for opprettelsen av rådet?.....	38
3.7. De samfunnsmessige hensyn	39
3.8. Rådets medlemmer	40
3.8.1. Kommentarer til rådets sammensetning	42
3.9. Produksjonsrådets mandat	45
3.10. Møte mellom Kriseutvalget og Produksjonsrådet, 26.april 1940....	47
3.11. Forskningsstatus	48
3.12. Bärenfelds – saken	51
3.13. Eksempelet Stoltz, Røthing & co	52

Kapittel 4: Nytt kildemateriale / Casestudie	55
4.1. Innledning	55
4.2. Arkivet etter Norges banks Bergensavdeling	55
4.3. Oversikt over bedrifter	57
4.4. Kommentarer til de kommende avsnittene	58
4.5. Produksjonsrådet og bedriftene	59
4.6. Produksjonsrådet og okkupasjonsmakten	64
4.7. Administrasjonsrådet og samarbeidslinjen	66
4.8. Det økonomiske samarbeidets tilblivelse og norske pådrivere	68
4.9. Produksjonsrådet i et regionalt og nasjonalt perspektiv	72
4.10. Konklusjon	72
 Kapittel 5: Stoltz, Røthing & co	 73
5.1. Innledning	73
5.2. Stoltz, Røthing & co, en kort presentasjon	76
5.3. Den første kontakten med okkupasjonsmakten	77
5.4. Hendelsesforløp og den lokale administrasjonens rolle	79
5.5. Bygging av flyplass på Bømoen, de juridiske vurderingene	81
5.5.2. Oppsummering av de juridiske vurderingene	84
5.6. Arbeid igangsatt og utført under okkupasjonen	86
5.7. Dommen mot Stoltz, Røthing & co	91
5.8.1. Hva sier dommen?.....	93
5.9. Konklusjon	96
Kapittel 6: Avslutning.....	98
 Litteraturliste	 103
Arkiver	103
Bibliografi	103
Doktoravhandlinger og masteroppgaver om emnet	104
Internettressurser	105
Fotografier.....	107
Mailkorrespondanse	108

Forfatterens takk

Omsider er arbeidet med denne oppgaven kommet til veis ende. Gjennom den hektiske men spennende prosessen det har vært å skrive denne oppgaven, har veien ledet meg til mange nye bekjentskaper, og kunnskapsrike og hjelpsomme personer. Jeg er veldig takknemlig for kritiske spørsmål og nye synsvinkler som er bidratt til mitt arbeid underveis.

Å skrive en masteroppgave om et tema som gjerne kan betegnes som snevert i tid og rom, kan på mange måter beskrives som et periodevis ensomt prosjekt. Ukesvis i arkivene på leting etter relevant materiale, men med et håp om at det på et eller annet tidspunkt vil komme et gjennombrudd som har kunnet gi nytt lys til oppgavens tematikk, har gitt betegnelsen «tålmodighet» en legemliggjørelse.

Da har det vært godt å ha veileder, Professor Rolf Hobson å kunne sende de uferdige delene av manuskriptet til, få tilbakemeldinger og andre råd og vink. Både om innhold, men også om form og struktur. Takk skal du ha Rolf.

Seminaret «På Tvers av grenser. Globalisering, kulturutveksling, transnasjonal historie, ca. 1880 til i dag», har jevnlig bidratt med kritiske og informative synspunkter på tekstens form og struktur, noe som har vært til stor hjelp underveis. Jeg ønsker spesielt å takke seminarets leder, Professor Christhard Hoffmann, men også Professor Camillia Brautaset for å ha gitt ekstra av sin tid til meg i en kort periode. En takk må selvsagt også rettes til mine medstudenter på seminaret, som i løpet av perioden har tatt seg tid til å komme med konstruktiv kritikk fortløpende til mitt arbeid, i tillegg til at de har hatt sine egne prosjekter å fokusere på. Takk skal dere ha.

Det bør også rettes en stor takk til de ansatte ved henholdsvis Bergen Byarkiv og Statsarkivet i Bergen. De har vært til stor hjelp med tanke på å navigere seg frem til de riktige delene av det enorme arkivmaterialet ved begge arkivene. Jeg ønsker særlig å trekke frem Tor-Magnus Lien ved Bergen Byarkiv for arbeidet han har lagt ned for å hjelpe meg i prosessen det har vært med å snu steiner og sparke inn både åpne og lukkede dører i letingen etter nytt materiale til denne masteroppgaven. Ved Statsarkivet i Bergen ønsker jeg spesielt å takke min tidligere klassekamerat Kenneth Bratland for å ha brukt tid på hjelpe meg med å finne nytt materiale om Produksjonsrådet. Takk skal dere begge to ha.

Jeg ønsker også å takke mine nærmeste for at dere har vært tålmodige med meg i tiden jeg har arbeidet med dette prosjektet. Til mine to barn vil jeg si at jeg håper at jeg har husket å være far også i denne perioden. Jeg vil takke familie og venner for at dere har tatt dere tid til å lese utdrag og kommet med konstruktive tilbakemeldinger både hva form og innhold gjelder.

Til min kommende kone vil jeg rette en ekstra takk. Du har tålmodig hørt på teoriene mine, vært kritisk til hypoteser som er fremlagt, lest utdrag underveis og tatt utallige utskrifter av teksten for meg på jobben din. Du er min nærmeste allierte og sparringspartner, noe du har vist gjennom hele prosessen med dette prosjektet. Takk for at du *er*, Ingrid.

Bergen, mai 2018

Pål Kristian Heum Økland

Abstract

This master project aims at providing new contributions to the research related to the occupation history in Bergen and the surrounding area. The thesis focusses on local administration and the economic conditions in Bergen in the early occupation phase in spring and summer of 1940. The main focus will be on the locally established Production Council (Produksjonsrådet), the processes surrounding the establishment, and its work.

In parallel with this, other parts of the administration's work claim space in the story. This occurs, for example, by exemplifying their role as a central player in the process that led to contact between The Occupation power and the construction firm Stoltz, Røthing & co. After the war, the company and its leaders were convicted of economic collaborations with the German occupation power.

Using new source material, the local administration, The Production council's work and Stoltz, Røthing & co's role will be accounted for in the period of spring and summer 1940.

1. Kapittel: Bakgrunnskapittel

1.1 Innledning

Dette masterprosjektet tar sikte på å gjøre rede for den lokale administrasjonen i Bergen sin rolle knyttet opp mot okkupasjonsmakten i den tidlige fasen av okkupasjonstiden.

Tidsrammen strekker seg fra 9.april 1940 og utover våren og sommeren 1940.

Det er utelukkende de administrative og økonomiske forhold det skal fokuseres på. Rene militærstrategiske, forsvarspolitiske og ideologiske spørsmål vil i svært liten grad vies plass i denne fremstillingen, annet enn der det har en direkte sammenheng med de administrative og økonomiske spørsmål som diskuteres.

Det var i perioden fra 9.april 1940 til midten av mai samme år at Produksjonsrådet i Bergen så dagens lys. Produksjonsrådet var et råd som fikk vide fullmakter og var i en så godt som enerådende posisjon når det gjaldt å kunne gi økonomiske ytelser eller annen form for støtte til bedrifter eller entreprenører som hadde behov for dette for å få virksomheten i gang igjen etter at invasjonen var et faktum. En slik beskrivelse av Produksjonsrådet finner man i både litteraturen, men også i to uavhengige kilder i arkivene ved Bergen Byarkiv.¹ Likhetene når det gjelder beskrivelsene av Produksjonsrådet i de ulike delene av litteraturen som omhandler emnet, kan tyde på at det kan være fruktbart å se nærmere på kildematerialet hvor informasjonen her er hentet fra, og om dette kan danne grunnlag for nye og mer nyanserte tolkninger rundt dette.

Et annet og aktuelt alternativ som vil bli gjennomført, er en studie av kildemateriale som av ulike grunner ikke er innlemmet i tidligere arbeider som omhandler samme tematikk og emne. Her vil det vise seg at det kan være ny informasjon knyttet til nytt og eller/ukjent kildemateriale som kan være med på å bygge et mer nyansert narrativ rundt den lokale administrasjonens rolle og Produksjonsrådets virke.

---

¹ De to arkivene er: *Fougners beretninger, Norges Bank (A 2848, 002 Y22 N-1) og Einar Olsens arkiv (M24) – 0050*. Begge arkivene er en del av Okkupasjonshistoriekomiteen II ved Bergen Byarkiv. Begge arkivene vektlegger behovet for å få hjulene i gang, og ikke minst det at Bergen var helt isolert fra omverdenen, og da av særdeleshet, Oslo og sentralmakten

For å kunne gå i dybden og rette fokuset mot Produksjonsrådet, må man nødvendigvis også ta for seg andre deler av den allerede eksisterende administrasjonen i byen, og da særlig Kriseutvalget av 1938. Grunnen til dette er at det er Kriseutvalget som oppnevner Produksjonsrådet som administrativ enhet, og godkjenner rådets oppgaver og mandat.

En studie av Motstandsarkivet ved Bergen Byarkiv, og da med særlig vekt på materialet fra Okkupasjonshistoriekomiteen II, viser at arkivet inneholder opplysninger og informasjon rundt den lokale administrasjonens virke generelt og Produksjonsrådet spesielt. Skillelinjene mellom de fra før invasjonen demokratisk valgte delene av administrasjonen, samt Kriseutvalget og Produksjonsrådet, kommer til dels frem her. Dokumenter og møtereferater signert av sentrale personer, gir kronologiske beskrivelser av de prosesser som ledet til de avgjørelser som ble tatt.

I tillegg til dette kan rettsaksdokumenter fra 1947 og den påfølgende dommen mot et enkeltfirma for deres kollaborasjon med okkupasjonsmakten gi ny informasjon om tematikken. Rettsdokumentene etter rettsaken mot Stoltz, Røthing & co er på til sammen 300 sider, og som for de ansatte ved Bergen Byarkiv og sannsynligvis de fleste andre har vært av ukjent karakter, fungerer som en illustrasjon på hvilke utfordringer og valg man stod ovenfor i 1940.² Her finner man de ulike aktørenes vitneforklaringer, blant annet fra administrative nøkkelpersoner som Ordfører Asbjørn Stensaker og Finansrådmann Einar Olsen og deres nærmeste ansatte, samt aktoratet og forsvarer sine prosedyrer, og til sist selve dommen som er på 43 sider. Innholdet blir behandlet i kapittel 5 og vil kunne fungere som et eksempel på de ulike problemstillingene knyttet til det å være en privat bedrift som kom til å ta arbeidsoppdrag for okkupasjonsmakten, og ikke minst hvilke ulike drivkrefter som lå bak. Problemstillingene rundt dette, og Stoltz & Røthing og co. som enkeltfenomen vil av den grunn bli viet plass i et eget kapittel.

Et annet arkiv som også kan vise seg å være nyttig og som innehar ny og sentral informasjon med tanke på Produksjonsrådets virke, er arkivet etter Norges Banks Bergensavdeling som er plassert ved Statsarkivet i Bergen. Det er flere grunner til dette, men hovedårsaken og nøkkelargumentet for å kunne påstå at dette arkivet frembringer ny informasjon er at det

---

² Referer til min kontakt ved Bergen Byarkiv som betegnet denne delen av motstandsarkivet som «nytt» og ukjent. Det ble også tatt opp i et gruppemøte ved Bergen Byarkiv, og de kom frem til at materialet ikke var underlagt noen begrensninger. (Bergen byarkiv - uke 4 2018 ved Tor Magnus Lien)

her befinner seg en oversikt over hvilke firmaer som fikk innvilget økonomisk bistand fra Produksjonsrådet, i tillegg til detaljerte oversikter over summene det var snakk om.

Eksempelvis gjorde Gudmund Valderhaug i sin avhandling fra 1983 et poeng av at det ikke lot seg frembringe noen oversikt over bedrifter eller detaljerte økonomiske oversikter i forbindelse med Produksjonsrådets virke.³ En studie av Norges banks arkiver ved Statsarkivet i Bergen har frembragt en slik informasjon.

Ulike deler av den eksisterende forskningslitteraturens fremstillinger vil av helt nødvendige årsaker bli brukt i den realhistoriske presentasjonen parallelt ved gjennomgangen av nytt materiale. Likheten i de ulike fremstillingene er slående og inntrykket er at det kildemessige rammeverket og innholdet kan være hentet fra et begrenset og likt kildemateriale, noe som gjør at det i det store og hele må kunne betegnes som et produkt av samme råmateriale. I dette masterprosjektet derimot, er det i første rekke arkivmaterialet innhentet fra Bergen Byarkiv og Statsarkivet i Bergen som vil utgjøre grunnstammen av kildematerialet som fundamentet til den videre fremstillingen vil bli bygget på, og da med den eksisterende litteraturens innhold som en tydelig og nødvendig rettesnor.

1.2. Historisk bakgrunn

I Norges posisjon som okkupert under andre verdenskrig, stod landets befolkning og de nasjonale og lokale styresmakter ovenfor valg som på ingen måte må undervurderes som enkle. På den ene siden var det et ønske for de aller fleste at hjulene i produksjonslivet kom i gang igjen etter de første hektiske ukene av april 1940, og i mange tilfeller kunne dette bety at det ble opprettet samarbeid med tysk administrasjon eller direkte med militærmakten.

På den annen side var det på ingen måte noe direkte ønske om å bistå fiendens krigshandlinger mot egne norske tropper, og på den måte bidra i okkupasjonsmaktens militære felttog. Distriktssjef i Milorg, O. H. Langeland utalte:

---

³ Valderhaug, Gudmund: «Samarbeid og motstand. Lokal politikk i Bergen 9.april - 31. desember 1940, med hovedvekt på næringslivspolitikken». Hovedoppgave i historie - Universitetet i Bergen, 1983. s. 68, tredje avsnitt.

*En bestemt grense for samarbeid med okkupasjonsmakten må ikke overskrides.*⁴

De moralske og etiske spørsmålene knyttet til handlinger som innebar kontakt med eller kollaborasjon med okkupasjonsmakten, vil kunne være like mange og vel så varierte som spørsmålene knyttet opp mot det rent juridiske.

I løpet av kort tid oppstod det et omfattende økonomisk samarbeid mellom det norske næringslivet og okkupant, samt at et stadig voksende antall nordmenn deltok i arbeidet ved tyske anlegg.

Bergen skiller seg på enkelte områder ut fra resten av det okkuperte Norge og de delene som fortsatt var rammet av kampfhandling mellom allierte og tyske styrker. Fra 9.april til midten av mai 1940, lå Bergen og nabolagene som en okkupert enklave, totalt avskåret fra noen som helst kontakt med landets sentralmyndigheter. Telefon og telegraflinjer ble satt ut av spill og Kringkasteren på Askøy ble tatt ut av synkron drift med Vigra og Oslo-senderne som denne var knyttet opp imot. Dette medførte at Kringkasteren ikke kunne sende og motta signaler av annet enn lokal karakter.⁵

Historisk sett, med tanke på handel og demografi, har fjellene skapt en naturlig barriere i ryggen. Sjøveien har fungert som hovedkommunikasjonslinje og har ført til at Bergen som by på mange måter er blitt liggende som en «øy» med ansiktet vendt utover mot Nordsjøen og Nord-Atlanteren. På mange måter kan man si at Bergen i 1940 fortsatt var mer avhengig av transport og kommunikasjon langs sjøveien enn landbasert kommunikasjon, selv om Bergensbanen stod ferdig allerede i 1909. De første veiene, kvaliteten på kjøretøy og klimatiske utfordringer, gjorde sitt til at kjøretøy på hjul ikke kom til å spille noen vesentlig rolle når det kom til kommunikasjon mellom øst og vest før godt inn på 1960-tallet.⁶ Handel og transport til andre byer og bygder på Vestlandet foregikk fortsatt utelukkende med skip og båter, da Bergen heller ikke hadde noen flytrafikk å snakke om siden eneste flyforbindelse til og fra byen foregikk med sjøfly fra sjøflyplassen i Sandviken.

---

⁴ Langeland, O. H. (2009) *Dømmer ikke*. Familieforlaget A/S, Oslo

⁵ <http://www.bergenkringkaster.no/bergen-kringkaster-askoy-norsk-telemuseum-egil-reimers/> (29/9 – 2017)

⁶ «Den tendens til fysisk isolasjon mot det landverts transportnett som kom til syne i 1930-årene, ble utslagsgivende i 1950- og 1960-årene med den stadig økende lastebiltrafikken. Bergens direkte tilkobling til veinettet hinsides de to store fjorder og på landsdelens folkerike øyer var ennå i 1990 ikke kommet særlig langt.» - Anders Haaland, <http://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/bergens-historie> (29/9 - 2017)

Sentralt, i løpet av det første hektiske døgnet 9.april 1940, var Kongefamilien og regjering på flukt fra Oslo og nordover i det indre øst-land. I løpet av kvelden samme dag, proklamerte NS-leder Vidkun Quisling en ny regjering med seg selv som statsminister. Som et resultat av at Kringkasteren på Askøy ble satt ut av drift når det gjaldt å motta og sende signaler fra resten av landet, nådde lite eller ingen ting av denne informasjonen Bergens befolkning eller dets administrative styre.⁷ Mens kampene fortsatte mellom norske og tyske styrker i de fortsatt norskkontrollerte områdene lengre inne i Bergens umiddelbare omland, hersket det administrativ usikkerhet og kaos. Den allerede begrensede veiforbindelsen ble låst som en direkte konsekvens av kamphandlingene, og vital infrastruktur som broer knyttet til jernbanen ble ødelagt som et resultat av både sabotasje og/eller direkte krigshandlinger. I tillegg kontrollerte okkupasjonsmakten havnebassenget og de nære kystlinjene rundt byen. I de første kaotiske døgnene der informasjonen fra byens administrasjon var mangelfull, uklart og gjerne basert på rykter, flyktet omkring halve byens befolkning, estimert til 50.000-55.000, fra byen og til de omliggende kommunene.⁸

1.2.1. Økonomiske forhold nasjonalt og lokalt i Bergen

Første halvdel av 1930-tallet var preget av høy arbeidsledighet, før norsk økonomi fra 1935 og frem til 1940 var preget av høykonjunktur slik at arbeidsledigheten var på sitt laveste på 10 år. Det var ulike grunner til dette, men en omlegging av den økonomiske politikken gav et oppsving i de økonomiske investeringene.⁹ Perioden som er omtalt som *Krig og Fred 1940-1949*, blir betegnet som ekstraordinær av flere grunner. En stor del av produksjonen ble beslaglagt av okkupasjonsmakten, og realkapitalen¹⁰ ble særlig redusert som følge av

---

⁷ Stensaker, Asbjørn: *Det hendte i Bergen*. J. W. Eides Forlag – Bergen 1946. s. 27-36. Ordfører i Bergen, Asbjørn Stensaker, nevner ingen ting om kontakt med Oslo de første dagene av okkupasjonen i sine memoarer.

⁸ Fossen og Grønlie: *Bergen bys historie IV. Byen sprenger grensene*, Alma Mater Forlag as, Bergen 1995, s. 398. Bergens kommunegrenser så ganske annerledes ut i 1940, enn hva som er tilfelle i 2017. Bergen var også ett eget fylke. For eksempel blir Laksevåg kommune en del av Bergen kommune først i 1972, samt andre kommuner som Fana, Åsane med mer. At befolkningen da flyktet ut av byen og gjerne til de umiddelbare nabokommunene, trenger dermed ikke å bety at de dro så langt. Tittelen på Bind fire av Bergen bys historie peker mot dette, «Da byen sprengte grensene 1920-1972».

⁹ Samfunnspeilet: <https://www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/artikler-og-publikasjoner/det-svinger-i-norsk-okonomi> Avsnitt «De harde 30-årene?» - (15/3 2018)

¹⁰ <https://snl.no/realkapital> Realkapital, konkrete fysiske ting som maskiner, verktøy, fabrikkbygninger, skip, lager av råvarer med mer, som kan settes inn i en *produksjonsprosess*. Den *kapitalmessige* motsatsen er *finanskapitalen* eller *pengekapitalen*, som er regnskapsbegreper. – (15/3 2018)

krigshandlinger.¹¹ Spesielt skipsfarten ble hardt rammet, men faktorer som utenlandske krigsfanger og slavearbeidere i Norge, nordmenn i konsentrasjonsleirer og deltakende på begge sider i krigstjeneste, førte til at vanlige konjunkturbegrep mistet mye av sin relevans for Norge som nasjon og nordmenns generelle økonomiske situasjon.¹²

For Bergen sin del, hadde byen vært preget av høy og stabil arbeidsledighet gjennom hele 1930 – tallet og frem til invasjonen i 1940.¹³ Antallet registrerte personer uten arbeid skulle komme til å falle raskt fra begynnelsen av 1941, noe tall fra arbeidskontoret viser. I slutten av januar 1941 var det fortsatt så mange¹⁴ som 2.427 arbeidssøkende menn og 841 kvinner i byen. Et år senere var tallen gått ned til 93 menn og 323 kvinner, og 31.juli 1943 kunne arbeidskontoret bare registrere 8 ledige menn og ikke en eneste kvinne.¹⁵

Det er vanskelig å komme utenom at en stor del av de som tidligere stod utenfor arbeidslivet var blitt engasjert ved å ta del i det stadige voksende antall arbeidsoppdrag som okkupasjonsmakten satte i gang. Fossen og Grønlie gir en beskrivelse av at det allerede høsten 1940 kan ha vært så mange som 50000 nordmenn var sysselsatt av okkupantene ved å bygge blant annet flyplasser, festningsanlegg og forlegninger for militært personell. De mener det er hevet over enhver tvil at flere tusen bergensere også ble sysselsatt på denne måten.¹⁶

En detaljert beskrivelse av en form for oppdragsformidling satt i verk av den lokale administrasjonen i Bergen eksemplifisert ved Produksjonsrådet, vil senere i denne oppgaven gi et bilde av tiltak som ble gjort for å få hjulene i gang igjen.

Det vil også bli foretatt en analyse av administrasjonens rolle kooperativt med okkupasjonsmakten gjennom et konkret eksempel fra bygg og anleggsbransjen.

Når det er sagt, så var det en tidlig oppfattelse av at det var betydelig med midler i omløp. Allerede ved et møte i Kriseutvalget 16.april blir følgende uttalt:

---

¹¹ Samfunnspeilet: <https://www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/artikler-og-publikasjoner/det-svinger-i-norsk-okonomi> Avsnitt: «Krig og fred 1940-1945 - (15/3 2018)

¹² S.s samme avsnitt

¹³ Fossen og Grønlie, s. 477.

¹⁴ Av en estimert total befolkning på 100.000 innbyggere inkludert eldre og barn.

¹⁵ Fossen og Grønlie, s. 477

¹⁶ S.st.ss

Ordføreren gjorde oppmerksom på at de tyske myndigheter betaler tariffmessig godtgjørelse i norske kroner.¹⁷

1.3. Problemstillinger, hypoteser og avgrensninger

Hovedproblemstillingen i denne oppgaven vil være flerdelt, og vil i første omgang kretse rundt følgende spørsmål:

Hvorfor ble Produksjonsrådet opprettet, hvordan dette lot seg gjøre, hvilke arbeidsoppgaver og innflytelse fikk rådet og var rådet et enestående prosjekt sett i et nasjonalt perspektiv.

For å kunne svare på dette har det vært helt avgjørende å presentere en bred redegjørelse av den kommunale administrasjonen ved Kriseutvalget sin rolle. Disse to administrative enhetene er uløselig knyttet til hverandre, selv om de fungerer uavhengig av hverandre. Hvordan og hvorfor skal jeg komme tilbake til.

For å kunne gi et svar på om Produksjonsrådet var et unikt prosjekt i et nasjonalt perspektiv, vil det være både nødvendig og naturlig å se på det sentralt opprettede Administrasjonsrådet i Oslo som blir etablert og har virkeperiode parallelt i tid i et komparativt perspektiv. Ved å sammenligne disse to administrative enhetene som oppstod uavhengige av hverandre i den første kaotiske tiden etter at okkupasjonsmakten har fått fotfeste i de sentrale delene av landet, kan man skape en forståelse av hvilke valg som ble foretatt og hvorfor.

For å kunne sette Produksjonsrådet i kontekst, må nødvendigvis opprettelsen av Kriseutvalget av september 1938 også presenteres. Det er to hovedgrunner til dette. For det første var det her avgjørelsen om en opprettelse av et produksjonsråd ble behandlet og vedtatt i slutten av april 1940. For det andre var Kriserådet og dets medlemmer sentrale aktører i opprettelsen av kontakt mellom okkupasjonsmakt og bedrifter med tanke på arbeidsoppdrag, noe som bringer frem en annen problemstilling:

---

¹⁷ Kriseutvalgets forhandlingsprotoll, s. 102

Kan det være grunnlag for å konkludere med at den lokale administrasjonen, personifisert gjennom sentrale aktører, legitimerte og la til rette for samarbeid med okkupasjonsmakten?

Videre vil andre spørsmål og problemstillinger gjøre seg gjeldene, som for eksempel hvilken rolle Produksjonsrådet fikk eller inntok i forhold til okkupasjonsmakten. Var det noen bestemt linje her, og sier kildematerialet eller arkivet noe konkret om et direkte forhold mellom Produksjonsrådet og okkupasjonsmakten?

Kan det her være snakk om at Produksjonsrådets tildelinger av arbeidsoppdrag mellom entreprenør/bedrift og okkupasjonsmakt dannet grobunn for et varig samarbeid/kollaborasjon mellom okkupant og det enkelte foretak? Dette er et spennende spørsmål, og linken mellom Produksjonsrådet og de enkelte bedriftene vil kunne hjelpe til med å avdekke om begge deler er tilfelle eller ikke.

Et annet og legitimt spørsmål, er om man vil kunne vurdere om opprettelsen og innføringen av først Kriseutvalget og dernest Produksjonsrådet var i strid med de demokratiske prinsipper som var/burde vært gjeldende? Og kan man her snakke om et demokratisk problem ved at prosesser ved opprettelsen og kontrollmuligheter av Kriseutvalget og Produksjonsrådets faktiske virke viste seg å være mangelfulle?

1.4. Metode og teori

Det er i utgangspunktet ikke de enkelte entreprenører eller den enkelt bedrifts kooperative forhold til okkupasjonsmakten det skal fokuseres på i denne oppgaven, men snarere spørsmålene om hvorfor og hvordan. På den annen side vil det være helt nødvendig å komme inn på eksempler som omhandler enkeltfirmaer for å belyse problemstillingene som oppgaven tar sikte på å belyse.

Det vil derfor være naturlig å komme med en eksemplifisering fra Produksjonsrådets virke, og et annet som var et direkte resultat av kontakten mellom den lokale administrasjonen og okkupasjonsmakten. I den forbindelse knytter det seg det jeg vil kalle noen sentrale metodiske utfordringer som bør diskuteres. Blant annet tydeligheten av at det var et felles ønske fra okkupasjonsmakt og de lokale styresmakter når det gjaldt å få hjulene i gang igjen

etter invasjonen 9.april. Det som i så måte kan være nyttig, er å se på de ulike variablene som førte til at det oppstod et samarbeid, hvilke drivkrefter som lå bak. At det var et samarbeid, og at begge sider dro nytte av dette, er ved tidligere studier og annen litteratur grundig dokumentert, men vil bli diskutert i denne oppgaven også. Hvordan dette samarbeidet oppstod, kan ha vært drevet av ulike årsaker. Var det tvang fra okkupasjonsmaktens side, et ønske om fortjeneste for bedriften, en nødvendighet for å tjene nok penger for den enkelte borger/arbeider for å overleve, eller var det andre uforutsette og ikke like tydelige faktorer som fikk spillerom? Det siste spørsmålet peker i retning av det politiske og administrative styret i Bergen, og betydningen dette fikk for kontakt mellom næringsdrivende, bedrifter og entreprenører på den ene siden, og okkupasjonsmakt på den andre. Er det en link her, kan man med en slik inngang til tematikken kunne sementere de lokalt opprettede styringsorganene i Bergen sin rolle.

De ulike variablene trenger ikke i utgangspunktet å være uavhengige, og kan derfor bekrefte eller avkrefte en påstand sammen. Utfordringen er at man kan ende opp med forklaringer som er så like og veletablerte slik at det er vanskelig å motbevise dette med mindre man finner frem til nye tanker fra litteraturen eller mer kildemateriale. I så henseende, er det like interessant med nytt kildemateriale og ukjente arkiver, som med kjent og allerede gjennomgått materiale. Det er inngangen og problemstillingene i denne oppgaven som har til hensikt å gi et nytt og supplerende bidrag til den allerede eksisterende forskningen. For eksempel vil en oversikt over hvilke bedrifter/entreprenører som var i kontakt med Produksjonsrådet våren og sommeren 1940 kunne fortelle noe om hvilke arbeidsoppdrag de ble tildelt og hvem som var oppdragsgiver. Kan man ut i fra dette definere hvor skillet gikk i forhold til det å holde hjulene i gang, et ønske om å drive inn mest mulig profitt, eller var arbeidsdelingen nødvendig for å få mat på bordet til den enkelte? Hvem eller hvilken instans avgjorde hva og hvilket arbeid som skulle settes i gang?

I et arbeid som dette, der ulike arkiver og originaldokumenter er sentralt i kildearbeidet, vil inngangen og måten man studerer materialet på være avgjørende. Det er i mange tilfeller råmateriale som i få tilfeller er gjennomgått da det tidligere er gjort lite eller rettere sagt ingen direkte forskning på Produksjonsrådets eller Kriseutvalgets rolle og betydning under den tidlige okkupasjonstiden i Bergen. I den forbindelse er det helt sentralt å nevne det som kan kalles negative kildebestemmelser, eller det en kilde unnlater å fortelle. Kan man anta at

kilden utelater noe vesentlig? Burde det helt tydelig og selvsagt ha vært noe mer her? Et konkret eksempel fra tematikken i denne oppgaven kan være at dersom det blir oppgitt eller referert i et dokument fra en nøkkelperson at Produksjonsrådet fikk sysselsatt X antall tusen personer og gav økonomisk støtte for Y antall millioner kroner, burde det ikke da være en form for oversikt over dette noe sted, regnskap eller lignende? Dersom dette ikke eksisterer, hva kan dette da fortelle oss? For å kunne bruke dette eksempelet og kilden, uavhengig av om den er positiv eller negativ, bør man derfor ha grundig kjennskap til den historiske konteksten kilden oppstod i og hvilke personer som produserte den. Det er på ingen måte meningen å fremstå som konspiratorisk, men mangelen på opplysninger som åpenbart burde vært til stede, kan også fortelle noe, gi rom for nye teorier eller gi grobunn for å lete videre andre steder.

All litteratur, forskning og annet kildemateriale bør uansett plasseres i sin historiske kontekst før det konkrete kildearbeidet starter, slik at man på denne måten kan ha en bredest mulig oversikt knyttet til de mer generelle metodiske utfordringene.

1.5. Forskningsetikk

Norske bedrifters og den vanlige nordmanns samhandling med okkupasjonsmakten under okkupasjonstiden er fortsatt et sensitivt og i enkelte tilfeller et kontroversielt tema. Offentliggjøring av dokumenter og andre sensitive opplysninger som omhandler aktører som på en eller annen måte var involvert i et samarbeid, kan få konsekvenser rent omdømmemessig og for deres ettermæle. Illustrasjonen som er sentral i dette masterprosjektet når det kommer til kollaborasjon med okkupasjonsmakten, er et firma som er av betydelig størrelse innenfor sitt fagfelt i Bergensregionen i dag. De beskriver blant annet seg selv som *en solid partner for krevende kunder innenfor næringsliv, offentlig sektor og det private eiendomsmarkedet*.¹⁸

Med dette som utgangspunkt, må de forskningsetiske hensyn tas på alvor. Enkelte deler av kildematerialet vil av hensyn til avstand i tid fortsatt være underlagt klausulering, mens

---

¹⁸

http://www.stoltz.no/default.aspx?pagelid=5&utm_campaign=Stoltz+Entrepren%C3%B8r+AS&utm_source=google&utm_medium=ppc&utm_term=stoltz%20entrepren%C3%B8r&utm_content=2055192x844192131393409240 (11/5 2018)

andre deler kan være fritt tilgjengelig for forskningsøyemed ved for eksempel offentlige arkiver. Uavhengig av dette, vil jeg benytte meg av de forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, jus og teologi, gitt av Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). Retningslinjene ble sist oppdatert 27.april 2016.¹⁹

Fri forskning er en av grunnsteinene i ethvert uavhengig forskningsarbeid. Vitenskapelige kvalitetskrav må til enhver tid etterstribes i arbeidet med det aktuelle forskningsarbeidet slik at forskningsresultater og informasjon på en mest mulig nøyaktig og enklest mulig måte kan etterprøves.

Et annet moment, eller en annen grunnstein i dette arbeidets forbindelse, er personvern. Med utgangspunkt i NESH og retningslinjene gitt her, med tanke på personvern, er det flere aspekter man skal være observant på og ta hensyn til. Tidsaspektet fra okkupasjonstiden og frem til i dag kan fortsatt føre til at enkeltpersoner kan bli berørt av at sensitive opplysninger kan bli offentligjort. Eksempelvis kan dette gjelde ansvarlige personer i ledende stillinger i mulige private bedrifter som kom i kontakt med Produksjonsrådet. Et annet moment er innvirkning på en tredjepart som bare indirekte er en del av forskningen. Dette kan være en aktuell og høyst reell problemstilling ved gjennomgang av Kriseutvalgets og Produksjonsrådets medlemmer og deres virke, og Stoltz, Røthing & co som firma. Her kan det være snakk om et fåtall personer med en begrenset omgangskrets i embetes øyemed, eller en form for lukket indre krets, som faktisk kan føre til at miljøet som det skal forskes på blir lite og det man kan kalle gjennomskiktig. Personfokuset kan bli stort, og hensynet til familie, andre etterkommere og venner og bekjente må av forskjellige grunner derfor tas hensyn til.²⁰ Det kan også være naturlig å anta at hovedaktørene som det er fokus på i dette arbeidet, av naturlige årsaker er gått bort. En persons ettermæle, og prinsippet om at avdøde og etterlatte mennesker skal behandles med respekt, må nødvendigvis respekteres og tas hensyn til så langt det lar seg gjøres uten å komme i konflikt med tanken om en fri forskning.²¹

---

¹⁹ <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/Forord/> (21/9 2017)

²⁰ De nasjonale forskningsetiske komiteene 2016, s. 19

²¹ S. st, s. 22

Opgavens tematikk og tidsramme kan føre til konflikt eller utfordringer knyttet til mulige kollisjoner mellom den frie forskningen og personvern. Eksempler på dette kan være politiske beslutninger tatt av et fåtall, i dette tilfellet menn, fikk ringvirkninger og konsekvenser, både positive og negative for hele Bergens befolkning i løpet av denne oppgavens tidsramme. De forskjellige administrative enhetenes mål, virkemidler og hensikter vil bli diskutert, og må derfor inneha en balansegang mellom fri forskning og personvern som en viktig del av bevisstheten i dette arbeidet.

Tekst: De nasjonale forskningsetiske komiteene. Sist oppdatert: 27.april 2016

<https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/>

I løpet av arbeidene ved arkivene, har det blitt gjort vurderinger med tanke på bruken av materiale som danner grunnlaget for de ulike delene av dette prosjektet. Det er ikke kommet innvendinger eller restriksjoner med tanke på bruk av kildematerialet det blir henvist til senere i denne oppgaven.

Når det gjelder entreprenørfirmaet Stoltz, Røthing & co, har det blitt sent forespørsel direkte til firmaet med henstilling om å få innsyn i deres private arkiv som er lagret ved Bergen Byarkiv. Forespørselen ble avvist, til tross for at det ble poengtert at tematikken og hovedfokuset for dette Masterprosjektet er den lokale administrasjonens rolle.²²

1.6. Begrepet kollaborasjon

Et samkvem, eller et samarbeid mellom okkupert og okkupant, sier at det i ordenes natur skal foregå en eller annen form for gjensidig samspill som gir begge parter et utbytte, eller at man oppnår en gevinst eller når et mål ved å trekke i samme retning. Et slikt samkvem var i de aller fleste områder i Norge på mange måter helt uunngåelig etter at først invasjonen og dernest okkupasjonen var et faktum. Man kan tenke seg unntak, små isolerte og nærmest selvforsynte bondesamfunn og fiskevær som til dels kunne fortsatt livet som før. Men for denne oppgavens tematikk og for Norge som helhet, må man kunne snakke om at det ble samarbeidet eller kollaborert mellom okkupert og okkupant i større heller enn mindre grad.

---

²² Se i litteraturlisten under *Mailkorrespondanse*.

Selv om avhengighet av importerte varer var høy, og skipsfarten var hovedpulsåren for byen i import av livsviktige varer for produksjon og befolkning, var byen og dens befolkning i aller høyeste grad deltakere i den globaliserte industrialiserte verden. Bergen hadde et bredt utvalg av bedrifter som både produserte for det man kan kalle det indre marked, men også for eksport, og en plutselig omveltning som invasjonen representerte fikk store konsekvenser.

I et okkupert samfunn som Bergen, der befolkningen ville fått det problematisk med å opprettholde et nødvendig minimum for overlevelse uten tilførsler som okkupanten lett kunne kontrollere, ville det gjennom en slik kontroll kunne tvinges frem ulike former for samarbeid. På den annen side, var okkupanten avhengig av det okkuperte samfunnets varer og tjenester.²³

En kollaboratør betyr i all sin enkelhet egentlig «en som samarbeider», og har sin opprinnelse fra det latinske ordet *collaborare* som betyr å kooperere, eller å samarbeide.²⁴ Av ulike årsaker har ordet kollaboratør en udelt negativ klang og vedheng ved seg i forbindelse med okkupasjonstiden i Norge spesielt og 2.verdenskrig generelt. Ole Kristian Grimnes, norsk historiker og professor emeritus i moderne historie ved Universitetet i Oslo, mener at det kan skilles mellom fem former for samkvem eller kollaborasjon med okkupasjonsmakten, fire av offentlig karakter og en av privat karakter som blant annet innebar samkvem mellom tysk mann og norsk kvinne.²⁵ Grimnes inndeling kan gjerne oppleves som umoderne, da det kategorisk betegner den av privat karakter som noe som skjer mellom tysk mann og norsk kvinne. Av ulike årsaker er det de fire av offentlig karakter som er mest interessant for denne oppgaven, ikke den av privat karakter. En videre diskusjon rundt dette vil måtte ha en plass i en annen type oppgave, og det er derfor de fire som Grimnes omtaler som offentlige som presenteres her:

- *Ideologisk samkvem eller kollaborasjon* ble eksemplifisert gjennom NS og deres alliering med okkupasjonsmakten. Dette ble gjort av ideologiske grunner, da de tyske

---

²³ Larsen, Stein Uglevik (red), I krigens kjølvann, Universitetsforlaget, Oslo 1999, s. 47

²⁴ <https://en.wiktionary.org/wiki/collaborare> 1/10 - 2017

²⁵ Larsen, Stein Uglevik(red), I krigens kjølvann, Universitetsforlaget, Oslo 1999, s. 48

nasjonalistene var åndsfrender. Grimnes snakker også om at dette kunne ha blitt betegnet som politisk kollaborasjon, men at dette har sin egen form.²⁶

- *Politisk kollaborasjon* er kjennetegnet ved at nasjonalt og politisk legitime representanter for den okkuperte befolkningen forhandler, gjør avtaler og samarbeider med okkupanten.²⁷ I dette ligger det at representantene best kan ivareta befolkningens interesse der okkupanten er en motpart. Grimnes hevder at det aldri ble noen politisk kollaborasjon i institusjonaliserte former i det okkuperte Norge før riksrådsforhandlingene sommeren 1940.²⁸ Denne påstanden om at et slikt samkvem ikke fant sted, er særdeles interessant i henhold til problemstillingene som denne oppgaven presenterer med tanke på Kriseutvalget og Produksjonsrådets roller som institusjonelle ansvarsbærere lokalt i Bergen.
- *Administrativ kollaborasjon* blir betegnet som et samarbeid mellom patriotiske norske embets og tjenestemenn, og tyske tjenestemenn på den andre. Norsk side var opptatt av at produksjon, ro og orden og nødvendig tilførsel av varer og tjenester ble opprettholdt. Fra tysk side var det også en interesse av å bruke minst mulig ressurser, integrere det norske samfunnet i en tyskdominert europeisk økonomi og utnytte ressursene i den tyske krigføringens tjeneste.²⁹ *Administrativ kollaborasjon* kan i aller høyeste grad være en aktuell betegnelse for denne oppgavens utgangspunkt, da det er de administrative institusjoner det rettes fokus mot.
- *Økonomisk samkvem* mellom norsk nærings og arbeidsliv, var ifølge Grimnes, utstrakt. Næringslivet ytet okkupanten varer og tjenester, og et stort antall arbeidere fant sysselsetting på tyske arbeidsplasser. Mellom den administrative og økonomiske kollaborasjonen var det en nær forbindelse. Den norske økonomien ble av det norske og tyske embetsverk gjennom administrativ kollaborasjon strengt regulert. En forutsetning for begge typer kollaborasjon var et allment ønske helt fra den tidlige okkupasjonstiden, helt siden Administrasjonsrådet sentralt, og Kriseutvalget og Produksjonsrådet lokalt, og deres felles ønske «om å holde hjulene i gang».³⁰

---

²⁶ S.st: s. 48

²⁷ S.st: s. 48

²⁸ Larsen, Stein Uglevik (red), I krigens kjølvann, Universitetsforlaget, Oslo 1999, s. 49

²⁹ S.st., ss.

³⁰ S.St, ss.

Grimnes tar for seg de ulike ordene for samhandling med okkupasjonsmakten, og definerer de ulike styrkene og svakhetene ved å bruke de ulike begrepene i forskjellige sammenhenger. De ulike begrepene vil også bli brukt i ulike sammenhenger i denne oppgaven. Samhandling, samkvem, kollaborasjon og samarbeid kan gi ulike assosiasjoner hos personer som tolker et hendelsesforløp, og ordene kan ha ulik tyngde gitt av forfatter. Jeg ønsker derfor å poengtere at begrepene kan bli brukt om en annen, men at de alle på et eller annet nivå inngår i kategoriseringen og den firedelte inndelingen til Grimnes som er vist over her, og at inndelingen vil bli brukt som en pekepinn og henvisning i denne oppgaven.

Kapittel 2: Kriseutvalget og folkeretten

2.1 Kriseutvalget

Tiltak gjort på det sivile og militære plan for Bergen med tanke på en storkrig på kontinentet, ble så smått satt i gang allerede høsten 1938. Både militært og sivilt, var det igangsatt etableringer av et offentlig apparat som skulle sikre nøytraliteten og forsyninger i byer og kommuner i hele landet i den nære tiden opp mot 2.verdenskrig.³¹ Like før krigsutbruddet på kontinentet, den 25. august 1939 trådte Loven om forsyningsnemnder i kraft gjennom en kongelig resolusjon. Dette førte til at både sentrale og lokale myndigheter konsentrerte seg om sikre seg og bygge opp lagre av drivstoff, brensel og matvarer.³²

Allerede mandag 26. september 1938 i Bergen, nesten et år før resolusjonen ble vedtatt fra sentralt hold, rettet Finansrådmann Einar Olsen en muntlig henvendelse til Ordfører Asbjørn Stensaker med bakgrunn i den spente internasjonale situasjonen og utsiktene for en ny verdenskrig. Hvis det skulle komme et krigsutbrudd, la Olsen her til orde for at det burde bli nedsatt et mindre utvalg, målt i antall personer, med en utstrakt fullmakt som kunne planlegge og forberede de eventuelle skritt som kunne antas å bli nødvendig å ta for den sivile forvaltning. Spørsmål som ble tatt opp til drøfting, var blant annet sikring av byens matforsyning og brenselforsyning og mulig innførelse av rasjoneringsordning, forberedelse

---

³¹ Det er en enkel sak å navigere seg frem til informasjon om andre byer og kommuner sine Kriseutvalg på nettet: Eksempler fra Stange: <http://stange-historielag.no/arboker/1986> (9/4 2018) Stavanger: https://books.google.no/books?id=wnfzAAAAMAAJ&q=kriseutvalg&hl=no&source=gbs_word_cloud_r&cad=5 (9/4 2018) og Oslo: <http://www.ude.oslo.no/Oslo-patriot/th31.html> (9/4 2018)

³² Nøkleby, Berit: Hitlers Norge, okkupasjonsmakten 1940-1945, Cappelen Damm Trondheim 2016, s. 21

av massebespising på Hotell Rosenkrantz og forberedelse av understøttelse til mobiliserte mannsapers familie.³³ Oppgavene som utvalget tok for seg var vidtfavnende, og dekket i første omgang spørsmål knyttet til det sivile liv, men også deler av det militære. Innunder her kommer beskyttelse av det som ble ansett som livsviktige anlegg som lysverk, vannverk og lignende mot eksempelvis luftangrep, og mulige evakuering av skoler med dertil omlegging av undervisningsforhold. Finansrådmannen henvendte seg den 27. september 1938 til Divisjonssjef General Steffens og informerte ham om de tiltak som var satt i gang både i forhold til det sivile, men også det militære hold, noe General Steffens ga sin tilslutning til. Deretter ble den sivile forvaltningens oppgaver drøftet i relasjon til de militære myndigheter. I finansutvalgets møte den 28. september, foreslo ordføreren at et utvalg ble nedsatt. Utvalget fikk da det endelige navnet Kriseutvalget, og bestod av følgende medlemmer: Ordfører Stensaker, advokat Sundt, forretningsfører Lid og finansrådmann Olsen.³⁴

Kriseutvalget i Bergen fikk vide fullmakter, og kom til å spille en helt sentral rolle i de sivile forberedelsene for en mulig kritesituasjon, og ikke minst i opprettelsen av Produksjonsrådet. Tim Greve beskriver i sitt verk *Bergen i krig* Kriseutvalget som byens sivile «generalstab», og viser til de planer som ble lagt og som er beskrevet over. Greve tegner videre et bilde av et arbeid som var både godt og viktig.³⁵ Det administrative arbeidet med tanke på planleggingen av et sivilt samfunn i kritesituasjon, foregikk bak lukkede dører og detaljene i disse planene var ukjent for folk flest. Utvalget ønsket på denne måten å unngå en nervøs stemning, samt å hindre at utenlandske agenter skulle få kjennskap til de forberedelser som ville bli utført for å beskytte sivilbefolkningen i tilfelle av krig.³⁶

I følge Kriseutvalgets egne protokoller, var det begrenset med møtevirksomhet og annen organisering fra høsten 1938 til september 1939. Men med Tysklands angrep på Polen den 1. september 1939, som igjen førte til den direkte konsekvensen at Storbritannia og Frankrike erklærte Tyskland krig den 3. september, ble det en mer hektisk aktivitet i Kriseutvalget. I løpet av september ble et forslag til mandat for Kriserådet utarbeidet, og den 11. oktober 1939 ble dette vedtatt av formannskapet i Bergen:

---

³³Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll, s.2

https://www.bergen.kommune.no/bk/multimedia/archive/00078/Kriseutvalgets_forha_78662a.pdf (4/9-2017)

³⁴ Kriseutvalgets forhandlingsprotoll, s.2-3

³⁵ Greve, Tim: *Bergen i krig, bind 1 og 2*, J. W Eide Forlag, Bergen 1978, s, 14

³⁶ S. st. s, 15

1. *Kriseutvalget er centralorgan for alle utvalg og nevnder som måtte bli nedsatt i anledning av den foreliggende krisesituasjon i den utstrekning lov eller andre bestemmelser ikke er til hinder for.*
2. *Kriseutvalget behandler alle saker vedkommende kriseforanstaltninger. Disse saker behøver ikke å forelegges de administrasjoner eller utvalg som etter alminnelige regler skulle behandlet dem.*
3. *Kriseutvalget gir innstilling om bruken av de midler som blir stillet til disposisjon til kriseforanstaltninger. Når utvalget finner det uomgjengelig nødvendig, kan det også treffe bestemmelser som egentlig tilligger formannskapet eller andre kommunale myndigheter. Saken forelegges i tilfelle uten opphold i formannskapet eller vedkommende myndighet.*
4. *Alle saker som forelegges Kriseutvalget blir å behandle av finansrådmannen på vanlig måte.³⁷*

Formannskapet i Bergen var i 1939 et folkevalgt organ i styringen av kommunen, og var et representasjonsstyre som hadde sin opprinnelse fra Formannskapslovene av 14. januar 1837 som sier at det i hver herredskommune og bykommune skulle være et formannskap som skulle velges særskilt til denne oppgaven.³⁸ Eller som Byarkivar Arne Skivenes sier det,

at den opprinnelige hensikten med Formannskapslovene er å velge et formannskap/styre av byens beste menn - og kvinner - til beste for byen.³⁹

Mandat for Kriseutvalget som ble vedtatt av Bergen Formannskap, inneholdt som vist over, fire punkt som ga Kriseutvalget betydelig handlingsrom, eller makt i en gitt krisesituasjon. Det demokratisk valgte Formannskapet ga dermed vide fullmakter til et styringsorgan som var opprettet og nedsatt utenfor den demokratiske sfæren og demokratisk kontroll. Beslutninger og avgjørelser ville kunne bli tatt uten at formannskap eller andre kommunale myndigheter kunne opptre som kontrollorgan eller som påvirker av de saker som ble tatt opp eller beslutninger som ble gjort. Dette kan bære tydelige tegn om et demokratisk problem, og at mulig mangel på kontroll av saksgang og avgjørelser som ble tatt kan være

---

³⁷ Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll, s.1

³⁸ <https://snl.no/formannskapslovene> (5/9 - 2017)

³⁹ https://www.bergen.kommune.no/bk/multimedia/archive/00014/Slutten_p_en_epoke_14489a.pdf (5/9 - 2017)

gjenstand for videre diskusjon og gransking. Dersom man ser på opprettelsen av Produksjonsrådet i de hektiske dagene og ukene etter invasjonen 9.april, vil man kunne reise de samme problemstillingene. Opprettelsen av Produksjonsrådet, dets medlemmer og saksgangen i forkant av selve opprettelsens er beskrevet i Kriseutvalgets Forhandlingsprotokoll. Her viser det seg at Kriseutvalget, som var et organ som på mange måter handlet på egne vegne uten det man kan betegne som demokratiske prosesser, opprettet et nytt organ som på mange måter innehadde de samme styringsmessige prinsippene. Dette skal jeg komme tilbake til under kapittel 4 om Produksjonsrådet, men Kriseutvalget vil være en sentral aktør parallelt i forståelsen og studiet av Produksjonsrådet.

2.2. Kriseutvalgets Forhandlingsprotokoll

I forbindelse med at Bergen Byarkiv markerte at det var 70 år siden invasjonen, ble det publisert en rekke digitaliserte dokumenter fra okkupasjonstiden inn mot 9.april 2010. Blant annet var Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll, en samling på 290 sider og som strekker seg over en tidsramme fra høsten 1938 til desember 1940, er av dokumentensamlingene som ble digitalisert og gjort tilgjengelig.⁴⁰ Dette er dokumenter som refererer møtene som ble holdt i Kriseutvalget, hvilke saker som ble tatt opp og hvem som deltok på møtene. De mer eller mindre daglige møtereferatene fra 9.april og til desember 1940, er i det store og hele signert av Finansrådmann Einar Olsen fortløpende.⁴¹

Ved en gjennomgang av dokumentene, trer enkelte datoer og saker som fører til at avgjørelser blir tatt frem som mer aktuelle og interessante for denne oppgavens tematikk å ta opp. En presentasjon, gjennomgang og diskusjon av det aktuelle materialet fra Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll vil bli foretatt fortløpende i forbindelse med dets aktualitet knyttet opp mot tematikken i de senere kapitlene. Dokumentenes innhold vil ikke bli presentert og diskutert i sin helhet av hensyn til plasshensyn i denne oppgaven, men den digitalisert utgaven ved Bergen Byarkiv er å finne her i sin helhet:

https://www.bergen.kommune.no/bk/multimedia/archive/00078/Kriseutvalgets_forha_78662a.pdf

---

⁴⁰ Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll - (2/10 - 2017)

⁴¹ [https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/bergen-byarkiv/9475/9480/article-66220-\(2/10-2017\)](https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/bergen-byarkiv/9475/9480/article-66220-(2/10-2017))

2.3 Folkeretten

Vurderinger gjort med tanke på å se nærmere på de involverte parters vektlegging og henvisninger til gjeldende folkerett generelt, og Haag-konvensjonen spesielt, må naturlig nok sees i kontekst av forholdene som var rådende i 1940. Avveininger gjort, peker på at det er lite hensiktsmessig å trekke inn nyere forskningslitteratur rundt vurderingene som ble tatt vedrørende hvilken posisjon man inntok enten som okkupert eller okkupant, nøytral eller krigførende, ved angrepet på Norge. Et viktig moment i den sammenheng, er at det ikke er Norges folkerettslige stilling i 1940 som skal være hovedfokus i de videre drøftinger. En avveining som dermed er gjort, er at det vil være mest interessant å se handlingene og vurderingene i et lys av forskningslitteraturen man i 1940 hadde til rådighet og som dannet vurderingsgrunnlaget. Blant annet henviser Einar Olsen til at det allerede 10.april ble sendt en henvendelse til Michelseninstituttet for en folkerettslig utredelse fra en ekspert. En uttalelse ble gitt av Dr. Hambro, men i følge Olsen var det lite konkret hjelp å få annet enn henvisninger til litteratur og en bok som han allerede hadde på sitt kontor.⁴² Hvilken bok det er snakk om, kommer ikke frem av vitneforklaringen, men det blir gjort et poeng av at den ble brukt som rettesnor og veiledning når det gjaldt diskusjoner rundt folkerettslige spørsmål som ble ført med tysk administrasjon.⁴³

Etableringen av en sementert posisjon som nøytral med grunnlag i folkeretten, kom til å by på en rekke utfordrende tolkningsspørsmål for Norge som nøytral stat ved krigsutbruddet på kontinentet og ved invasjonen og okkupasjonen våren 1940. Det er flere grunner til dette, men utgangspunktet for Norges faktiske og prinsipielle posisjon som nøytral var forutbestemt og vedtatt selv om det ikke var en åpen krig eller konflikt før september 1939. Norges rolle var bestemt av de norske styresmakter, og en konflikt stormakter i mellom ble sett på som utenforliggende for norske interesser. Hvordan Norge ville komme til å agere ved ulike scenarier, der Norge på ulike måter ville kunne bli en del av en større konflikt enten som passiv aktør eller på forskjellige måter en aktiv aktør, hvilte på ulike mulige hendelsesforløp. En rettesnor som de norske styresmaktene henviste til, var internasjonale avtaler og traktater utformet i fredstid, med tanke på å gi en krigssituasjon et sett av lover

---

⁴² Bergen Byarkiv : Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger. Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II V 20a. Stenografisk referat fra vitneavhøring i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S.1947. Fra Bergen Byrett 26/6 1947. 302 s. (Tidl. UBB ms1802 V 20 a). **S. 46**

⁴³ St. Ss.

og regler som omfattet både rettigheter og plikter for så vel krigførende som nøytrale makter.

Begrepet *nøytralitet* er i folkerettslig betydning uløselig knyttet til begrepet *krig* og må forstås som den rettslige stillingen en stat eller nasjon inntar når den ikke er deltaker i en konflikt eller en krig.⁴⁴ Et synspunkt på begrepet *nøytralitet* ble utformet under 1.verdenskrig av Arnold Ræstad som mellom 1913–18 var universitetsstipendiat i handelspolitikk og folkerett.⁴⁵ Allerede den gang, i 1916, kan man se antydninger om svakheter av at et sett med regler som ble utformet i fredstid skulle bli retningsgivende i krigstid. Ræstad poengterte at *nøytralitet* forutsatte krig, at det ene forutsatte det andre. Samtidig argumenteres det videre for at den nøytrales rett og rettigheter blir mindre og mindre motstandsdyktig ovenfor press utenfra jo mer relevant det blir å beskytte denne retten. Ulikt de fleste andre rettsprinsipper, mente Ræstad at *nøytraliteten* hadde skiftende gyldighet, at det var som et papir som stiger og synker i kurs etter ytre omstendigheter.⁴⁶

Dette er interessante betraktninger som på et tidlig tidspunkt både poengterte og forutså de problemer som norske styresmakter og faktisk invasjonsmakten stod ovenfor i april 1940. Spørsmålene knyttet til om Norges rolle som nøytral var forandret ved at man tok til våpen mot invasjonstyrken og om man i det hele tatt var i krig med Tyskland var usikre spørsmål som ikke ble besvart før det var gått 11 dager i Bergen.⁴⁷ Et annet moment er om Norge i det hele tatt var i stand til å verne om sin *nøytralitetsstatus*, og med de plikter det innebar. Til sist var det definisjonsspørsmål rundt ulike scenarier som om man var okkupert, i krig eller om man hadde kapitulert, som var med på å bestemme hvilke deler av Haag-konvensjonen og folkeretten man skulle, burde og måtte forholde seg til.

Da kan det kan det være nødvendig å se på folkeretten og Haag-konvensjonen av 1907, som både Norge og Tyskland ratifiserte, men som kom til å bli ulikt vektlagt av de involverte parter.⁴⁸

---

⁴⁴ Castberg, *Nøytralitet*, 1941, s. 275

⁴⁵ Om Arnold Ræstad: https://nbl.snl.no/Arnold_R%C3%A6stad – (10/4 2018)

⁴⁶ Ræstad, *Krigs og freds problemer*, Kristiania, Cappelen 1916. s. 44.

⁴⁷ Hvorfor 11 dager, blir diskutert senere i oppgaven.

⁴⁸ Krigens rett: Overenskomster som Norge står tilsluttet. Utarbeidet av Det Kongelige Norske Utenriksdepartement, Universitetsforlaget Oslo/Bergen. Grøndahls & Sønns Boktrykkeri - Oslo 1962.

Dette la i første omgang føringer for Norges rolle som nøytral makt i september 1939. I andre rekke kan den være nyttig i forhold til hvilke rettigheter og plikter man har som nasjon når man er nøytral og blir invadert, er krigførende og til sist som okkupert. Videre kan det også være nyttig å se på okkupantens rettigheter og plikter ovenfor den okkuperte og befolkningen. På denne måten vil det folkerettslige bli presentert og plassert, og til sist hvilken rolle dette fikk for okkupert og okkupant.

Et viktig moment å trekke frem, er at det kan se ut til at okkupasjonsmakten i liten grad nyttet Haag-konvensjonen som rettesnor. Det kan være ulike grunner til dette. De var den invaderende part og var militært sett overlegne og på den måte kunne presse frem sine ønsker med makt. Dessuten var det rom for tolkninger rundt hvilke rettigheter og plikter den norske befolkning og styresmaktene stod ovenfor. Men til sist, kan det se ut til at tyskerne mente at Haag-konvensjonen var foreldet og hadde utspilt sin rolle, og at de med dette som bakgrunn på mange måter valgte å sette den til side. Einar Olsen poengterer dette i sin forklaring i rettsaken mot Stoltz, Røthing & co, og beskriver en tysk holdning som betegnet konvensjonen som utgått på dato og det faktum at man anså de ytre faktorene for krig som vesentlig endret fra 1907-09 til 1940.⁴⁹

I den første fasen av okkupasjonen i Bergen, er det rimelig å anta at det var usikkerhet i norske myndigheters og bedrifters rolle ovenfor arbeid/oppdrag som okkupasjonsmakten ønsket å få utført. Et eksempel på dette var oppføringen av nye barakker på Marineholmen etter brannen 8.mai 1940. Dette var i handling en omdiskutert prosess. Kildene viser at Finansborgemester uttalte at han ikke kunne forstå og vurdere gjenoppbyggingen av brakkene som var ment som innkvartering for tysk mannskap, som «krigsviktig».⁵⁰ Diskusjonen i brev form etter okkupasjonen mellom etterforsker B. Ellingsen ved politimesterens kontor og da forhenværende Finansrådmann Einar Olsen, omhandlet i første rekke vurderingene rundt dette, men det ble også henvist til at Haag-konvensjonens artikkel 52 ble brukt som rettesnor.⁵¹ Et annet eksempel på at det blir henvist til artikkel 52, var ved

---

⁴⁹ Bergen Byarkiv : Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger. Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II V 20a. Stenografisk referat fra vitneavhøring i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S.1947. Fra Bergen Byrett 26/6 1947. 302 s. (Tidl. UBB ms1802 V 20 a). **S. 46**

⁵⁰ Okkupasjonshistoriekomiteen II, MA 002, M 28a. Einar Olsens arkiv. Nedsetting av gransk.kom.Coucheron

⁵¹ Haagkonvensjonen av 1907, artikkel 52 lyder som følger: Ydelser in natura og tjenester kan kun fordres av kommuner og indvaanere, naar det er til okkupationshærens behov. Det skal staa i forhold til landets

tyske krav om at norske entreprenører startet bygging av flyplass på Voss i mai 1940.⁵² Her ble det fra okkupantens hold argumentert for at det ikke lengre er væpnet strid mellom tyske og norske styrker, et utsagn som på den daværende dato ikke medførte riktighet.

Dette viser at de lokale myndighetene i Bergen, ønsket og forsøkte å forholde seg til Haagkonvensjonen. Men man kan også få inntrykk av at det hersket en viss form for usikkerhet i forhold til hvilken rolle og posisjon man hadde rent teknisk sett, men at man hadde fått kommuneadvokaten til å ta en vurdering i saken.⁵³ En annen tolkning, er at man kan få inntrykk av at tyske myndigheter tok i bruk folkeretten og de delene som var relevant når det passet seg slik. Det er et smalt grunnlag å konkludere i den retning, men det blir uansett etterlatt et inntrykk av at folkeretten og artikkel 52 i Haag-konvensjonen ble brukt ut i fra det som kan minne om innfallsmetoden og ikke som et absolutt sett av regelverk som de involverte parter styrte etter.

Usikkerheten knyttet til dette, vil komme frem senere i denne oppgaven. Både når det er snakk om Administrasjonsrådet, men i større grad når det gjelder Produksjonsrådet og Stoltz, Røthing & Co.

---

hjelpekilder og skal ikke være av den natur, at de innebærer forpliktelse for befolkningen til at ta del i krigsoperationene mot fædrelandet. Ydelsene og tjenesterne kan kun fordres med bemyndigelse av den, som kommanderer paa vedkommende besatte sted. Ydelser in natura skal saavidt mulig betales kontant; hvis det ikke gjøres, skal de bekæftes ved kvitteringer, og de skyldige summer betales snarest mulig.

⁵² Okkupasjonsarkivet: Einar Olsens arkiv. Brev fra Finansrådmannen, adressert til Politimesteren i Bergen 12.september 1945.

⁵³ Ss.

Kapittel 3: Produksjonsrådet i Bergen

In wartime, truth is so precious that she should always be attended by a bodyguard of lies.
Winston Churchill

Extraordinary times call for extraordinary measures. We saw a need that needed to be filled, and we stepped in to help.
Benet Wilson

3.1. Innledning

Produksjonsrådet i Bergen var et råd som ble opprettet som et resultat av vurderinger gjort av banknæring og allerede eksisterende krisetiltak i byen, Kriseutvalget, og var særegent for Bergen. Jeg skal i dette kapitlet sette Produksjonsrådet i kontekst og se nærmere på opprettelsen og hvilke grunnlag rådet ble opprettet ut i fra.

Både innledningsvis og underveis kan det være naturlig å trekke inn og kommentere tilhørende kildemateriale og litteratur.

Når det kommer til lokalisering av relevant kildemateriale og informasjon i arkivene, er det gjennom det nåværende arbeid gjort funn av det som må kunne sies å være relevant kildemateriale ved to uavhengige arkivsamlinger som begge er lokalisert i Bergen. Både ved Bergen byarkiv og ved Statsarkivet i Bergen er det funnet materiale som ved å lese tidligere forskningslitteratur må kunne få betegnelsen nytt, ukjent eller nyåpnet.

Rådets sammensetning og dets medlemmer vil bli presentert og diskutert, samt retningslinjer og mandat. I den forbindelse vil det også være naturlig å se hvilket handlingsrom og fullmakter rådet fikk. Dette vil bli diskutert i sammenheng, ikke bare ut i fra de faktiske forhold som fulgte med av retningslinjer og mandat, men også i form av økonomi/pengeflyt og kontakt med bedrifter og entreprenører og tilhørende sysselsetting av arbeidskraft.

Med bakgrunn i dette, vil dette kapitlet drøfte hvilken rolle rådet spilte i den første delen av okkupasjonstiden i Bergen. Tidsavgrensningen vil i utgangspunktet være fra 9.april 1940, til kontakten med Oslo er gjenopprettet i midten av mai samme år. På den annen side vil tidsavgrensningen bli trukket enda litt lengre for å kunne studere konsekvensene eller

resultatene av rådets arbeid, men ikke lengre enn 25. september 1940 da Norge blir et Reichskommissariat under ledelse av Josef Terboven.⁵⁴

3.2. Kommentarer til kildematerialet

Tidligere forskning på 2.verdenskrig generelt og krigen i Norge spesielt, har resultert i et bredt spekter av publikasjoner og litteratur som omhandler de forskjellige delene av okkupasjonshistorien i Norge, og noen temaer har fått grundigere dekning enn andre. Det er ulike grunner til at det er slik, men en av faktorene som kan spille inn er tilgang til, eller rettere sagt, mangel på tilgang til relevant og avgjørende kildemateriale.

Produksjonsrådet av Bergen er omtalt av ulike historikere i litteratur og forskningspublikasjoner fra ulike epoker. Blant annet var personen bak tobindsverket *Bergen i krig*, Tim Greve, mer eller mindre fast medlem av Okkupasjonshistoriekomiteen II, en komite som fikk i oppdrag å organisere og katalogisere det omfattende materialet som skulle komme til å danne Motstandsarkivet ved Bergen byarkiv. Tim Greve ble født 20. februar 1926 i Bergen og døde 27. april 1986. Han var en norsk diplomat, embetsmann og avisredaktør, og var deltaker ved møter som komiteen holdt i forbindelse med arbeidet som ble gjort med arkivet over en lengre periode på 1970-tallet.⁵⁵ I møterefertatene blir det flere steder notert at Greve er tilstede i forbindelse med sitt arbeid med *Bergen i krig (1978)*. Greve omtaler Produksjonsrådet i sitt arbeid, men mer som i forbifarten enn i dybden. Dette skal jeg komme tilbake til senere, men det er ikke noen oversikt over bedrifter eller pengesummer noe sted. Produksjonsrådet blir derimot betegnet i positive vendinger. Det samme kan man si om betegnelsen Kroglund (2010) gir rådets virke. Heller ikke her er det noen oversikt over de ulike forbindelsene rådet kom i kontakt med, eller over økonomiske forhold. Kroglund bruker i sin fremstilling henvisninger til Gudmund Valderhaugs hovedfagsoppgave fra 1983, som i sin tur bruker verket til Tim Greve som grunnlag.

---

⁵⁴Nøkleby, Berit: Hitlers Norge, okkupasjonsmakten 1940-1945. Cappelen Damm A/S, Trondheim 2016, s. 112

⁵⁵https://nbl.snl.no/Tim_Greve

Gudmund Valderhaug har dessuten den marxistiske materialistiske historieoppfatningen som det teoretiske utgangspunktet for sin fremstilling.⁵⁶

Et fjerde verk som tar for seg tematikken rundt de administrative og økonomiske aspektene under den okkupasjonen, er *Bergen bys historie IV* fra 1985. Under kapitlene 17 og 18, *Byforvaltningen og Næringslivet under nye rammebetingelser*, blir Produksjonsrådet presentert og diskutert. På samme måte som ved de andre verkene som er presentert tidligere, bygget forfatter Anders Bjarne Fossen sin argumentasjon på mye av det samme kildegrunnlaget som allerede er presentert ved Valderhaug og Greve.⁵⁷ Dette kommer ganske tydelig frem dersom man ser på notene til kapittel 18, hvor Produksjonsrådet blir diskutert. Fra note 34 til 47 er det med ett unntak utelukkende blitt henvist til Valderhaug, og det ene tilfellet er til Greve.⁵⁸

De fire publikasjonene som er nevnt over, gir på mange måter et sammenfallende bilde av fremstillingen av Produksjonsrådet, opprettelsen av rådet, eller dets nytteverdi. Sammen med direkte studier av Kriseutvalgets protokoller vil disse fire danne grunnlag for den realhistoriske fremstillingen av Produksjonsrådets opprettelse, hvorfor det ble opprettet, rådets medlemmer, hvilke retningslinjer det fikk samt mandat og fullmakter.

Historiografisk sett kan det se begrensende ut å presentere litteratur som i så stor grad som her, bygger på et samlet og begrenset kildemateriale. Grunnlaget for å treffe nye slutninger eller å presentere nye vinklinger som utfordrer og er konkurrerende med allerede eksisterende forskning, kan vise deg å bli utfordrende dersom tilgangen til nytt kildemateriale hadde vist seg å være i beste fall begrenset eller i verste fall ikke-eksisterende.

En studie av Produksjonsrådet i lys av nytt kildemateriale kan derfor sees på som et tilskudd til den etablerte og eksisterende delen av okkupasjonshistorien som omhandler Bergensområdet. De administrative avgjørelsene som ble tatt og konsekvensene både demokratisk og økonomisk for de involverte, har så langt vært et kapittel det er skrevet svært lite om dersom man sammenligner med andre emner innenfor okkupasjonshistorien. Det kan være ulike årsaker knyttet til de utfordringer man i forskningsøyemed har støtt på

---

⁵⁶ Valderhaug, s. 1

⁵⁷ Fossen og Grønlie, s. 419-423.

⁵⁸ Fossen og Grønlie, noter til kapittel 18 – *Næringslivet under nye rammebetingelser*, s. 998.

tidligere i tidligere studier, eller kort og godt som Valderhaug kommentere det på s. 68 i sin avhandling:

«Produksjonsrådet ytte i løpet av mai og juni kreditter på til saman ca. 1,5 millionar kroner, som skulle tyde på at behovet for slik hjelp var stort. Det finns ikkje opplysningar om kva type verksemdar som fekk slik støtte.⁵⁹

3.3. Nytt kildemateriale

En studie av Motstandsarkivet ved Bergen Byarkiv, og da med særlig vekt på materialet fra Okkupasjonshistoriekomiteen II, viser at arkivet inneholder opplysninger og informasjon rundt den lokale administrasjonens virke generelt, og Produksjonsrådet spesielt. Skillelinjene mellom de fra før invasjonen demokratisk valgte delene av administrasjonen, samt Kriseutvalget og Produksjonsrådet, kommer til dels frem her. Dokumenter og møterefater signert av sentrale personer, gir kronologiske beskrivelser av de prosesser som ledet til de avgjørelser som ble tatt.

Samtidig kan rettsaksdokumenter fra 1947 og den påfølgende dommen mot et enkeltfirma for deres kollaborasjon med okkupasjonsmakten, gi ny informasjon om tematikken.

Rettsdokumentene etter rettsaken mot Stoltz Røyhing & co som er på til sammen 345 sider, og som for de ansatte ved Bergen byarkiv og sannsynligvis de fleste andre har vært av ukjent karakter, gir et godt og grundig innblikk i hvilke utfordringer og valg man stod ovenfor i 1940.⁶⁰ Her finner man de ulike aktørenes vitneforklaringer, blant annet fra administrative nøkkelpersoner som Ordfører Asbjørn Stensaker og Finansrådmann Einar Olsen og deres nærmeste ansatte, samt aktoratet og forsvarer sine prosedyrer, og til sist selve dommen som er på nærmere 40 sider. Innholdet her vil bli behandlet i kapittel 5.

Et annet arkiv som også kan vise seg å være nyttig og som innehar ny og sentral informasjon med tanke på Produksjonsrådets virke, er arkivet etter Norges Banks Bergensavdeling som er plassert ved Statsarkivet i Bergen. Det er flere grunner til dette, men hovedårsaken og nøkkelargumentet for å kunne påstå at dette arkivet frembringer ny informasjon er at det

---

⁵⁹ Valderhaug, s. 68

⁶⁰ Referer til min kontakt ved Bergen Byarkiv som betegnet denne delen av motstandsarkivet som «nytt» og ukjent. Det ble også tatt opp i gruppemøte ved arkivet, men de kom frem til at materialet ikke var underlagt noen begrensninger. (Bergen byarkiv - uke 4 2018 ved Tor Magnus Lien)

her befinner seg en oversikt over hvilke firmaer som fikk innvilget økonomisk bistand fra Produksjonsrådet, i tillegg til detaljerte oversikter over summene det var snakk om. Valderhaug gjorde i sin avhandling fra 1983 som kjent et poeng av at det ikke lot seg frembringe noen oversikt over bedrifter eller detaljerte økonomiske i forbindelse med Produksjonsrådets virke. Ved å studere Norges banks arkiver ved Statsarkivet i Bergen, har denne informasjonen latt seg frembringe. Og en videre diskusjon og presentasjon av dette nye materialet vil bli gjort i kapittel 4, *Nytt kildemateriale / Casestudie*.

Ulike deler av den eksisterende forskningslitteraturens fremstillinger vil av praktiske hensyn bli brukt i den realhistoriske presentasjonen. Likheten i de ulike fremstillingene er slående og inntrykket er at strukturen og innholdet er hentet fra et begrenset og likt kildemateriale. I dette Masterprosjektet derimot, er det i første rekke arkivmateriale innhentet fra Bergen Byarkiv og Statsarkivet i Bergen som vil utgjøre grunnstammen av kildematerialet som fundamentet til den videre fremstillingen vil bli bygget på.

3.4. Opprettelsen av rådet

Kriseutvalgets protokoller gir som vist en detaljert skildring av saksgangen hva angikk tiltak som kunne og burde bli satt i verk fra et administrativt perspektiv. I referatene fra 18.april ble den store og ukontrollerte evakueringen av mennesker ut av byen diskutert. I den forbindelse ble det også poengtert at evakueringen ikke nødvendigvis handlet om at folk dro så langt bort, men til hytter og familie i Bergens umiddelbare nærhet, men for det meste til byens nabokommuner eller til tilfluktsrom og mer sikre områder i byens utkant med tanke på mulige bombeangrep.⁶¹ Finansrådmann Einar Olsen foretok selv inspeksjoner av tilfluktsrom, skoler og andre steder som ble brukt som samlingssteder for de evakuerte, og beskrev en befolkning som ikke var preget av panikk, men snarere av forbausende ro og lite klaging til tross for vanskelige forhold. Samtidig fortelles det at denne stemningen ville kunne komme til å snu, og at det derfor var nødvendig å få avbrutt evakueringen og få folk tilbake til hjemmene sine og ut i arbeid igjen.⁶² Ut i fra finansborgermester Einar Olsens egne beskrivelser som er gjengitt i Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll, kan det være naturlig å se

---

⁶¹ Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll, s. 126

⁶² Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll, s. 126

nærmere på to utsagn som bygger oppunder og baner vei for opprettelsen av Produksjonsrådet.

For det første, ble det beskrevet at Olsen foretok en rundreise i løpet av det som ble betegnet «som den første tid» i Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll, der han besøkte de ulike stedene som ble brukt som innlosjering av evakuerte mennesker fra Bergen.⁶³ Som nevnt tidligere, var det i 1940 snakk om forholdsvis korte avstander dersom man skulle dra fra Bergen by og til en av nabokommunene, og da særlig sammenlignet med hvordan kommunekartet ser ut i skrivende stund i 2018.⁶⁴ Med tanke på dette, vil man kunne konkludere med at det på ingen måte ville bli sett på som en umulighet fra administrativt hold å få folk tilbake i arbeid igjen, på samme tid som det observeres en økende utålmodighet blant de evakuerte.

For det andre var det den 18/4 1940 kommet henstillinger fra tysk hold om å få folk tilbake i arbeid. Det var Ordfører Stensaker som meddelte at han hadde fått en henvendelse fra tidligere arbeidere på Marineholmen i anledning det tyske opprop om at de skulle gjenoppta arbeidet igjen. Arbeiderne ved Marineholmen forela Ordføreren spørsmål om de var pliktig til å vende tilbake til arbeidsplassen og arbeidet sitt, og om de derfor burde gjøre det. På den annen side, ble det reist spørsmål om kommunen i så fall ville kunne skaffe de arbeid.

*Kriseutvalget besluttet å uttale at kommunen ikke på det daværende tidspunkt kunne an vise de aktuelle arbeidere noe arbeid, og at man anså det ønskelig at de vendte tilbake til sitt tidligere arbeid.*⁶⁵

Det er tydelig at Kriseutvalget var under en form for press fra flere hold allerede 9 dager etter invasjonen. På den ene siden hadde man evakueringsproblematikken, dernest var det en okkupasjonsmakt som var tynt bemannet og som hadde behov for arbeidskraft, og til sist en stor del av befolkningen som stod uten arbeid. Avgjørelser som ble tatt her, i forkant av Produksjonsrådets opprettelse, kan tyde på at det var viktigere å få produksjonslivet og folk i arbeid igjen, snarere enn hva de gjorde eller hvem som var oppdragsgiver. Uttalelsen bærer på mange måter litt preg av å være lite konkret, men samtidig rund i formuleringen. Var det snakk om at arbeiderne skulle gå tilbake til arbeidsplassen og ta opp arbeidet igjen uten

---

⁶³ Ss. Ss.

⁶⁴ Fossen og Grønlie, s. 398.

⁶⁵ Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll, s. 127

forbehold? Linjen som Kriseutvalget valgte her i den tidlige fasen i april 1940 kan nesten tyde på det.

Ved Kriseutvalgets møte lørdag den 20.april, meddelte ordføreren at Norge offisielt var kommet i krig med Tyskland og at den tyske Admiral von Schrader innehadde den høyeste myndighet. Det var uansett et ønske fra tysk side at den sivile administrasjonen i byen fortsatte som før, ettersom kontakten med sentralmakten i Oslo var brutt og Bergen lå isolert.⁶⁶

For de aller fleste nordmenn i Bergen bør man kunne anta at det på ingen måte kom som noen overraskelse at tilstanden mellom Norge og Tyskland måtte bære betegnelsen krig. Det som derimot kan ha blitt sett på som en overraskelse for både nordmenn i bergensk administrasjon og befolkning generelt, må ha vært at den tyske okkupasjonsmakten ikke kom til denne kjensgjerningen før lørdag. 20.april, en og en halv uke etter invasjonen.⁶⁷ Senere samme dag fikk ordfører, politimester og fylkesmann brev fra den tyske kommandøren for de tyske troppene i Bergen, General Tittel. I det som må kunne betegnes som rosende ordelag, blir det her gitt anerkjennelse til de sivile myndigheter i byen og det blir særlig rettet en takk for den lojale opptredenen og det stadige samarbeid.⁶⁸ Som et resultat av de forandringer som formelt sett ble iverksatt i disse travle dagene fra 20.-23.april, ble det utformet en erklæring som utalte at de norske myndighetene i Bergen var gjort kjent med at Admiral von Schrader var blitt overdratt den utøvende makten i områdene tyskerne holdt besatt i og rundt Bergen. I erklæringen het det at

*«så lenge krigføringen ikke nødvendiggjør andre tiltak, har jeg (von Schrader) ikke til hensikt å forstyrre Deres arbeid i den form det hittil har vært utført».*⁶⁹

De sivile myndighetene i Bergen, som her var representert av Ordfører, Politimester og Fylkesmann, undertegnet erklæringen og forpliktet seg i så måte å følge pålegg fra den militære øverstkommanderende.

Som et resultat av at Bergen lå totalt isolert fra sentralmakten, ble denne erklæringen enestående. Formelt hindret den myndighetene i å følge instruksjer og påbud som ble gitt av

---

⁶⁶ Kriseutvalgets forhandlingsprotokoller, s. 132

⁶⁷ Greve, Tim: s. 52

⁶⁸ Greve, Tim: s. 53

⁶⁹ Greve, Tim: s. 54

det nyutnevnte Administrasjonsråd i Oslo, noe som uansett ikke var et aktuelt tema, ettersom all kontakt med omverdenen og Oslo var brutt. Erklæringen talte for at de sivile norske myndigheter forpliktet seg til å følge pålegg og ordrer fra de militære øverstkommanderende.⁷⁰

3.5. Heller samarbeid enn tysk styre?

“Better the devil you know than the devil you don't” (Irish, 1315)⁷¹

At de lokale myndighetene i Bergen signerte erklæringen og gikk inn for det man kan kalle en samarbeidslinje, ble i etterkrigsdiskusjonen kritisert av opposisjonen. Av kritikere ble myndighetspersonell konfrontert med det faktum at de ble værende i sine posisjoner og tilsynelatende ble okkupasjonsmaktens marionetter i utøvelse av bestemmelser og maktbruk. Blant annet ble Ordfører Stensaker i tiden like etter krigen kritisert for sitt virke som ordfører under okkupasjonen, og dertil sitt samarbeid med den tyske okkupasjonsmakten.⁷² I følge Tim Greve, fungerte erklæringen i realiteten kun som et stykke papir som ble undertegnet av begge parter mer som en symbolsk handling, uten praktisk betydning. Den formelle tyske maktovertagelse av administrasjonen i Bergen fikk knapt noen administrative konsekvenser de første ukene, og Kriseutvalget og den lokale forvaltningen kunne fortsette sitt arbeid for å få hjulene i gang igjen. Dette var i det store og hele godtatt i resten av landet også. Til tross for at det ennå ikke var oppnådd kontakt med Oslo og Administrasjonsrådet, var holdningen den samme når det kom til dette spørsmålet. Det er vanskelig å finne eksempler på at norske offentlige myndigheter ikke gikk inn for å få arbeidslivet i gang igjen, og hva Bergen angår ble resultatet det lokalt opprettede Produksjonsrådet.⁷³

---

⁷⁰ Greve, Tim: s. 56

⁷¹ <https://www.quora.com/When-was-the-saying-better-the-devil-you-know-than-the-devil-you-dont-1st-used-A-character-in-my-story-in-the-early-19th-C-uses-it-Was-it-used-then> (7/11 - 2017)

⁷² Fossen og Grønlie, s.403, og Valderhaug, Gudmund, se kap 2.2, 2.6.1, 3.3, 4.2 og 5.1.1

⁷³ Greve, Tim: s. 57

3.6. Hva var grunnlaget for opprettelsen av rådet?

Under kriseutvalgets møte den 23.april, var samtlige medlemmer og rådmenn tilstede. I tillegg møtte fylkesmannen og Norges banks direktør Fougner opp ved sak nr. 2 av totalt 21 saker som ble tatt opp og behandlet denne ettermiddagen.

Direktør Fougner var det man vil måtte kunne kalle arkitekten bak ideen til Produksjonsrådet, og man kan gjerne si at det var gjennom møtet registrert av Finansrådmann Einar Olsen den 10. april at frøet ble sådd. Byens banker holdt av forståelige grunner for det meste stengt 9.april selv om Norges bank forsøkte å holde åpent, men det var svært få kunder.⁷⁴ Som nevnt tok Einar Olsen allerede 10. april initiativ til et møte med og mellom byens banker.⁷⁵ Einar Olsen beretter om hendelsesforløpet, og beskrivelsene tegner et bilde av en spent stemning og usikkerhet. Blant annet valgte man å avholde møtet i Bergens Kreditbanks dephvelv av frykt for britiske bombeangrep og de stadig gjentakende flyalarmene. Til tross for dette var alle bankene representert ved enten banksjef eller stedfortreder. I tillegg var fylkesmannen også tilstede under møtet.⁷⁶

Selv om møtet i bankhvelvet til Bergen Kreditbank ble avholdt 13 dager før Produksjonsrådet ble vedtatt opprettet den 23.april, er det vanskelig å komme utenom dette møtet når man skal snakke om kausalitet og årsaksrelasjoner som leder til opprettelsen av Produksjonsrådet. Rådet oppstod ikke plutselig og helt av seg selv, men ting gikk derimot fort fra 9. april og til 23. april, og da spesielt med tanke på at man var isolert fra omverdenen og at det hersket usikkerhet både formelt og juridisk om man faktisk var i krig med Tyskland. Bankene ble av Finansrådmannen oppfordret til å få filialene åpnet igjen, og på den måte bidra til å få arbeidslivet og omsetning tilbake på sporet igjen så godt som det lot seg gjøre. Dette var det ifølge Olsen bred enighet om, og alle signerte dokumentene.⁷⁷

---

⁷⁴ Bergen Byarkiv: Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II, M 35 Einar Olsens arkiv. **Norges Bank under okkupasjonen.** 1945

⁷⁵ Bergen Byarkiv: Okkupasjonshistoriekomiteen II, Motstandsarkivet: *M 24 a-b Einar Olsens arkiv – Bergen Kommune, April-Aug. 1940*

⁷⁶ Ss.

⁷⁷ S.s. over

3.7. De samfunnsmessige hensyn

Det var Ordfører Stensaker som om ettermiddagen 23.april la fram utkastet om Produksjonsrådet som var skissert av Norges banks direktør Fougner.⁷⁸ I forslaget het det seg at det for et stort antall bedrifters vedkommende ville kunne være meget utfordrende og bortimot umulig å holde virksomheten i gang på et normalt og forretningsmessig nivå, slik de rådende forholdene i byen var og så ut til å kunne bli.⁷⁹ I følge forslaget, var det på det daværende tidspunkt vanskelig, eller rettere sagt umulig av ulike årsaker, å komme med en risikovurdering av den enkelte bedrift eller virksomhet og om de skulle opprettholde den normale virksomheten eller i hvilket omfang. I Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll beskrives dette i litt uklare ordelag: På s. 144 i siste avsnitt kommer det frem at det ville være vanskelig å vurdere om en lokal bedrift i april 1940, en knapp uke etter invasjonstoen, var liv laga, eller om de kunne ta opp arbeidet og produksjonen igjen på før-9.-april-nivå. Risikovurderingen var ifølge Fougner underlagt faktorer som det ikke var mulig å vurdere. Uten at dette står nevnt i dokumentene, må man kunne anta at faktorene kunne være alt fra hvor lenge okkupasjonsmakten kunne komme til å bli værende, eller hvordan tilgang på råstoffer til produksjonen kom til å bli for de forskjellige bedriftene. I tillegg vil det være riktig å anta at det den 23.april var alt for tidlig å konkludere med hvordan etterspørsel etter de ulike varegrupper fortonte seg.

I forslaget til opprettelsen av Produksjonsrådet heter det seg at samfunnsmessige hensyn kunne tilsi at bedriften ble holdt i gang dersom råstoff og andre driftsmidler var på plass.⁸⁰ Hva som spesifikt kunne katalogiseres innunder samfunnsmessige hensyn, er litt uklart i førsteutkastet fra Fougner til Kriseutvalget. Det vil nok være riktig å anta at det her kan ha vært snakk om å bidra til å få samfunnsmaskineriet og produksjon i gang igjen gjennom sysselsetting, eller å få hjulene i gang igjen. Men dersom de samfunnsmessige hensynene var på plass, burde virksomheten ifølge forslaget opprettholdes. Den økonomiske biten, og da et eventuelt tap, burde under ingen omstendighet kunne pålegges den enkelte bedrift eller bank, men derimot hele samfunnet dersom samfunnsmessige hensyn tilsa det. Med

---

⁷⁸ Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll, s. 144

⁷⁹ S. St., s. 144

⁸⁰ S. St., s. 145

bakgrunn i disse tankene, ble forslaget om at et produksjonsråd skulle opprettes, godkjent og signert.⁸¹

Innholdet i dokumentet som ble signert denne ettermiddagen, byr på 5 punkter. Foruten at selve opprettelsen av rådet blir poengtert, ser man at det var opp til Produksjonsrådet å avgjøre hvorvidt og i hvilket omfang en bedrift skal få fortsette sin virksomhet etter at man har rådført seg med de aktuelle parter, bedrifter og bankforbindelser. Saksgangen videre var at bankene skulle stille de nødvendige midler til rådighet dersom rådet besluttet at bedriften skal fortsette sin virksomhet. Dersom banken, ved ytelse av kreditten, påføres tap som følge av «den ekstraordinære situasjon», skal den kreve det aktuelle tapet erstattet fra statskassen.⁸² I tillegg sier forslaget som ble signert denne ettermiddagen, at det ikke bare er bankene som kan kreve erstatning for tapte utgifter ved å holde hjulene i gang av samfunnsmessige årsaker, men bedriftene også. I følge direktivet skal bedriftene kunne kreve «erstattet av statskassen direkte tap ved den således besluttede drift».⁸³ Detaljene i hva som kunne danne grunnlag for erstatning, beskrives på det daværende tidspunkt som litt uklart, men at det ville bli fastsatt når forholdene var blitt mer avklart og ting kommet mer på plass.⁸⁴

3.8. Rådets medlemmer

Det siste av de fem punktene bestemte at Produksjonsrådet skulle bli oppnevnt av fylkesmannen, og at følgende medlemmer skulle utgjøre rådet:

Sigurd Fougner ble født 31. oktober 1900 i Lillehammer og var sønn av en bankdirektør. Fougner tok en juridisk grad i Kristiania fra 1919-1923 og virket som Dommerfullmektig fra 1923 til 1925. Han studerte deretter formuerett og sosialøkonomi i Frankrike i 1925/26, før han hadde stilling som sekretær ved det norske Finansdepartementet fra 1926 til 1929. I 1929 flytter han til Bergen og tiltrer som Finansrådmannens sekretær frem til 1933. I 1933 flytter Fougner til Bodø, og blir direktør for Norges Banks avdeling der, før han igjen drar

---

⁸¹ S.st. Ss.

⁸² S.st. ss

⁸³ S.st. ss

⁸⁴ S.st. ss

tilbake til Bergen og får tilsvarende stilling der, for øvrig en stilling han har frem til 1942 da han blir direktør for Bergens Kreditbank A/S.⁸⁵

Wilhelm August Murstad (rådets formann) ble født 25.juli 1886 i Hamar og var nevø av Waldemar Stoud Murstad som grunnla Hansa Bryggeri i 1891. Wilhelm fulgte i onkelens fotspor, og tok bryggeriutdannelsen i Berlin i 1906 før han gikk i gradene og ble administrerende direktør i Hansa Bryggerier i 1919. W. A. Murstad var folkevalgt i Bergen Formannskap og bystyret, og østerriksk konsul fra 1928. Han innehadde en rekke verv og var styremedlem i blant annet Bergens Privatbank og i Bergens Handelskammer. Han ble også senere ridder av første klasse av St. Olavs Orden.^{86 87}

Fritz Carl Rieber ble født i Bergen den 7.juni 1903. Han var en norsk forretningsmann og industrieier og gjorde familiebedriften Rieber & Søn til en av de største i Bergen på 1900-tallet. Rieber studerte ved University of Oxford og i Hamburg, og da faren døde i 1928, tok han over ledelsen i firmaet som han drev frem til sin død. Under hans ledelse ble firmaet en internasjonal aktør, og Toro-fabrikken ble startet i 1948. Rieber innehadde også en rekke tillitsverv og var styremedlem i en rekke foretak i tillegg til å være administrerende direktør og styreformann i sin egen bedrift.⁸⁸

Erling Andresen ble født i 1895 i Fredrikstad og var ingeniør utdannet ved Eidgenössische Technische Hochschule Zürich, en tyskspråklig høyskole i Sveits. Han var administrerende direktør ved A/S Norsk blikkvalseverk i Bergen fra 1925 til 1948.

Ingvar Brynjulf Wedervang ble født i 1891 i Kristiania og regnes i første rekke som hovedpersonen bak det å gjøre Norges Handelshøyskole til en moderne vitenskapelig institusjon.⁸⁹ Han tok statsøkonomisk eksamen ved Universitet i Kristiania i 1913 og fikk med tiden en stilling ved Statistisk sentralbyrå sammen med blant annet Gunnar Jahn, som senere skulle få en fremtredende rolle i Administrasjonsrådet i Oslo. Wedervang overtok Jahn sin stilling i 1925, og fikk et professorat to år senere som han innehadde til 1937.⁹⁰ I

---

⁸⁵ <http://runeberg.org/hvemerhvem/1948/0156.html> - (28/11 2017)

⁸⁶ Merkantil Biografisk Leksikon, s. 537 – (<http://runeberg.org/merkbio/0623.html> - 28/11 2017)

⁸⁷ *Næringslivets menn i Norden* (1950) –

(<https://www.nb.no/nbsok/nb/5f6a986e202ce1284c24847b08a2d291?lang=no#913> – 28/11 2017)

⁸⁸ *Næringslivets menn i Norden* (1950) -

(<https://www.nb.no/nbsok/nb/5f6a986e202ce1284c24847b08a2d291?lang=no#1017> – 28/11 2017)

⁸⁹ https://nbl.snl.no/Ingvar_Wedervang - (28/11 2017)

⁹⁰ S. st - (28/11 – 2017)

tiden rundt den første verdenskrig, ivret næringslivsmenn i Bergen for å få opprettet en handelshøyskole, noe de kjente godt til fra egne studieopphold i Tyskland. I 1937 ble Wedervang ansatt som professor og rektor på livstid ved Norges Handelshøyskole i Bergen, en utdanningsinstitusjon som Universitet i Oslo var negative til og selv ikke ønsket å opprette.⁹¹

Mons Lid ble født 8.april 1896 i Bergen. Mons Lid var arbeiderpartipolitiker, og innehadde en rekke verv både på lokalt og nasjonalt plan i løpet av karrieren. I tiden fra før okkupasjonen og til 1941, satt han som medlem av formannskapet i Bergen.⁹² Av yrke var han ansatt i Postverket fra 1913, og Postfullmektig fra 1938.⁹³

3.8.1. Kommentarer til rådets sammensetning

I Fougners egne beretninger blir rådets sammensetning beskrevet som minst like viktig som dets program.⁹⁴ Bakgrunnen for denne påstanden var at det i realiteten ville være de oppnevnte medlemmene av rådet som i stor utstrekning kom til å trekke opp retningslinjene, argumenterte Fougner.⁹⁵ Valget av personer, var i all stillhet slik han beskrev det selv, gjenstand for grundige overveielser og drøftelser. Man lyktes derimot hurtig å få satt sammen en liste som fikk alminnelig tilslutning og som inneholdt navnene som er skissert over.⁹⁶ I følge Fougner fortjente personene som ble valgt ut anerkjennelse for at de stilte seg til disposisjon ettersom vervet ville bli «byrdefullt og lite behagelig samtidig som det kulle være helt ulønnet».⁹⁷

Selve ideen til et produksjonsråd oppstod på ingen måte i noe vakuum, men heller som et resultat av den konteksten som var en realitet fra 9.april og frem til forslaget kom den 20.april og selve opprettelsen som man kan se av Kriseutvalgets protokoller den 23.april. Det samme må det da være riktig å anta hva gjelder rådets sammensetning eller det man må

---

⁹¹ S. st.- (28/11 – 2017)

⁹² <https://www.stortinget.no/no/Representanter-og-komiteer/Representantene/Representantfordeling/Representant/?perid=MOLI> - (28/11 2017)

⁹³ S. st. – (28/11 2017)

⁹⁴ Bergen Byarkiv, Motstandsarkivet: Fougners beretninger fra Norges Bank (A 2848, 002 Y22 N-1, Produksjonsrådet, s. 15.

⁹⁵ S.st. s, 15

⁹⁶ S.st. s, 15-16

⁹⁷ Bergen Byarkiv, Motstandsarkivet: Fougners beretninger fra Norges Bank (A 2848, 002 Y22 N-1, Produksjonsrådet, s. 16

kunne kalle valg av medlemmer. Tidsrommet fra ideen er sådd til rådet ble godkjent av Kriseutvalget, må kunne sies å være av begrenset art, gav lite eller ingen rom for noen form for demokratisk prosess og virket å være uten ytterligere kontrollmuligheter av en eventuell uavhengig tredjepart.

Ser man på rådets sammensetning som er skissert opp og plasserer utvelgelsen og personenes egenskaper i den samme konteksten, vil det være naturlig å anta at dette var personer som på en eller flere måter var tidligere bekjente og/eller delte det man kan kalle omgangskrets. Seg imellom delte de et ikke uanselig antall styreverv i bedrifter og institusjoner i Bergen spesielt, i tillegg til roller i det politiske liv. Hvilke politisk ståsted de forskjellige aktørene innehadde, blir for de fleste spekulasjoner, bortsett fra i tilfellet Mons Lid som var arbeiderpartipolitiker. I den sammenheng er det derfor interessant å registrere at det man kan finne av tidlige innvendinger eller justeringer når det kommer til diskusjoner rundt bedriftenes ansvar og hvem som eventuelt måtte bli ansvarshavende for mulige økonomiske tap, kommer fra Mons Lid.⁹⁸

Hvor mye det i denne sammenhengen skal vektlegges, er noe usikkert. Men minst tre av Produksjonsrådets medlemmer må kunne antas å ha behersket tysk som språk ettersom de hadde deler av sin utdanning i Tyskland.

Det er vanskelig å tolke det som står beskrevet om Produksjonsrådet i Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll som kun et tilfeldig administrativt grep for å sikre folk arbeid og mat på bordet. Som vist over, er personer som trekker i trådene i Kriseutvalget, også med over på laget i Produksjonsrådet. Uten å trekke konklusjoner med hensyn til om avgjørelser som ble tatt var etisk eller juridisk innenfor riktig enda, kan det allikevel være fruktbart å finne svar på noen spørsmål man bør kunne stille i den retning.

Hvis man blant annet ser nærmere på aktuell forskningslitteratur eller masteroppgaver om emnet, blir det uten unntak latt være å gå i dybden når Produksjonsrådet skal forklares eller plasseres i kontekst der andre områder av okkupasjonshistorien spiller hovedrollen. Tim Greve har viet knappe 4 sider, s. 56-60, av sitt tobindsverk til Produksjonsrådet, og Nina Drolsum Kroglund skriver over to sider, s. 72-74, om opprettelsen og så vidt om bakgrunnen

---

⁹⁸ Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll: I møtet mellom Produksjonsrådet og Kriseutvalget 26/4 1940 viser møtereferatene at man ikke er helt enig ift ansvar ved eventuelle økonomiske tap og ansvar. S. 166

for opprettelsen av rådet. Felles for begge verkene, selv om de er produsert med et tidsspenn på i overkant av 30 år mellom seg, er at de er forholdsvis positive i sine beskrivelser av Produksjonsrådet og rådets betydning. Eventuell kritikkverdig opptreden blir ikke på noe tidspunkt et tema. Vel og merke betegnes det begge steder at balansegangen mellom det å samarbeide med okkupasjonsmakten, men samtidig ikke å hjelpe til for mye, spesielt med tanke på krigsviktig innsats, kunne være utfordrende.⁹⁹

Kroglund bygger sin tekst på Gudmund Valderhaugs Hovedoppgave¹⁰⁰ fra 1983, og Valderhaug selv henviser til Tim Greve i arbeidet sitt. På mange måter kan man i arbeidet med Produksjonsrådet nesten snakke om en slags runddans rundt et begrenset kildemateriale uten at nye problemstillinger blir reist. Valderhaug forsøker seg riktignok på at linjen administrasjonen i Bergen la seg på legitimerende arbeid for okkupasjonsmakten.¹⁰¹ Samtidig viser han til diskusjonen fra tiden umiddelbart etter okkupasjonen da en disputt mellom blant annet Bergen Arbeiderblad og Ordføreren i Bergen i det aktuelle tidsrommet, Asbjørn Stensaker.¹⁰²

Det interessante her, er hva man kan få ut av det tilgjengelige kildematerialet og om det er nytt materiale som kan gi rom for nye tolkninger i lys av avstanden i tid og rom til de aktuelle hendelsene blir større. Her kan det være snakk om at arkiver som tidligere var klausulert og dokumenter som var taushetsbelagt kan være tilgjengelig. Et annet moment som kan være nyttig å tillegge litt oppmerksomhet, er det faktum at arkivet hvor dokumentene etter blant annet Kriseutvalget og Finansrådmann Einar Olsen er sortert og arkivert ved Bergen Byarkiv under navnet Motstandsarkivet.

Motstandsarkivet ble etablert i 1995 på initiativ fra Bergens Forsvarsforening, veteranorganisasjonene i Bergen, Hordaland fylkesarkiv, Statsarkivet i Bergen og Bergen Byarkiv. Arkivet består av ulike samlinger, samlet inn i ulike perioder etter krigen, men fikk sin nåværende form på slutten av 1990-tallet. Ordningen av Motstandsarkivet ble finansiert av Fond for informasjon om krigstiden i Norge. Samlingene etter Okkupasjonshistoriekomiteene I og II (MA 001 og MA 002), samt tre mindre samlinger

---

⁹⁹ Kroglund, s. 72-74 og Greve s. 59.

¹⁰⁰Valderhaug: *Samarbeid og motstand. Lokal politikk i Bergen 9.april - 31. desember 1940, med hovedvekt på næringslivspolitikken*. Hovedoppgave i historie - Universitetet i Bergen, 1983

¹⁰¹ Valderhaug, s. 27-37

¹⁰² Fossen og Grønlie, s.403, og Valderhaug, se kap 2.2, 2.6.1, 3.3, 4.2 og 5.1.1

adskilt fra Okkupasjonshistoriekomiteen II (MA 003, MA 004 og MA 006) utgjør grunnstammen i Motstandsarkivet. Mesteparten av dette materialet ble i 1997 overført fra Universitetsbiblioteket i Bergen til Byarkivet.¹⁰³ Med bakgrunn i møterefelatene, ser man at Tim Greve var mer eller mindre som et medlem av Okkupasjonshistoriekomiteen II å regne, da han var deltaker og samlet informasjon til *Bergen i krig*. Det blir her vist til de daglige møtene i Kriseutvalget. Som jeg har vist tidligere gjennom å henvise til Kriseutvalgets protokoller, viser også Greve til hyppige konferanser mellom representanter for organisasjoner, banker og institusjoner som kunne fortsette sitt virke uten noen videre innblanding fra tysk side. Tim Greve går faktisk så langt at han sier:

«Det faktum at Bergen var avskåret fra resten av landet skapte et naturlig og sterkt samhold. På alle hold merket man vilje til å hjelpe hverandre ut av vanskelighetene så langt det var mulig. Ikke fra noe hold kom det kritikk mot at *hjulene skulle settes i gang*».¹⁰⁴

3.9. Produksjonsrådets mandat

Søndag 21. april oppsøkte direktør for Norges Bank, Sigurd Fougner, Produksjonsrådets medlem Professor Wedervang og hadde en lengre samtale med ham. Samtalen kretset rundt økonomiske spørsmål og ulike mulige grep som kunne iverksettes for å bedre utsiktene for å få produksjonslivet og de ulike omsetningsleddene opp å gå igjen slik at varer og tjenester kunne nå ut igjen til konsument.¹⁰⁵ På bakgrunn av dette, ble det konkludert med at det var et behov for et slags mellomledd mellom kapitalen (bankene) og produksjonslivet, altså en komite som kunne treffe beslutninger om hvilke virksomheter som burde holdes i gang og i hvilket omfang. Tanken var at bankene skulle støtte produksjonslivet ut i fra en holdning om at det i første rekke skjedde i samfunnets interesse, og ikke i et ønske om høyest mulig profitt for den enkelte bank. En utfordring som utkrystalliserer seg i så henseende, er at de usikre utsiktene og de kaotiske tilstandene representerte en ny samfunnsstruktur og en usikkerhet knyttet til framtidsutsikter. Bankene mente derfor at risikoen ved å låne ut

---

¹⁰³ [https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/bergen-byarkiv/9475/9480/article-66220-\(17.11.17\)](https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/bergen-byarkiv/9475/9480/article-66220-(17.11.17))

¹⁰⁴ Greve, s. 59

¹⁰⁵ Motstandsarkivet, Sigmund Fougners beretninger s. 11

pengen eller det å stå som utlånsgarantist i ryggen på Produksjonsrådet, burde sikres av samfunnet, altså stat og kommune, og ikke bankene alene. Ved at man da kunne få en offentlig oppnevnt komité til å treffe bestemmelser om bankenes støtte til industrien og de enkelte foretak, mente Fougner at det ville oppstå et gjensidig samarbeid mot et felles mål både for offentlig og privat sektor som dermed ville kunne opptre i en slags symbiose mot et felles mål.¹⁰⁶

Direktør Fougner forfattet et utkast til et mandat til Produksjonsrådet hjemme hos seg selv om kvelden den 21. april. Her beskrev han at det for et stort antall av bedrifters vedkommende under de rådende forhold var umulig å avgjøre på alminnelig og forretningsmessig basis om virksomheten skulle få fortsette, og i så fall i hvilket omfang. Samtidig skrev Fougner at en slik risikovurdering var underlagt faktorer som han på dette tidspunkt mente var umulig å vurdere. På den annen side ble det poengtert at de samfunnsmessige hensyn kunne tilsi at bedriften ble holdt i gang dersom tilgangen på råstoffer og andre driftsmidler var tilgjengelig. Der hvor de samfunnsmessige hensyn var fremtredende, burde virksomheten opprettholdes.¹⁰⁷ Tapsrisikoen burde ikke ligge på enkelte bedrifts eller banks skuldre, men på det som Fougner her beskrev som hele samfunnet, som igjen var hovedgrunnen til bedriften skulle få produksjonsstøtte og grønt lys for videre virksomhet. Som forslag til mandat for Produksjonsrådet, ble følgende fem punkter skrevet ned, lagt frem for Kriseutvalget 22. april, og ble til sist gitt sin tilslutning dagen etter den 23. april:

1) Der opprettes et Produksjonsråd, som etter å ha rådført seg med bedriftene og deres bankforbindelser, skal kunne avgjøre hvorvidt og i hvilket omfang en bedrift skal fortsette sin virksomhet.

2) Beslutter rådet at bedriften skal fortsette, stiller banken de nødvendige pengemidler til disposisjon etter linjer som nærmere blir å trekke opp. Viser det sig at banken, ved denne kredittytelse påføres tap som følge av den ekstraordinære situasjon, skal den kunne kreve dette tap erstattes av statskassen.

3) Likeså skal bedriften kunne kreve erstattet av statskassen direkte tap ved den således besluttede virksomhet.

---

¹⁰⁶ Sigurd Fougners beretninger, s. 12

¹⁰⁷ S.st. Ss.

4) Spørsmålet om hvorvidt og i tilfelle i hvilket omfang annet enn direkte tap skal kunne kreves erstattet, for eksempel utgifter til renter, amortisasjon m. v., blir å avgjøre av en voldgiftsrett når forholdene er blitt mer avklarte.

5) Produksjonsrådet opnevnes av Fylkesmannen.¹⁰⁸

Den 22.april ble utkastet forelagt de øvrige banksjefene, og deretter drøftet sammen med representanter for næringslivet og kommunen. Planen fikk alminnelig tilslutning, og med bakgrunn i det Fougner beskriver, er det lett å forstå. Forholdene ble beskrevet som noe i nærheten av at de fleste følte seg rådville ovenfor situasjonen man var kommet opp i, og at vanskelighetene ble mer og mer tydelige for hver dag som gikk. Man kunne derfor merke en slags lettelse av at man hadde kommet i gang med noe, selv om det foreløpig fortsatt bare eksisterte som skrift på papir uten noen praktisk betydning enn så lenge.¹⁰⁹

3.10. Møte mellom Kriseutvalget og Produksjonsrådet 26. april 1940

Tilstede ved møtet var Finansborgemester Olsen og advokat Sundt fra Kriseutvalget, samt samtlige medlemmer av Produksjonsrådet.¹¹⁰ Formannen i Produksjonsrådet, direktør Murstad, ledet an og tok ordet innledningsvis i møtet. Han refererte her utkastet til mandat som Produksjonsrådet hadde fått fra direktør Fougner og uttalte at det i den forbindelse var to spørsmål som ble bragt på banen.¹¹¹

Det første handlet om at det var slik å forstå at Produksjonsrådet skulle ha avgjørende myndighet til å bestemme hvorvidt en bedrift eller et entreprenørskap skal fortsette sin aktivitet eller ikke. Murstad la her fram rådets mening, som uttalte at en slik myndighet kanskje ville være for vid og at det heller ville være riktig at rådet bare/kun var en innstillende eller rådgivende myndighet ovenfor staten eller kommunen.

---

¹⁰⁸ **Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger**
Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II - **Bergen Byarkiv**
0022 N 1-10. Økonomiske forhold. X 006 2/2 01 N 1 Norges Bank. Fougner, Sigurd. feb. 1941
"Krisesituasjonen etter 9.april 1940". (Tidl UBB ms1802 N 1) , s. **12-13**

¹⁰⁹ S.st., s. 13

¹¹⁰ Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll, s. 164

¹¹¹ Kriseutvalgets forhandlingsprotokoll, s. 164

Det andre spørsmålet som ble stilt, var direkte knyttet til økonomi og dekning av eventuelle økonomiske tap og gikk konkret på om kommunen og/eller staten ville stille garanti for den risiko som kunne oppstå som et resultat av rådets virksomhet.¹¹² Ut i fra diskusjonen man kan se av referatene i forhandlingsprotokollen, må det være riktig å anta at det kan ha vært uenigheter og ulike syn rundt graden av styringsrett og mandat som her lå i forslaget til mandatet for et produksjonsråd. Finansrådmann Einar Olsens tilsvar til spørsmålene fra direktør Murstad, går i retning av at utkastet fra direktør Fougner ikke var et mandat, men snarere et forslag til et foreløpig grunnlag for å få Produksjonsrådet i gang. Han henviste her videre til at eksempelvis prisrådet samt andre organer som ble startet opp i denne perioden, selv fikk ansvar for å trekke opp linjer for sin virksomhet og å legge frem for Kriseutvalget et forslag til mandat. Det kommer for øvrig frem at Finansrådmannen var av den mening at rådet ikke burde bli tillagt avgjørende myndighet, men burde være en rådgivende og vurderende institusjon.¹¹³ Videre ble det av Olsen foreslått at rådet skulle trekke opp rammene for hvilke deler av bedriftslivet det skulle beskjeftige seg med, for deretter å legge forslagene frem for bankene og Kriseutvalget. På dette tidspunktet, 23.april 1940, meddelte finansrådmannen at en økonomisk garanti fra kommune og stat enda ikke var på plass med tanke på det juridiske i forhold til norsk lov, og dermed at et finansielt ansvar ikke vil kunne bli tatt bort fra enkeltpersoner eller enkeltbedrifter. I følge protokollen, ble ansvaret sendt videre til bankene som måtte veie og ta den risiko som var forbundet med å sette bedriftslivet i gang igjen.¹¹⁴

3.11. Forskningsstatus

Før man går videre og ser på hvordan retningslinjene og det som kom til å bli et mandat ble seende ut i ferdig format og i praksis, kan det være interessant å se på hva forskningslitteraturen og ettertidens kommentatorer sier om selve prosessen, opprettelsen og hvilken innflytelse rådet faktisk skulle få. Grunnen til at jeg vurderer dette som fruktbart for det videre arbeidet, og valget som blir gjort i å ta dette opp allerede på det nåværende tidspunkt i teksten, er at det kan være nyttig å plassere vurderingene fra litteraturen opp

---

¹¹² S.st, s. 164

¹¹³ S.st. ss.

¹¹⁴ S.st. 165

mot diskusjonene og problemstillingene som man ser ble drøftet i møterefelatene og i de involvertes beretninger.

Den eksisterende forskningen rundt problematikken knyttet til de ulike gradene av samarbeid med okkupasjonsmakten i den første fasen etter 9.april 1940 i Bergen, er i beste fall mangelfull, noe også litteraturen og henvisningene der viser. Forskningsfokuset kan se ut til å ha tyngdepunkt mot andre deler av hendelsesforløpet som utspant seg og da med særlig vekt på det realhistoriske hendelsesforløpet og det samfunnsmessige. Hvorfor det administrative og økonomiske aspektet er viet vesentlig mindre interesse kan det være ulike grunner til.

Ytterpunktene er selvsagt store dersom man leter etter de, men der enkelte verk presiserer at Produksjonsrådet spilte en sentral og viktig rolle for hverdagslivet i Bergen, kan man også lese om den tidlige okkupasjonstiden andre steder uten at Produksjonsrådet er nevnt med ett eneste ord. Hvordan kan da Produksjonsrådet både være sentralt og viktig, men samtidig ikke verdt å nevne? Et eksempel i så måte er fra Berit Nøklebys *Hitlers Norge* fra 2016. Berit Nøkleby er historiker, og beskriver i *Hitlers Norge* de store linjene fra invasjonen og til planene om Norges rolle som råvareleverandør og Reichskommissariat under ledelse av Reichskommissar Josef Terboven i det Stor-Tyske riket fra et tysk perspektiv. Det styringsmessige er viet god plass, men man får følelsen av at forfatteren skal innom veldig mye på kort tid og at enkelte deler dessverre bare blir rørt ved på overflaten, uten at man blir tatt med i dybden av stoffet og tematikken som blir tatt opp.¹¹⁵ For min oppgave spesielt, er det passasjen om det administrative og næringslivet i Bergen som er mest interessant. Den består av knappe to og en halv side, og forteller blant annet om en by preget av råstoffproblematikk til industrien, men at det stod gunstig til hva angikk matvarer. Produksjonsrådet er ikke nevnt med et ord, noe som mest sannsynlig henger sammen med det narrative perspektivet som er valgt.

Nina Drolsum Kroglund ga i 2010 ut boken *Hitlers norske hjelpere*, og har også det administrative som fokus, i tillegg til det økonomiske. Kroglund er som Nøkleby historiker, og har valgt å trekke de store linjene fra invasjonen og til rettsoppgjøret. Hun har viet to sider til Bergen og Produksjonsrådet. Her beskriver hun de samme problemstillingene som vi har sett

---

¹¹⁵ Dette er kritikk man også kan finne blant anmelderne som kritiserte boken da den kom ut. <https://www.vg.no/rampelys/bok/bokanmeldelser/anmeldelse-berit-noekleby-hitlers-norge-okkupasjonsmakten-1940-45/a/23776680/> og <https://www.aftenposten.no/kultur/i/4r8k6/Hitlers-og-Terbovens-Norge> - (22/11 - 2017)

i både Fougners beretninger og i Kriseutvalgets protokoller, og som omhandler det faktum at halvparten av befolkningen var flyktet og at produksjonslivet i byen var så godt som stoppet opp grunnet dette.¹¹⁶ Hun nevner spesifikt Sigurd Fougners initiativ til å danne et produksjonsråd, og at rådet skulle ha som oppgave å få næringslivet i byen i gang igjen. Kildematerialet Kroglund i denne sammenhengen henviser til, er Gudmund Valderhaug og hans hovedfagsoppgave fra 1983 om lokal politikk i Bergen fra 9.april og ut året, men ikke noe annet kildemateriale. På bakgrunn av denne ene kilden, bruker hun karakteristikken og egenskaper beskrevet og brukt av Valderhaug om at rådet hadde som hovedoppgave at næringslivet ikke skulle bli skadelidende under de nye og rådende omstendighetene som okkupasjonen innebar. I tillegg trekker hun frem at rådet fikk det Valderhaug betegner som «virkelig makt».¹¹⁷ Balansegangen her, slik den er beskrevet og tolket av de ulike historikerne, i tillegg til Tim Greve, går langt i å hevde at den lokale administrasjonen, i første omgang representert ved kriseutvalget (kommune – fylke) og i andre omgang også representert ved Produksjonsrådet (private aktører – banknæring og den norske stat – Norges Bank) legitimerte arbeid for okkupasjonsmakten. Kroglund stiller tydelig og greit spørsmålet:

«For å oppnå dette, at ikke næringslivet skulle bli skadelidende, hvor langt kunne næringslivet gå i å ta oppdrag for okkupanten?»¹¹⁸

For å eksemplifisere svar til sitt eget spørsmål, blir to konkrete episoder materialisert og brukt som eksempler av Kroglund med henvisninger til Valderhaug og Greve. Balansegangen mellom det å gjøre de riktige vurderingene i en ny, uoversiktlig og kaotisk situasjon for alle involverte, på forhånd ikke kunne ha noe fasitsvar. Når det er sagt, så er det ikke det realhistoriske perspektivet og det nøyaktige hendelsesforløpet som det i de kommende eksemplifiseringene er det sentrale og samles rundt gjennom å se på disse to eksemplene. Derimot er det interessant og sentralt å se hva litteraturen og kildene forteller, slik at det kan komme nye vurderinger med bakgrunn i andre tolkninger og problemstillinger. Det første eksempelet omhandler lossing av et forsyningskip, mens det andre tar for seg et konkret firma innen bygg og anlegg og problemstillingene knyttet til hvor grensen gikk for

---

¹¹⁶ Kroglund, s. 72

¹¹⁷ S.st. ss.

¹¹⁸ S.st. ss.

kollaborasjon og hvem som tegnet opp denne eventuelle grensen. Det vil bli en kort innføring i den siste saken under her, før firmaet og rammene vil bli tegnet grundigere opp i kapittel 5. Grunnen til at det er ønskelig å ha med en kort presentasjon og innføring allerede på det nåværende tidspunkt, er for å plassere det i samsvar med den første saken, og i forhold til det historiografiske.

3.12. Bärenfelds - saken

Det første eksempelet som blir brukt, er lossingen av det tyske militære skipet *Bärenfeld* som hadde kommet til havn med utstyr til det videre felttoget. Wehrmacht¹¹⁹, som allerede var tynt bemannet og som hadde begrenset med materiell, krevde allerede etter noen få dager etter invasjonen at norske havnearbeidere skulle losse skipet. De to tydeligste problemstillingene som i denne sammenheng dukket opp helt umiddelbart, var for det første mangelen på arbeidskraft for å kunne losse skipet, og i hvilken grad det var de norske styresmaktenes ansvar å få tak i arbeidskraft og dermed få losset skipets last som uten tvil var av krigsviktig karakter og etter sterkt ønske fra invasjonsmakten. Beskrivelser av det som blir betegnet som sterkt press fra okkupasjonsmaktens side, er sammenfallende fra både Valderhaug¹²⁰, Kroglund¹²¹ og Greve¹²². Både Valderhaug og Kroglund stiller spørsmålstegn ved om den innledende holdningen som den norske administrasjonen viste gjennom «Bärenfelds – saken», kan ha vært med på å bane vei for hvilken retning og hvordan det kooperative klimaet mellom okkupasjonsmakt og de bergenske styresmaktene skulle komme til å bli. Saken ble også tatt opp i Kriseutvalget 16. april. Stensaker gjorde her rede for hendelsesforløpet i forbindelse med det ansvaret han selv mente han under press ble pålagt å gjøre i forbindelse med organiseringen og selve lossingen av det tyske transportskipet. Det kan ikke under noen omstendigheter påstås at lossingen av skipet var noe annet enn krigsviktig, men at de norske myndigheter ikke hadde annet valg enn å godta de krav som ble stilt fra tysk side. Stensaker argumenterer her videre for at man ikke må komme opp i en tilsvarende situasjon igjen:

---

¹¹⁹ Den tyske vernemakt, hæren

¹²⁰ Valderhaug, s. 34-35

¹²¹ Kroglund, s. 73

¹²² Greve, s. 41

Det måtte fra samorganisasjonens side treffes en ordning slik at det alltid er det nødvendige antall losse og lastearbeidere for hånden. Det samme kan komme til å gjelde andre folk, vesentlig innen bygningsgruppen.¹²³

I tillegg kan man lese av møtereferatene at Stensaker gjorde møtedeltakerne oppmerksom på at de tyske myndighetene betalte tariffmessig godtgjørelse og i norske penger.¹²⁴ Referatet fra møtet denne dato, 16. april, kan vanskelig tolkes på noen annen måte enn at man søkte å tilpasse seg og å møte den nye hverdagen gjennom tilpasning og samarbeid. De andre deltakerne virket også løsningsorientert og så på bakgrunn av problematikken og de utfordringer ordføreren fikk på sine skuldre i *Bärenfelds – saken*, ut til å innta en felles holdning om at hjulene måtte komme i gang igjen og at arbeiderne måtte tilbake til arbeidsplassene sine.¹²⁵ Kan man allerede her snakke om at kimen til opprettelsen av Produksjonsrådet ble sådd? Behovet for et organ som handlet på egenhånd, men med godkjenning og mandat fra Kriseutvalget utkrystalliserte seg på mange måter med hendelsesforløpet fra *Bärenfelds - saken* og ikke minst gjennom møtet i Kriseutvalget 16.april. Allerede et par dager etterpå kommer byens banknæring, representert ved Sigurd Fougner, med forslag om å opprette et Produksjonsråd. Hvilke motiver man arbeidet ut i fra, og hvordan balansegangen var i forhold til å samarbeide med okkupasjonsmakten skal vi komme tilbake til senere. Men først skal vi se på det andre eksempelet som er brukt i litteraturen.

3.13. Eksempelet Stoltz, Røthing & co

Det er flere grunner som gjør entreprenørfirmaet Stoltz & Røthing og co til et relevant firma å se nærmere på relatert til den lokale administrasjonen generelt, og Produksjonsrådet spesielt. For det første er det et firma som blir trukket frem av ulike historikere når det har vært snakk om firmaer og entreprenørskap som tok arbeidsoppdrag for okkupasjonsmakten. Som en av to saker (*Bärenfelds-saken* er den ene) blir saken trukket frem i litteraturen som et tidlig eksempel på kontakt med okkupasjonsmakten, og som det var knyttet mye

---

¹²³ Kriseutvalgets forhandlingsprotoll, s. 102

¹²⁴ St.ss.

¹²⁵ Kriseutvalgets forhandlingsprotoll, s. 102

forvirring og usikkerhet rundt. I ulike publiseringer er arbeidsoppdragene til dels blitt gjort rede for, men som det av forskjellige grunner som jeg skal komme tilbake til senere, ikke er blitt gjennomgått i dybden. For det andre er det gjennom arbeidet med denne oppgavens tematikk kommet frem nye opplysninger og nytt kildemateriale som kan sette firmaet og den lokale administrasjonen i en ny kontekst. Ettersom saken rundt Stoltz, Røthing & co spiller vesentlige roller i tidligere arbeider, og det faktum at det ulike steder blir brukt som eksemplifisering av andre forfattere, vil jeg gi en kort innføring allerede her, i tillegg til at det vil bli gjort en grundigere analyse i kapittel 5.

Stoltz, Røthing & co. var et etter datidens forhold (våren 1940) et betydelig entreprenørfirma med Vestlandet som hovednedslagsfelt, og hadde kontor i Bergen og Haugesund. I følge firmaets egen historiske fremstilling, var det i første rekke kaianlegg langs norskekysten, fra Egersund til Harstad, samt demningsverk og annet arbeid i forbindelse med den storstilte kraftutbyggingen i de kommende tiårene som var firmaets satsningsområder.¹²⁶ Krigsårene blir her nevnt i forbifarten «som vanskelig», og firmaets grunnlegger og direktør Christian Stoltz blir ifølge firmaets egen korte historiske fremstilling dømt til å betale en bot etter krigen.

Det kan vise seg å være interessant og nødvendig å trekke inn og diskutere dette firmaet med tanke på oppgavens problemstillinger og der Produksjonsrådet og den lokale administrasjonen i Bergen er hovedtema. Som nevnt over, kan det være flere gode grunner til at et enkeltfirma som Stoltz vil kunne gjøre krav på å få en bredere utgreiing i så henseende, noe som også vil bli gjort i et eget kapittel. Ser man på størrelsen på firmaet og det faktum at det er hevet over enhver tvil at det her ble kollaborert med okkupasjonsmakten, gjør firmaet interessant i seg selv. At firmaet dessuten har vært gjenstand for diskusjon i tidligere arbeider, men at det av ulike grunner ikke har blitt gått i dybden på, åpner opp for at det kan være fruktbart og nødvendig å se på firmaet i lys av nytt kildemateriale i denne oppgavens tematiske kontekst.

I Motstandsarkivet ved Bergen Byrakiv befinner deler av rettsaken mot Stoltz, Røthing & co. og sentrale personer i firmaet seg. Hendelsesforløpet fra våren 1940 er skissert opp gjennom aktors og forsvarers duellering med aktuelle vitner knyttet opp mot firmaet, men også med vitneforklaringer fra personer i den lokale administrasjonen som Einar Olsen og Asbjørn

---

¹²⁶ <http://www.stoltz.no/default.aspx?pagelid=8> (15/1 2018)

Stensaker, personer som var sentrale i Kriseutvalget og i opprettelsen av Produksjonsrådet. Her blir selve opptakten og beskrivelsen av den første hektiske tiden om våren 1940 beskrevet og diskutert av ulike aktører, i tillegg til at selve domfellelsen i seg selv sier noe om hva og hvilket tidsrom firmaet ble dømt ut i fra.

Dette skal jeg komme tilbake til, men det er verdt å poengtere at jeg gjennom kontakt med Stoltz i forbindelse med dette arbeidet¹²⁷, har fått avslag med henblikk på å få innsyn i firmaets private arkiver som er arkivert ved Bergen Byarkiv. Gjennom epostkorrespondanse og etter at saken ble tatt opp i styret i Stoltz, fikk jeg følgende svar:

«Viser til din mail ang. spørsmål om innsyn i dokumenter/arkiv. Har tatt dette opp med ledelsen. De ønsker fortsatt ikke å gi noen tilgang til dokumenter / arkiv.»¹²⁸

Forespørselen ble sendt med henstilling om at det var den lokale administrasjonen i Bergen som var hovedfokus, og da spesielt Produksjonsrådet. Grunnen til at Stoltz ble kontaktet i så måte, var for å muligens kunne fange opp en link mellom lokal administrasjon på den ene siden, og et firma som det for ettertiden er åpenlyst tok arbeidsoppdrag for okkupasjonsmakten. Dette ble poengtert i mailen, at det ikke var firmaet og dets valg og handlinger som var hovedfokus, men en mulig sammenheng som kunne plassere Produksjonsrådet et sted midt imellom.

Da dette ikke ble en mulighet, sitter man igjen med et omfattende materiale av tettekrevne stenografiske/maskinskrevne sider fra Motstandsarkivet ved Bergen byarkiv som viser rettsaken og dommen mot Stoltz og sentrale personer i firmaet.

Beskrivelsene som de ulike personene gir i den tidlige fasen før firmaet er i fast kontakt med okkupasjonsmakten, kan være med å belyse og gi informasjon om aktører fra administrativt hold som var med i prosessen med tanke på etableringsfasen mellom entreprenør og oppdragsgiver. Dommen i seg selv er også interessant, da tidsrommet aktørene blir dømt for, ikke samsvarer med når kontakt ble etablert og de første arbeidene ble utført. Dette skal jeg komme tilbake til når selve dommen blir diskutert i kapittel 5.

---

¹²⁷ Mailkorrespondanse med Stoltz, desember 2017.

¹²⁸ Se under **Mailkorrespondanse**

Kapittel 4: Nytt kildemateriale / Casestudie

4.1. Innledning

Dette kapitlet vil ta for seg Produksjonsrådet og dets virke. Det som i forskningsøyemed må kunne bli betegnet som nytt kildemateriale vil bli presentert og diskutert, og en casestudie av et enkelt firma og dets kontakt med rådet vil bli eksemplifisert.

Som tidligere beskrevet, kan det se ut til at mangelen på relevant kildemateriale kan ha lagt begrensninger for mulighetene ved å gi en dyperegående studie av Produksjonsrådet. Med lite relevant og variert materiale i forskningslitteraturen, noe som er vist ved at det refereres til de samme kildene eller til hverandre, var det avgjørende at det i forskningsøyemed ble funnet det man kan betegne som nytt kildemateriale.

Først vil jeg ta for meg arkivet etter Norges Banks Bergensavdeling og gi en kort oversikt over plassering og innhold. Videre vil jeg presentere en oversikt over bedriftene og de økonomiske rammene, før jeg på individnivå trekker inn en enkeltbedrift og deres korrespondanse og kontakt med rådet.

Avslutningsvis vil jeg i dette kapitlet forsøke å knytte Produksjonsrådet opp i mot okkupasjonsmakten og samtidig se på rådets mulige regionale og eventuelt nasjonale rolle. Kan man snakke om en slik kontakt, og fikk rådet innflytelse ut over det lokale aspektet i Bergen?

4.2. Arkivet til Norges banks Bergensavdeling

Ved Statsarkivet i Bergen viser det seg at det er arkivmateriale etter Produksjonsrådet. Dette er lagret i Arkivboks 50, sammen med annet materiale fra deler av okkupasjonstiden.

Mappen inneholder alt fra avisutklipp til regnskap og brevkorrespondanse samt dokumenter som viser rådets garantierklæring og mandat.¹²⁹

Et avisutklipp fra Bergens Aftenblad som beskriver rådets medlemmer, intensjoner og virkeområder, datert 24/4 – 40, kan tyde på at det helt fra Produksjonsrådets opprettelse

---

¹²⁹ Norges bank avdeling Bergen arkivboks 50, Statsarkivet i Bergen

var et ønske om åpenhet og samarbeid.¹³⁰ Klippet er lagret i mappen som bærer navnet «Produksjonsrådet» i Arkivboks 50, og gir en kort og konsis redegjørelse for rådets intensjoner. Et senere avisutklipp, datert 1.mai 1940, gir et langt mer dyptgående bilde av rådets intensjoner og formål gjennom et intervju gitt av formann Murstad.¹³¹ Her kommer det i korte trekk frem at rådets tilblivelse skyldtes et initiativ fra bankene med det formål å få produksjonslivet i gang igjen. Avisartikkelen tjente flere hensikter, for det første ved å gi et informativt og opplysende bilde av hva, hvem og hvorfor, men man kan også tolke det dithen at artikkelen i samtiden fungerte som åpenhet på det man ellers må kunne betegne som en udemokratisk prosess.

En overenskomst, eller kontrakt, mellom Produksjonsrådet og den enkelte bedrift ble utformet.¹³² Denne bestod av 16 punkter, og var detaljert i sin beskrivelse av hvilke forpliktelser det enkelte firmaet hadde på den ene siden, og Produksjonsrådet på den andre. Eksempelvis så sier punkt 2 at

Produksjonsrådet påtar seg å sørge for, at de (bedriftene) etter oppgave til å avtale med Produksjonsrådet til driften nødvendige pengemidler, der må skaffes ved lån, stilles til disposisjon gjennom (bedriftens bank) inntil et maksbeløp av kr.....

Videre skulle de nødvendige pengesummer utbetales når behovet og driften tilsa det. Bedriften hadde også forpliktelser gjennom overenskomsten, og det het seg blant annet at

*Bedriften plikter seg å innrette sitt bokholderi, underkaster seg enhver revisjon og at bedriften plikter å selge sine produkter til de priser og vilkår som markedet tilsier».*¹³³

Selve garantierklæringen og overenskomsten blir lagt ved som vedlegg i form av fotografier, og skal dermed ikke vies mer tid enn vist over. Grunnen til dette, er at selve fokuset har en litt annen retning enn å gå de formelle dokumentene alt for nøye i sømmene ved denne anledning. Dette har blitt gjort ved tidligere anledninger, eksempelvis ved Valderhaug. Men bevissthet og en nødvendighet av innsikt med tanke på å kunne koble dette opp imot hvilke

---

¹³⁰ Avisutklipp, Norges Bank, Arkivboks 50

¹³¹ Avisutklipp, Norges Bank, Arkivboks 50

¹³² Bergen Byarkiv: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger0022 N 1-10. Økonomiske forhold. X 006 2/2 01 N 1 Norges Bank. Fougner, Sigurd. feb. 1941 "Krisesituasjonen etter 9.april 1940". S. 17.

¹³³ S5

bedrifter som kom i kontakt med rådet og hvorfor, gjør at det blir lagt ved som fotografier og ikke bare som henvisninger til selve arkivet.¹³⁴

4.3. Oversikt over bedrifter

Forskningslitteraturen er på mange måter ganske entydige i sine betegnelser av Produksjonsrådet. Omtalen er udelt positiv, og det uten å gå i dybden på hva eller hvorfor dette var positivt for Bergen og bedriftene som var involvert. Banksjef Sigurd Fougner var også positiv i sine beskrivelser av resultatene som rådet oppnådde. I sine egne memoarer som er å finne i Norges Banks arkiver, beskrev han i korte trekk hvilken innflytelse rådet fikk.¹³⁵

Produksjonsrådet kom i følge Fougner i forbindelse med oppunder 200 firmaer, og kredittene som ble bevilget nådde tett opp imot en totalsum på 3 millioner kroner. De nøyaktige tallene her skulle ha vært 193 firmaer og 2.996.434,50 kr. Bak disse tallene gjemmer det seg blant annet at flere enn 2000 arbeidere og andre funksjonærer ble holdt i arbeidsaktivitet og virksomhet som en direkte konsekvens av dette.

Det skulle faktisk vise seg at bankene som inngikk i samarbeidet, eller spleiselaget, som utgjorde Produksjonsrådet og stod som økonomiske garantister, uten unntak maktet å utbetale lånene til de involverte bedriftene uten å trekke ut summer fra kontiene som var forutsatt åpnet i de ulike bankavdelingene. Som et resultat av dette ble det faktisk ikke opprettet slike garantikonti, selv om det var forutsett og lagt til rette for. Kredittene lot seg også avvikle uten noen større tap for garantistene, et og annet mindre var ifølge Fougner ikke til å unngå, noe som ble dekket av den långivende banken selv. Det eneste som ble en økonomisk utgiftspost for garantistene, var Produksjonsrådets administrasjonsutgifter for tiden fra 24/4 til 31/8 1940. Totalsummen her ble på pålydende 11.272,60 kr.¹³⁶

---

¹³⁴ Garantierklæring: Bilde nr 1 og 2, Bankenes overenskomst: Bilde nr 3 og 4.

¹³⁵ Sigurd Fogners beretninger, s. 21.

¹³⁶ Lysbilde nr 5.

4.4. Kommentarer til de kommende avsnittene

De kaotiske tilstandene og problematikken knyttet til de ulike utfordringene som invasjonen førte med seg i den umiddelbare tiden etter 9.april og i de påfølgende ukene er presentert tidligere. Utfordringene stod som vist i kø for den lokale administrasjonen, og sammen med det som kan tolkes som en usikkerhet i forhold til hvor man stod juridisk, både som lokalmakt, men også i et nasjonalt perspektiv, tvang på mange måter frem avgjørelser som skulle vise seg å bli toneangivende for hvordan man forholdt seg til okkupasjonsmakten frem til 25.september 1940. Grunnen til at jeg velger å sette en avgrensning ved 25.september 1940 i denne omgang, er av den grunn at Norge da blir et Reichskommissariat og de eksisterende styringsorganer mister da automatisk sin styringsrett. Før den tid er Bergen for lengst blitt det vi må kunne kalle en del av Norge igjen ved at kontakten med resten av landet og spesielt Oslo var gjenopprettet i midten av mai. Administrasjonsrådet, som jeg skal komme tilbake til litt senere, var dermed det øverste forvaltningsorganet, men det betydde på ingen måte at Produksjonsrådet eller byens lokaladministrasjon var spilt ut over sidelinjen. Datoene i Sigurd Fougner sine beretninger viser til datoen 31/8 1940 som en slags sluttdato for Produksjonsrådet.

Det er denne perioden som er Produksjonsrådets virke, og det er i løpet av dette tidsrommet at rådet kommer i kontakt med, og yter bedrifter og entreprenører støtte. Arkivet etter Norges Bank gir informasjon om hvilke bedrifter det her var snakk om og hvilke summer det var snakk om. I tillegg viser materialet at var kontakt med okkupasjonsmakten eller ikke, og evt. hvorfor. Dette er et punkt jeg skal komme tilbake til i et eget avsnitt etter at jeg har presentert de ulike bedriftene, og her vil disse bli forsøkt knyttet opp imot en liste av bedrifter som etter krigen var mistenkt for kollaborasjon med okkupasjonsmakten. Her vil hypotesen om at den lokale administrasjonen la til rette for kollaborasjon kunne bli testet ut. Gudmund Valderhaug gikk i sin fremstilling langt i å konkludere med at dette var tilfelle, noe også Kroglund referer til i sin bok.¹³⁷ Nytt kildemateriale vil kunne gi rom for nye tolkninger og kan vise om Produksjonsrådet fungerte som en selvstendig enhet eller som et verktøy for andre interessenter.

---

¹³⁷ Kroglund, s. 73

4.5 Produksjonsrådet og bedriftene

Produksjonsrådet ble som tidligere beskrevet opprettet som en administrativ enhet som skulle bistå lokale bedrifter og entreprenørskap med økonomisk støtte i det man må kunne betegne som en uoversiktlig og kaotisk periode like etter at okkupasjonen var et faktum. Ved hjelp av garantierklæringen som sikkerhet for bankene og kontrakten mellom den enkelte bedrift og Produksjonsrådet, ble avtaler inngått og støtteordningen satt ut i livet.

Produksjonsrådet måtte godkjenne bedriftenes søknader, og stilte krav om at kontraktens forpliktelser ville bli overholdt. På den annen side hadde Produksjonsrådet direktiver nedfelt i dokumentform om å spille en aktiv rolle inn mot bedriftene, og da ikke bare som økonomisk garantist.¹³⁸ Det skulle her sørges for at produksjonsvirksomheter i så stor utstrekning som det var mulig kunne holde sine bedrifter i gang. Videre skulle man bistå bedriftene med råd og annen hjelp med hensyn til å skaffe råstoffer til selve produksjonen, samkjøring med andre bedrifter, rasjonalisering og eventuell omlegging av produksjonslinjene. Rådet fikk også i oppgave å søke igangsettelse, eventuelt i samråd med andre institusjoner, nye tiltak som kunne skaffe beskjefthet for ledig arbeidskraft som av ulike årsaker ikke kunne holdes i virksomhet.¹³⁹

Rådet hadde også som oppgave å innhente opplysninger om bedriftenes virksomhet. I de tilfellene der bedriftene hadde innstilt eller innskrenket sin virksomhet, kom Produksjonsrådet til å undersøke om vilkårene var til stede for igangsettelse eller utvidelse av den eksisterende virksomheten. Når vilkårene var oppfylt, sørget Produksjonsrådet i samråd med vedkommende bedrifts bankforbindelse, at den nødvendige driftskapitalen ble stilt til disposisjon.¹⁴⁰

Når det formelle for begge parter, Produksjonsråd og den enkelte bedrift, var kommet på plass, kunne støtteordningen bli en realitet. Kildematerialet ved Norges Banks arkiver ved Statsarkivet i Bergen gir ny informasjon om hvilke bedrifter som ble en del av denne ordningen, og hvilke summer det var snakk om. Informasjonen som er funnet og listen som skal skisseres opp nedenfor er datert 2. juli 1940 og var signert av Produksjonsrådets medlemmer og oversendt Norges Banks Bergensavdeling. Her ble det innledet med at

---

¹³⁸ Arkivboks 50, Produksjonsrådet Norges banks arkiver.

¹³⁹ Fougner, Norges bank, Einar Olsens arkiv, M 24 a-b, Bergen byarkiv

¹⁴⁰ S.st

Produksjonsrådet har vært i kontakt eller forbindelse med 193 firmaer, og at det ut i fra dette ble gjort 49 kredittvurderinger som endte med at 25 ble godkjent. 11 av søknadene ble trukket tilbake av de søkende firmaene, 11 fikk avslag av Produksjonsrådet og to var satt på vent og utsatt av firmaene selv. Den totale summen som utgjorde kredittene var pålydende 2.961.434,50,- og beskjeftigelse av 2045 arbeidere og funksjonærer.¹⁴¹ Nedenfor kommer en liste over de 25 firmaene som mottok støtte og som ble en del av ordningen, men det kan være verdt å merke seg de 7 første på listen allerede på dette tidspunktet var ute av ordningen igjen og tydeligvis stod på egne bein rent organisatorisk og økonomisk:

- Einar Cook.....	Kr.	8.000,-
- Dagbladet Dagen.....	Kr.	4.650,-
- A/S Bergen Bliktrykkeri.....	Kr.	344.376,-
- Hagbarth Schjøtt A/S.....	Kr.	105.000,-
- A/S Strømpefabrikken Ergo.....	Kr.	64.000,-
- A/S Bergen Skofabrik.....	Kr.	906.000,-
- A/S Mjellem & Karlsen.....	Kr.	80.000,-
- A/S Flesland Fabrikker.....	Kr.	25.000,-
- Bergens Mekaniske Verksteder.....	Kr.	718.000,-
- A/S Skofabrikken Victoria.....	Kr.	10.050,-
- Sortlands skofabrikk.....	Kr.	100.000,-
- Emo, Thorvald Olsen & Søn A/S.....	Kr.	5.000,-
- A/S Wingårds Ovnstøperi & Fabrik.....	Kr.	66.386,-
- De Forenede Motorfabrikker A/S.....	Kr.	275.000,-
- Sigurd Larsen Skjortefabrik A/S.....	Kr.	16.600,-
- Norsk Skjortefabrik A/S.....	Kr.	61.150,-
- Bulls Gummi-Industri.....	Kr.	3.400,-
- Bergens Knappefabrik A/S.....	Kr.	6.000,-
- Bergens Arbeiderblad	Kr.	5.100,-
- A/S Mjølner	Kr.	26.200,-
- Kronos Fabrikker A/S.....	Kr.	60.410,-
- Bryner Konfeksjonsfabrikk.....	Kr.	20.000,-
- K. Hestenes.....	Kr.	11.112,50,-
- Krügers Barnevognfabrik.....	Kr.	10.000,-
- Norsk Aluminiumvarefabrik A/S.....	Kr.	30.000,-
	Totalsum: Kr.	<u>2.961.434,50,-</u>

¹⁴¹ Stasarkivet i Bergen, Norges banks arkiv, arkivboks 50, mappe Produksjonsrådet.

Dokumentene som omhandler listen og bedriftene, gir et inntrykk av at det var et bredt spekter av bransjer som var representert. Det er ikke en enkelt bransje eller type virksomheter som kom i kontakt med Produksjonsrådet, men snarere ganske så ulike typer. Fra større type industribedrifter som Bergens Mekaniske Verksteder, bedrifter innen manufaktur og til journalistikk og presse, gir et bilde av at det var et variert nedslagsfelt for Produksjonsrådet hva type industri eller bedrifter man kom i kontakt med. Summene den enkelte bedrift mottok i støtte varierer i størrelse, noe man må kunne anta henger sammen med bedriftens behov og størrelse. Det var Produksjonsrådet som både satt på pengesekken og var den avgjørende myndighet i beslutningsøyemed om bedriftene skulle få den støtten som var ønsket eller det rådet mente var riktig.

Ved å arbeide med de ulike arkiv parallelt, kom det frem en sak i Formannskapsbøkene ved Bergen Byarkiv som det er naturlig å knytte opp mot listen fra Statsarkivet og som det er naturlig å trekke frem som et eksempel.

Bedriften var Einar Cook, som ifølge den økonomiske oversikten fra Norges Banks Bergensavdelings arkiv ved Statsarkivet mottok kr 8000,- i støtte fra Produksjonsrådet. I følge arkivet etter Formannskapet i byen, kan det se ut til at firmaet ikke bare var udelt positiv til summen det ble tilgodesett. Det er fornuftig å konkludere med at firmaet var av en viss størrelse med et ukjent antall ansette og med personen Einar Cook som firmaets leder ettersom dokumentene er signert med dette navnet, i tillegg til at firmaet bærer det samme navnet. Bedriften drev ifølge dokumentenes brevhode og overskrift med ulike former for mekanisk arbeid og antakeligvis skipsopphugging som hovedgeskjeft.¹⁴² Grunnen til at dette er interessant, er at dette er et eksempel på en bedrift som har et klart og tydelig ønske om hvor mye penger det var behov for, og til hva. Samtidig gir diskusjonen som er å finne i brevets form et godt innblikk i de ulike aspektene ved saken som også omhandler en mulig interessekonflikt med et av Produksjonsrådets medlemmer. Bergen var på mange måter det man må kunne betegne som en liten by, og ulike aktører innen administrasjon og næringsliv kan ha hatt opptil flere roller som var uavhengig av hverandre men samtidig gikk inn i hverandre.

---

¹⁴² Formannskapsbøkene 1940 Journal nr 1951-2000, nr. 1991/40 Bergen byarkiv., s.1

Einar Cook beskrev seg selv som opphugger i brevet som er adressert til Finansrådmannen i Bergen den 18. juni 1940. Brevet bærer helt klart preg av å fremstå som et klageskrift, og det er henvisninger til kontakten som hadde vært mellom Cook og Produksjonsrådet. Cook hadde i første omgang blitt avvist i med tanke på hele innholdet i sin opprinnelige søknad, som innebar midler til heving av skipsvrak, opphugging og videreforedling av metallet for videresalg. Deretter ble han henvist til Produksjonsrådets sakkyndige, Direktør Andersen, noe Cook opplevde som urimelig med den begrunnelse av at Andersen i tillegg til å inneha en rolle i Produksjonsrådet også hadde interesser som *med-direktør* i et for Cook konkurrerende firma med tilholdssted i Stavanger.¹⁴³ Firmaet blir dessuten beskrevet som Cooks kanskje sterkeste konkurrent. Ettersom Cook ønsket saken omgjort og på den måte stod på sitt med tanke på størrelsen på summen han mente han burde bli tilgodesett, ble det opprettet kontakt med Direktør Andersen som i den videre saksgangen meldte seg inhabil på grunn av omstendighetene som rådet. Cook uttrykte uansett sin bekymring for at Direktør Andersen sin opprinnelige innstilling skulle bli vektlagt, og at det dermed ville kunne bli et firma utenbys som endte opp med bergingsjobben. Innholdet i brevet beskriver videre en redegjørelse for arbeidets innhold, risiko og utfordringer knyttet til berging av forliste skipsvrak langs norskekysten. Cook gav også en kort oversikt over sine årlige lønnsutgifter i perioden 1936-1939, kr. 32.000,-, 53.000,- og 75.000,- og en beskrivelse av et marked som er betydelig forverret sammenlignet med før okkupasjonen.

Avslutningsvis med tanke på denne enkeltsaken kan det være greit å se hva Cook selv trengte økonomisk tilskudd til, og hvor mye. Først måtte vraket kjøpes, og her var det snakk om en mulig kjøpesum på i omkring 60.000,-. Båten hadde en dødvekt på ca 1750 tonn, og inneholdt ut i fra Cooks vurderinger skrapjern for 1.000.000,-.¹⁴⁴ Men Cook argumenterte for at skipet var i så pass god stand at det kunne heves, repareres og selges igjen. Utgifter til arbeidet ville anslagsvis kunne beløpe seg til 30.000,- dersom det var snakk om opphugging, og 50.000,- til 75.000,- om man snakket om reparasjon for videresalg. Fartøyet ville i ferdig tilstand få en verdi i datidens marked på mellom 700.000,- og 1.000.000,-¹⁴⁵

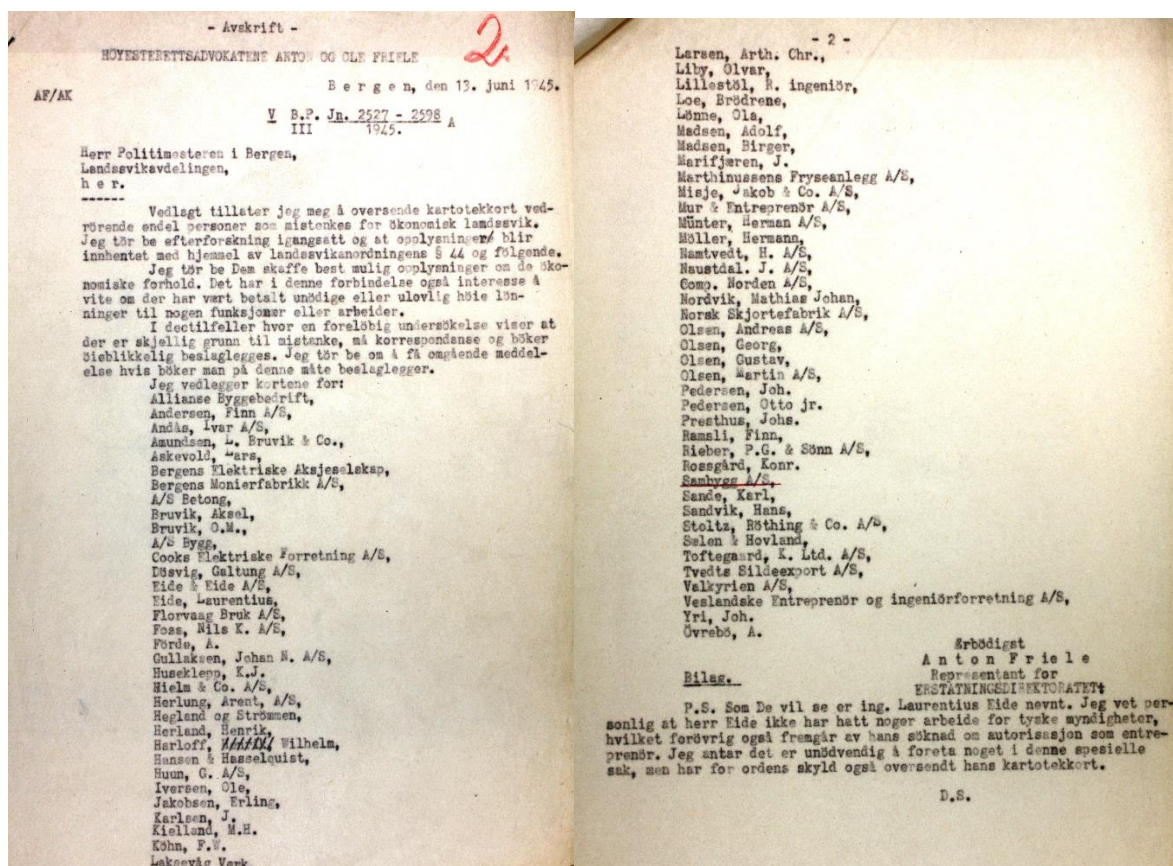
¹⁴³ St. ss.

¹⁴⁴ Formannskapsbøkene 2017 Journal nr 2001-2250, nr. 1991/40 Bergen byarkiv.

¹⁴⁵ St. Kommentar: Summene det er snakk om her, skipet som skrapjern og som restaurert, virker litt merkelige. Ifølge Cook sine beregninger vil faktisk vraket ha større verdi som skrapjern enn som ferdig restaurert og seilingsdyktig igjen. Men dette er tallene som blir oppgitt.

Cook fikk tildelt 8000,- og saken ble ifølge oversikten over bedrifter og utbetalinger, ikke omgjort. Om dette var et enkelttilfelle eller ikke, er ut i fra kildematerialet vanskelig å si. Men ser man på antallet bedrifter som fikk avslag, kan det tyde på at Produksjonsrådet var konsekvent i sine tildelinger. Uten at man har tilgjengelig informasjon om heving/ikke heving av det aktuelle skipsvraket utenfor Flesland, er det også vanskelig å konkludere med om de involverte aktørene i selve Produksjonsrådet konspirerte for egen vinning og av egen interesse selv om Cook gikk langt i sine antakelser i den retning.

Avslutningsvis med tanke på dette avsnittet, kan det være passende å presentere fotografiene med listen utarbeidet av Erstatningsdirektoratet¹⁴⁶ etter krigen og oversendt meg av Professor Frøland ved NTNU. Listen inneholder navn på bedrifter fra Bergensområdet som Erstatningsdirektoratet mente burde bli studert nærmere med tanke på økonomisk landssvik.

¹⁴⁶Erstatningsdirektoratet (ED) var det eneste administrative særorgan som ble opprettet i forbindelse med avviklingen av rettsoppgjøret etter okkupasjonen 1940-1945. Direktoratet ble opprettet som et midlertidig organ i henhold til kapittel III i provisorisk anordning 15.12.1944 - Landssvikanordningen - og trådte i virksomhet 19.5.1945. Direktoratet skulle avlaste påtalemyndighet og politi i arbeidet med den økonomiske siden av landssvikkoppgjøret. - <http://www.arkivportalen.no/side/aktor/detaljer?aktorId=no-a1450-0100000437609> - 22/2 - 2018

En sammenligning av listen fra Produksjonsrådet og listen etter Erstatningsdirektoratet, viser at ingen av navnene på den første listen er med på den hvor det var mistanke om økonomisk landssvik. På den annen side kan det være litt for enkelt på det nåværende tidspunkt å konkludere noe i den ene eller annen retning med tanke på Produksjonsrådets rolle i forhold til okkupasjonsmakten. Jeg vil derfor se nærmere på rådets rolle og okkupasjonsmakten i avsnittet under.

4.6 Produksjonsrådet og okkupasjonsmakten

Det er lite som tyder på at det var en direkte kontakt mellom Produksjonsrådet og okkupasjonsmakten i den tidlige fasen av okkupasjonen og av rådets virke. Ulike deler av kildematerialet kan peke i retning av at dette var en bevisst holdning fra de involverte parter av de forskjellige administrative enhetene og myndighetspersonale. Et møtoreferat fra Produksjonsrådets møte den 1.mai 1940 bekrefter langt på vei dette. Direktør Murstad, rådets formann, meddelte her at finansborgermester Einar Olsen

hadde forbeholdt seg at konferanser med de tyske myndigheter måtte skje gjennom Kriseutvalget.¹⁴⁷

Det er ikke noe fra møtoreferatet som tyder på at denne saken ble gjenstand for videre diskusjoner på dette tidspunkt.

Innholdet i kildematerialet kan tyde på at dette ble gjeldende politikk fra Produksjonsrådets side, i hvert fall frem til i begynnelsen av juni 1940. Et brev fra Produksjonsrådet til Finansrådmann Einar Olsen, gir uttrykk for at det da var et ønske om et skifte hva gjaldt gjeldende politikk. Brevet er datert 6. juni 1940 og åpner med at det ved tidligere møter og konferanser ble bestemt at all kontakt eller møtevirksomhet med de tyske myndighetene burde skje gjennom Kriseutvalget.¹⁴⁸ Videre i brevet blir det gjort klart at Produksjonsrådet var blitt kontaktet direkte av forskjellige tyske myndigheter med forespørsler om diverse arbeidsoppdrag, og det i det lange løp ville være vanskelig å avvise alle disse henvendelsene. Med bakgrunn i dette, viser det seg at Produksjonsrådet kom med en direkte henvendelse

---

¹⁴⁷ Statsarkivet i Bergen, Norges banks Bergensavdeling arkivboks 50: Møtoreferat fra Produksjonsrådets møte den 1.mai.

¹⁴⁸ Bergen byarkiv, Formannskapsbøkene fra 1940, F.b. Jnr 1792/40

om at henstillingen som gjaldt kontakt med tyske myndigheter måtte bortfalle. Et annet og praktisk argument som ble tatt i bruk som understøttelse av sin egen sak, var det faktum at Produksjonsrådet om kort tid ville komme til å ta del i arbeidet med tilførsel av råstoff til bedrifter noe som igjen ville måtte føre til at det ble kontakt direkte med tyske myndigheter uansett.¹⁴⁹

Finansrådmann Einar Olsen sier seg enig i Produksjonsrådets argumentasjon, og skriver i et svar datert 8.juni at det neppe ville kunne la seg gjøre å opprettholde en situasjon som hindrer Produksjonsrådet å ha direkte kontakt med tyskerne uten at Kriseutvalget fungerte som et mellomledd. Overraskende nok skrev han i dette brevet at det aldri hadde vært intensjonen heller, at Produksjonsrådet ikke skulle forhandle med de tyske myndighetene. Ser man på referatet fra møtet datert 1.mai, er det derimot vanskelig å forstå ordlyden på noen annen måte enn at Produksjonsrådet nærmest ble beordret til å unngå forhandlinger eller å gjøre avtaler med okkupasjonsmakten på noen som helst måte. Når det er sagt, så er Einar Olsen tydelig på at selv om det fra dette tidspunkt kunne gjøres avtaler og konfereres med okkupasjonsmakten ikke skulle avtales eller forhandles om noe som kunne berøre kommunens økonomi eller den kommunale forvaltning. Rådet måtte fortsette å holde seg strengt innenfor sitt arbeids og kompetanseområde.¹⁵⁰

Den første kontakten man kan finne mellom de tyske myndighetene og Produksjonsrådet, er datert rundt den samme tiden hvor bestemmelsene med tanke på kontakt mellom partene blir myknet opp. Allerede den 6.juni ble det sendt et brev fra Produksjonsrådet til Norges Banks Bergensavdeling hvor det blir gitt en kort beskrivelse av det første møtet mellom rådets formann og Gebietskommissar Schaller.¹⁵¹ Schaller viste nysgjerrighet for rådets virke og ønsket en redegjørelse for det, noe som ble gitt. Videre handlet møtet om hvorvidt Produksjonsrådet burde utvide sitt geografiske virkeområde til også å omfatte Hordaland (Bergen var et eget fylke) og Sogn og Fjordane. Skulle en slik utvidelse finne sted, måtte i så fall Staten og Norges Bank stå for finansieringene og garantiene.

Forhandlingene som ble opprettet mellom tyske styresmakter og Produksjonsrådet kom i stand på et tidspunkt da Bergen i knappe tre uker hadde vært i kontakt med sentralmakten i

---

¹⁴⁹ St. ss.

¹⁵⁰ Bergen Byarkiv: Formannskapsbøkene, Brev fra Finansrådmannen, F.b. 1940 Jnr. 1792/40

¹⁵¹ Statsarkivet i Bergen: Norges Banks bergensavdeling: Arkivboks 50, Produksjonsrådet, brev datert 6.juni.

Oslo, og på den måte var underlagt direktiver og styringsmessig kontroll derfra. Hvordan rollene kom til å bli med tanke på det formelle og hvilken posisjon og til hvem man fikk meldeplikt, skal diskuteres i det neste avsnittet. Her vil det da være naturlig å trekke inn Administrasjonsrådet for å gi det en litt bredere presentasjon, både av hensyn til at det er en administrativ enhet som på mange måter gjør krav på det, men også fordi likhetene til Produksjonsrådet komparativt sett kan være nyttig å se nærmere på.

4.7. Administrasjonsrådet og samarbeidslinjen.

En kort presentasjon og en gjennomgang av Administrasjonsrådets tilblivelse og virke vil være på sin plass for å kunne plassere det i kontekst med kontakten som ble opprettet med Produksjonsrådet, Produksjonsrådets mulige ekspansjon og dets kontakt med okkupasjonsmakten. Administrasjonsrådet var en styringsmessig enhet det er skrevet mye om tidligere, og et organ som har vært gjenstand for grundig diskusjon både innen forskningslitteratur men også innen det realhistoriske perspektivet. I en annen oppgave enn dette, ville administrasjonsrådet som enhet ha kunnet gjort krav på både mer plass og en mer sentral rolle.

Seks dager etter radiokuppet til Quisling, ble han tvunget til å tre tilbake.

Administrasjonsrådet ble av tyskerne foretrukket fremfor Quisling, og bestod av en gruppe framstående nordmenn med fylkesmann Ingolf Christensen i spissen som på Høyesteretts oppfordring påtok seg å fungere som det øverste norske sivile styringsorganet i de besatte områdene.¹⁵²

Deres hovedmotiv, i tillegg til å bli kvitt Quisling, var å få samfunnsmaskineriet opp å gå igjen og få hjulene i gang på alle plan, og bidra til en viss normalisering av okkupasjonstilværelsen.

Hitler hadde et håp om at Administrasjonsrådet ville fungere som en slags motregjering til regjeringen Nygaardsvold. Da rådet ikke ønsket å ta på seg en slik rolle, så tyskerne seg om

---

¹⁵² <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/makt-og-politikk/1713-kupp-forhandlinger-og-nyordning.html> (7/9 - 2017)

etter andre løsninger. Deres blikk falt til slutt på Stortingets presidentskap, som i fraværet av Stortingspresident Hambros fravær framsto som kompromissvennlig og svakt.¹⁵³

Selve opprettelsen av Administrasjonsrådet, har vært og er til dels gjenstand for diskusjon i kildene og i litteraturen. Som vist, kan man på mange måter konkludere med at det i den norske regjeringens fravær var Administrasjonsrådet som skulle ta dens plass og fungerte som okkupantens marionett ut mot det norske folk med et felles vedtatt mål om at hjulene måtte komme i gang igjen og at det var til det beste for alle parter. Diskusjonen i samtiden eksempelvis ved Frede Castberg, understreker at det ikke bestod noen rettslige hindringer for at den tyske regjeringen kunne innsette norske borgere som Det tyske rikets organer i Norge under okkupasjonen. I følge Castberg var det ikke noen regel i folkeretten som forbød at dette kunne eller rettere sagt, skulle skje.¹⁵⁴ Castberg betegnet opprettelsen av Administrasjonsrådet som en nødutgang gjennomført av Norges høyesterett, og omtaler det som et norsk statsorgan som fikk en annen myndighet og ansvar enn den vanlige norske borger.¹⁵⁵ Det henvises til Haagkonvensjonen av 1907 og bestemmelser gjort under ekstraordinære forhold, forhold som Castberg konkluderer lå til grunn, og at rådet dermed fikk en utvidet myndighet av for eksempel lovgivende art på vegne av okkupasjonsmakten så sant dette var innenfor hva Haagkonvensjonen tillot.¹⁵⁶ Rent folkerettslig er det med bakgrunn av dette, riktig å anta at opprettelsen av Administrasjonsrådet som myndighetsorgan, ikke var i konflikt med gjeldende rett og grunnloven.

På den annen side, er det interessant å se på påstandene som peker i retning av at rådet var en marionett styrt og opprettet av okkupasjonsmakten. Påstander om at dette var tilfelle, og at det var en tilrettelegging for det som senere skulle bli et Reichskommissariat, finner man i etterkrigstidens diskusjoner som gikk parallelt med rettsoppgjøret. Det blir hevdet at prosessen ved å posisjonere Administrasjonsrådet som myndighetsfaktor, ble gjort på en slik snedig måte av tyskerne, at nordmennene trodde det var deres egen ide.¹⁵⁷ Forfatter Frode Fanebust er kritisk til tanken om at om at Høyesterett uavhengig oppnevnte

---

¹⁵³ <https://www.norghistorie.no/andre-verdenskrig/makt-og-politikk/1713-kupp-forhandlinger-og-nyordning.html> (7/9 - 2017)

¹⁵⁴ Castberg, Frede – «Norge under okkupasjonen, rettslige utredninger 1940-43», J.W.Cappelens Forlag, Oslo 1945, s. 58

¹⁵⁵ S.st: s, 58

¹⁵⁶ S.st: s. 59

¹⁵⁷ Fanebust, Frode: KrigshistorienTM, Toralv Fanebust og sannheten. Pax Forlag a/s, Oslo 2009, s. 151

Administrasjonsrådet, og hevder den bare gjorde det i navnet uten i realiteten å ha noen form for innflytelse på veien mot målet. Den gjorde det bare i selve navnet, da den ikke kunne ha noen hjemmel for å sette inn et nytt styre på okkupert område.¹⁵⁸ Fanebust poengterer videre at okkupanten satt med esset i ermet og hadde det siste ordet med tanke på å godta hvilke forslag til medlemmer av rådet. Høyesteretts leder, Paal Berg, var den mest sentrale fra norsk side, og fra tysk side var sendemann Brauer som et direkte bindeledd til Berlin den mest sentrale.¹⁵⁹

4.8. Det økonomiske samarbeidets tilblivelse og dets norske pådrivere.

Like etter invasjonen 9.april 1940 posisjonerte de ulike norske aktørene seg i retning av et omfattende og tett økonomisk samarbeid med okkupasjonsmakten, ifølge beskrivelsen til Harald Espeli.¹⁶⁰ Sentrale embetsmenn og det som er beskrevet som omfattende deler av den norske næringslivseliten samt enkelte politikere, jobbet for et aktivt og konstruktivt men ikke bare et påtvunget økonomisk samarbeid med de nye tyske styresmaktene. Det er da særlig Administrasjonsrådet som blir trukket frem, gjennom Nemden for Industri og omsetning, som hovedrolleinnehaverne i å legge forholdene til rette for samarbeidet.¹⁶¹ Nemden for Industri og Omsetning (NIO) og Nemden for Varebytte ble tidlig i mai 1940 opprettet av Administrasjonsrådet med bakgrunn i frykt for at bedrifter og virksomhet skulle stanse på grunn av mangel på råvarer og markeder, noe som igjen ville kunne føre til massearbeidsledighet.¹⁶² Hovedfokuset bak opprettelsen av NIO, var å få på plass eksportavtaler med det som for mange var det nye markedet Tyskland. Med dette som hovedmål, ble det utarbeidet spørreskjema som skulle kartlegge norske bedrifters leveransemuligheter til Tyskland, samt detaljerte opplysninger om selve bedriftene. Disse opplysningene ble også gjort tilgjengelig for okkupasjonsmakten. Spørreskjemaene ble

---

¹⁵⁸ S.st. ss

¹⁵⁹ S.st. ss

¹⁶⁰ Espeli, Harald: Det økonomiske forholdet mellom Tyskland og Norge 1940-45', Danske tilstander - norske tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45, ed. Hans Fredrik Dahl et al. (Oslo: Forlaget Press, 2010) s. 152.

¹⁶¹ St.s.s.

¹⁶² <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/naeringslivet/okkupanten-og-norsk-naeringsliv> - (14.12.17)

sortert etter bransje.¹⁶³ Det er verdt å merke seg at arkivene etter NIO er borte.

Undersøkelseskommisjonen av 1945 etterlyste arkivet etter krigen, men arkivet var og er fortsatt borte ifølge arkivverket. Arkivet skulle visstnok ha bestått av 3-5 jernskap, som etter nedleggelsen av NIO ble flyttet til Forsyningsdepartementet. C.W. Eggjar, et av NIO sine styremedlemmer, omtalte i et notat fra 1948 i sammenheng med drøftingen av NIO og stortingets protokollkomite. Han gav arkivet karakteristikken som svært stort og opplyste om at det inneholdt utførlige møtereferater, konferanser osv. mellom nemden og norske organ, delegasjoner og personer, i tillegg til det samme for tyske organer og personer.¹⁶⁴ Referater fra møter holdt i nemden frem til september 1940, ble derimot beholdt hos nemden sin leder, advokat Einar Sunde. Men det aller meste er mest sannsynlig tapt for ettertiden.

Administrasjonsrådet ble etablert i det tyskkokkuperte Oslo 15.april 1940 og bestod av leder Høyesterettsjustitiarius Paal Berg, Fylkesmann I. E. Christensen, direktør J. Bache – Wiig, stadsfysikus Andreas Diesen, sorenskriver O. F. Harbek, direktør Gunnar Jahn, dosent R. J. Mork og universitetsrektor D. A. Seip¹⁶⁵. Rådet var et sentralt organ som midlertidig ledet siviladministrasjonen i de tyskkontrollerte delene av Norge, bortsett fra Bergen som også var okkupert, men som av ulike grunner var isolert fra omverdenen frem til midten av mai. Det ble opprettet av Høyesterett og fungerte frem til 25.september da Reichskommissariat Norwegen fikk sin endelige form og med det overtok alle sivile administrative oppgaver.

Rammene rundt selve opprettelsen av Administrasjonsrådet ble beskrevet av rådsmedlem Gunnar Jahn som kaotiske og at det var et ønske om «å etablere en sivil administrasjonsordning for de besatte områder, slik at kaos kunne unngås og næringslivet komme i gang igjen».¹⁶⁶ Henstillingen fra Administrasjonsrådet ved etableringen, ba om at

alle må vise ro og selvbeherskelse og samtidig bidra til at virksomhet og arbeid holdes gående. Enhver vil ved å overtenke saken skjønne at sabotasje og vanskeliggjørelse av den sivile virksomheten bare bringer ulykker.

---

¹⁶³ S.St.

¹⁶⁴ S.St

¹⁶⁵ Kroglund (2010), s. 33

¹⁶⁶ Corell, s. 63

Dette var en tydelig og sterk henstilling til så vel bedrifter, organisasjoner og private om å få hjulene i gang igjen.¹⁶⁷ På mange måter er dette kjernen av grunnlaget til selve opprettelsen av rådet og retningslinjer gitt av fungerende myndighet til produksjonslivet. Det hastet å få et sivilt administrasjonsorgan på plass, slik det gjennom å få produksjonslivet opp å gå igjen kunne sikre folk tilgang til nødvendighetsartikler og lønn i form av penger som igjen ville bli tilbakeført og omsatt i systemet. Diskusjonen rundt intensjonene og nødvendigheten av å få et slikt råd på plass og det videre samarbeidet med okkupasjonsmakten. Det kan være verdt å nevne Synne Corell's betegnelser i forhold til Jahn's uttalelser fra like etter krigen hva Administrasjonsrådets rolle angikk. Var det et nødvendig onde å balansere et samarbeid fra administrativt hold med okkupasjonsmakten, og skilte dette seg fra de som av egen fri vilje forlot jobbene sine og oppsøkte og tok arbeid for okkupasjonsmakten? I følge Jahn gikk det et tydelig skille her. Ser man på disse uttalelsene isolert sett, kan det tolkes dit hen at Jahn gikk langt i å legitimere sine egne og rådets handlinger ved å klassifisere grader av samarbeid med okkupasjonsmakten. På mange måter kan dette bli tolket som en forsvarstale i egen favør, eller som det blir hevdet av Corell, at premissene for en diskusjon rundt rådets rolle ble regissert ved at rammebetingelsene ble fastsatt av en sentral aktør på den ene siden av bordet i etterkrigsdebatten.¹⁶⁸

En annen vinkling som kan være vel så interessant, er den Nina Drolsum Kroglund setter frem. Fra like etter opprettelsen og frem mot sommeren 1940, lå det en rekke utfordringer på bordet for Administrasjonsrådet. Det ble mer og mer tydelig at Administrasjonsrådet opptrådte som stedfortredere eller marionetter der okkupasjonsmakten trakk i trådene og brukte den norske myndigheten for å få igjennom sine ønsker. Kroglund beskriver klimaet mellom partene som uunngåelig, der det meste av det okkupasjonsmakten beordret i praksis ble godkjent av Administrasjonsrådet.¹⁶⁹ Underliggende ble kompromisser inngått med det argument om at dersom Rådet nektet, ville alternativet bli mye verre.¹⁷⁰ Hva dette mye verre kunne være, er uklart og blir ikke diskutert, men blir hengende der som en påstand med rom for tolkning.

---

¹⁶⁷ Espeli, s. 152 og Administrasjonsrådet: *Bestemmelser av Administrasjonsrådet*, Oslo: Grøhndal 1940

¹⁶⁸ Corell (2010), s. 65

¹⁶⁹ Kroglund, s. 35

¹⁷⁰ S.st. ss.

Et eksempel på i hvor stor grad næringslivseliten i Oslo-området tilpasset seg de nye forholdene, var at Industriforbundet avholdt sin planlagte generalforsamling i Oslo 26.april 1940 til tross for at det som blir beskrevet som et stort antall tillitsvalgte var forhindret for å møte.

Presidenten Hans Horn, generaldirektør i Det Norske Zinkkompani, understrekte at det å holde hjulene i gang var den overordnede oppgaven for medlemmene. Her var det snakk om å strekke seg lengst mulig for å følge henstillingen fra Administrasjonsrådet.¹⁷¹

Likhetene med presset man stod ovenfor, kommer tydelig frem på begge sider av fjellet og uavhengig av hverandre. Som vi har sett tidligere, ble Kriseutvalget i Bergen utsatt for mye av det samme presset som Administrasjonsrådet ble utsatt for i Oslo. På begge sider av landet kan man registrere at det var trusler om represalier av ulik karakter dersom ulike arbeidsoppdrag ble satt i gang og utført. I Bergen fikk det i første omgang lokale konsekvenser ettersom kontakten med Oslo var ikke-eksisterende, men det kan se ut som at det var de samme drivkreftene og ønskene fra tyske myndigheter som gjorde seg gjeldende uavhengig av hverandre. En konkret eksemplifisering fra Bergen vil bli presentert i neste kapittel.

Et annet moment det virke som at det var en bred enighet om, uavhengig om det er snakk om Oslo eller Bergen, var behovet for å få produksjonslivet og produksjonen i gang igjen. Henstillinger og virkemidler bærer preg av å være både likt og ulikt, men målet helliget på mange måter midlene som ble brukt og resultatet ble opprettelsen av et Produksjonsråd i Bergen, noe som var særegent og unikt i samtiden.

Frem til juni, var det i Bergen Kriseutvalget som stod for den formelle kontakten med okkupasjonsmakten. Produksjonsrådet sin rolle inn mot tyske myndigheter ble åpnet opp fra da av, og vi skal nå se på hvordan dette gikk for seg og om det fikk noen regionale og/eller nasjonale ringvirkninger.

---

¹⁷¹ Espeli, s. 152-153.

4.9. Produksjonsrådet i et regionalt og nasjonalt perspektiv

Det var tydeligvis et ønske om at Produksjonsrådet skulle utvide sitt virkeområde til Bergens geografiske omlandskommuner og dermed Hordaland fylke, men også Sogn og Fjordane. Kildematerialet gir et innblikk i diskusjonene og forhandlinger rundt dette, men det er lite som tyder på at dette var planer som ble satt ut i livet.¹⁷² Det kan se ut til at det er ulike grunner til dette, men at hovedgrunnen var at Produksjonsrådet allerede i midten av juni kan se ut til å ha utspilt sin rolle som administrativ enhet i Bergen og at sentralmakten i Oslo spiller en stadig større rolle.

Et annet moment som er verdt å trekke inn, er spørsmålet rundt boligbygging i Bergen i denne perioden. Det er tydeligvis et prekært behov for boliger, og vi kan se av kildematerialet at Produksjonsrådet her kunne ha kommet til å spille en rolle. Spørsmål om økonomi, materiell og ansvarsfordeling ser ut til å ha spilt en rolle med tanke på at det ser ut til at planene ikke ser dagens lys.¹⁷³

Produksjonsrådet fikk kun begrenset innflytelse geografisk sett, og det er riktig å konkludere med at tankene om å utvide rådets nedslagsfelt ble skrinlagt allerede ved intensjonenes fødsel.

4.10 Konklusjon

Nytt kildemateriale har gitt ny informasjon om Produksjonsrådet og dets virke. Funn av materiale som enten ikke har vært tilgjengelig tidligere, eller som ikke har blitt funnet av andre som har drevet med forskning rundt samme tematikk, har gitt ny innsikt om Produksjonsrådet.

Valgene som ble gjort administrativt i Bergen fikk ringvirkninger for bedrifter og enkeltpersoner, noe dette kapittelet har vist. Sett i den sammenheng, er det vanskelig å komme utenom at Produksjonsrådet hadde reel påvirkningskraft eller makt når det kom til å avgjøre hvilke bedrifter som skulle komme til å bli tilgodesett med støtte. Om dette fikk store følger eller var altomfattende for produksjonslivet totalt sett, er det bare mulig å

---

¹⁷² Statsarkivet i Bergen, Norges banks Bergensavdeling, arkivboks 50

¹⁷³ Statsarkivet i Bergen, Norges banks Bergensavdeling, arkivboks 50

konkludere med til dels. Av et antall bedrifter på 193 som kom i kontakt med Produksjonsrådet, var det bare en total på 25 som endte opp med å få støtte.

Det er derimot vanskelig å konkludere med om Produksjonsrådet spilte en aktiv rolle inn mot okkupasjonsmakten og på den måte la til rette for, eller skapte presedens, for kollaborasjon med tyske styresmakter. På den andre side, sier kildematerialet at det var de kommunale instansene, særlig ved Kriseutvalget, som står for brottdelen av kontakt med tyske myndigheter i perioden det her er snakk om, fra 9.april til midt på sommeren 1940.

Neste kapittel vil ta for seg dette aspektet av kontakt, da mellom lokal administrasjon med Kriseutvalget i en sentral rolle, okkupasjonsmakten og firmaet Stoltz, Røthing & co.

Kapittel 5: Stoltz, Røthing & co.

5.1 Innledning

Etter okkupasjonstiden ble for landet sett under ett foretatt etterforskning i 3500 saker som gjaldt økonomisk landssvik og kollaborasjon med fienden. I utgangspunktet kan dette høres overveldende og omfattende ut, men i realiteten utgjorde denne delen av rettsoppgjøret med denne sakstypen kun 3,8% av alle landssviksaker. I tillegg til sakene det ble åpnet etterforskning i, ble 12.500 saker henlagt på grunn av bevisets stilling.¹⁷⁴ En av disse blir presentert i dette kapitlet.

14. mai 1940 ble det sendt et brev fra overrettssakfører Johan Eyde til ingeniør Olvar Liby som på det daværende tidspunktet var formann i Entreprenørforeningen i Bergen. Brevet kom som et motsvar på spørsmål om hvordan det juridisk stod stilt med tanke på å ta på seg arbeidsoppdrag for okkupasjonsmakten generelt, og bygging av flyplass på Bømoen spesielt. Eyde var juridisk rådgiver for entreprenørene, og gjorde en vurdering av situasjonen uavhengig av kommuneadvokatens standpunkt som på det daværende tidspunkt var ukjent for entreprenørskap og Eyde.¹⁷⁵ Brevet ser ut som følger:

---

¹⁷⁴ Fossen og Grønlie: s. 478.

¹⁷⁵ Kroglund (2010) – s. 73

Ad flyplass på Voss

Jeg henviser til vår konferanse i dag angående dette spørsmål. Mitt syn på forholdet er det, at når vedkommende har bestemt sig for at der skal anlegges flyplass, vil dette bli gjort enten entreprenørene yder sin medvirkning eller ei. Hvis man nekter å yde sin medvirkning vil den annen part sikkerlig selv sette alt i gang eventuelt ved tvungen arbeidshjelp. Det man oppnår ved å si nei, blir etter min oppfatning å gi den annen part anledning selv å ta hånd om saken og det kan når der først er gjort en åpning få konsekvenser for andre tilfeller. Av den grunn tror jeg ikke man skal avslå å yde sin medvirkning.

Jeg har konferert med norske myndigheter. Som rimelig var fikk jeg ikke noget greit svar. Men fikk iallfall bekreftet at man mente at det syn jeg foran har hevdet var det riktige.

M.a.o ved å sette seg på bakbena oppnår man ingen realitet men risikerer å få den annen part inn på nye linjer, som kan få meget uheldige konsekvenser.

Med hensyn til spørsmålet om hvad folkeretten sier er det vel ingen her som egentlig har rede på fortolkningen av bestemmelsene, Jeg tror iallfall at man ikke skal hefte seg vekk i det.

Signert Johan Eyde.¹⁷⁶

Hvorfor faller valget på å presentere et brev i sin helhet som en inngang til dette kapitlet som skal omhandle en studie av et enkeltfirma og den lokale administrasjonens rolle knyttet opp mot okkupasjonsmakten? Det kan være flere grunner til dette, men i hovedsak viser de juridiske vurderingene som er fremlagt i brevet at dette var ukjent terreng for de involverte parter.

At en forespørsel om juridisk bistand i spørsmålet om å ta arbeidsoppdrag for okkupasjonsmakten i det hele tatt ble foretatt, kan tyde på skepsis og usikkerhet rundt dette emnet. Når det er sagt, så viser henstillingene fra Johan Eyde lite av hva man kan karakterisere som konkrete juridiske bestemmelser, men snarere mer i retning av at det i de

---

¹⁷⁶ Valderhaug, s. 59

enkelte tilfeller burde utvises skjønn og at forespørslene om å utføre arbeid burde bli imøtesett.

Med de juridiske vurderingene foretatt av entreprenørenes egen juridiske rådgiver som en innledning, vil kapitlet gjennomgå firmaet Stoltz, Røthing & co sitt forhold til de lokale myndigheter og okkupasjonsmakt våren og sommeren 1940. Fremstillingen vil bygge på kildemateriale fra Bergen Byarkiv, og da i stor grad deler av rettsaken mot sentrale personer i firmaet. Vitneutsagn fra Einar Olsen og Asbjørn Stensaker, samt aktors og forsvarers prosedering er å finne her, i tillegg til selve domsavsigelsen.

Det vil i liten grad bli lagt vekt på eksisterende forskningslitteratur annet enn i et realhistorisk perspektiv, og det er to grunner til dette. For det første, så er det skrevet svært lite om selve firmaet eller dets handlinger fra invasjonen i april 1940 til kapitulasjonen i mai 1945. Firmaet er ulike steder ikke nevnt ved navn, noe som kan tyde på at informasjonen om firmaet og personene kan ha vært underlagt taushetsbestemmelser og klausulering, eller at aktuelt kildemateriale ikke har vært tilgjengelig for forfatter.¹⁷⁷¹⁷⁸¹⁷⁹ Et annet moment, er at firmaet ved ulike anledninger det siste ti-året er blitt kontaktet med forespørslers om innsyn i deres private arkiver, noe som er blitt avslått av firmaets ledelse.¹⁸⁰ Vanskeligheter med å finne kildemateriale om firmaet generelt og deres posisjon i forhold til denne oppgavens tematikk og problemstillinger kan vise seg å være løst gjennom funnene nytt kildemateriale ved Bergen Byarkiv.

Men hvorfor kan dette være sentralt og nødvendig å ta med i denne oppgaven, og med tanke på oppgavens tematikk? Utgangspunktet for prosjektet mitt har vært å studere den lokale administrasjonen i Bergen våren og sommeren 1940 med spesielt fokus på Produksjonsrådet. Dette er blitt gjort, men i løpet av arbeidet har det dukket opp nye retninger og andre veivalg som kan vise seg å være fruktbare å presentere med tanke på problemstillingene som er reist og hypotesene som er fremsatt. Kan det vise seg at den lokale administrasjonen ikke bare satte firmaer i kontakt med okkupasjonsmakten, men

---

¹⁷⁷ Greve, Tim, *Bergern i krig 1940 – 1942 bind 1*, J. W. Eide forlag, Bergen 1978, s. 83-88.

¹⁷⁸ Stensaker, Asbjørn, *Det hendte i Bergen, 9.april 1940 – 28.mars 1942*, J. W. Eides Forlag, Bergen 1946, s. 66

¹⁷⁹ Fossen og Grønlie, *Bergen bys historie Bind 4 – Byen sprengte grensene 1920 – 1972*, Universitetsforlaget Bergen – Oslo – Tromsø 1985, s. 477 - 479

¹⁸⁰ Stoveland, Vegard Orheim, Masteroppgave i HIS 350, Univeritetet i Bergen 2014, s. 6

faktisk langt på vei legitimerte at enkeltfirmaer kunne ta arbeidsoppdrag for «Husets nye herrer»?

Stoltz, Røthing & co. kan vise seg å være en illustrasjon, både på usikkerheten som rådet tidlig i okkupasjonen, og på myndighetenes rolle i å oppfordre entreprenører til å ta tyske oppdrag.

5.2 Stoltz, Røthing & co, kort presentasjon

Firmaet som i dag (2018) er kjent under navnet Stoltz, ble i 1905 etablert i Bergen ved at Christian Stoltz kjøpte seg inn og ble medeier i et firma som fikk navnet Algård og Stoltz.¹⁸¹ Senere, i 1913, etablerte Christian Stoltz A/S Stoltz, Røthing & co., og han var firmaets leder under okkupasjonsårene. Han hadde sin utdanning og tidlige erfaring med fra Tyskland, noe som sammen med arvede penger bidro til at han etter hvert fikk etablert sitt eget firma.¹⁸² Helt siden etableringen, hadde også firmaet en Haugesundsavdeling med kontor i Haugesund. Forretningskontoret var uansett i Bergen, og firmaets bokføring og regnskap ble ført ved hovedkontoret i Bergen.¹⁸³ Fra etableringen, gjennom mellomkrigstiden og frem til 1940 opparbeidet firmaet seg en solid posisjon og et godt renommé innen sine fagfelt. Virksomheten omfattet blant annet større fundamenteringsarbeider, bygging av stein og betongkaier, broer osv., og det ble i tillegg til ulike private oppdrag også utført arbeid med den Norske stat som oppdragsgiver i årene før krigen. Firmaet ble regnet for å være Vestlandets største innenfor sitt fagområde ved krigsutbruddet, og var det eneste av sitt slag i Haugesundsregionen.¹⁸⁴

---

¹⁸¹ Bergen byarkiv: Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger Arkivskaper: Bergen kommune.

Okkupasjonshistoriekomiteen II Nummmer 003 V 20c. Dom i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S. 1947 Avsigelse av dom i landssviksak nr. 22/1947, Christian Brunchorst Stoltz, Hilmar Røthing; Per Stoltz, A/S Stoltz, Røthing og co. Fra Bergen Byrett (Tidl. UBBms 1802 V 20 c) S. 6

¹⁸² <http://www.stoltz.no/default.aspx?pageld=8> – (7/3 2018)

¹⁸³ Bergen byarkiv: Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger Arkivskaper: Bergen kommune.

Okkupasjonshistoriekomiteen II Nummmer 003 V 20c. Dom i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S. 1947 Avsigelse av dom i landssviksak nr. 22/1947, Christian Brunchorst Stoltz, Hilmar Røthing; Per Stoltz, A/S Stoltz, Røthing og co. Fra Bergen Byrett (Tidl. UBBms 1802 V 20 c) S. 5

¹⁸⁴ S.st.ss

Avdelingen i Haugesund skal ikke vies mye tid ved denne anledning, av to årsaker: For det første er det de bergenske forhold, både administrativt/politisk og økonomisk det skal konsentreres om i dette kapitlet, og for det andre det faktum at de to kontorene på mange måter ble drevet uavhengig av hverandre uten at man innhentet samtykke fra hverandre når anbud skulle utlyses eller arbeid utføres. Man kan i realiteten snakke om to selvstendige enheter, eller to entreprenørvirksomheter som hadde frie tøyler innenfor rammene som var gitt.¹⁸⁵

Firmaets arbeidsstokk var ved krigsutbruddet på rundt 100 mann, noe som hadde vært tilfellet i de seneste årene i mellomkrigstiden og inn mot okkupasjonen.¹⁸⁶

5.3. Den første kontakten med okkupasjonsmakten

I de første ukene etter invasjonen var behovet stort for reparasjonsarbeid ved ulike deler av infrastrukturen i Bergensregionen. Krigshandlinger og sabotasje utført mot vitale deler av det allerede tilårskomne veinettet og Bergensbanen, sørget for at det var et umiddelbart behov for å sette i gang restaurering og vedlikehold. I tillegg til det umiddelbare restaureringsbehovet, stod Bergensregionen uten landbasert flyplass.

I begynnelsen av mai ble Entreprenørforeningen med blant annet Stoltz, Røthing & co kontaktet av okkupasjonsmakten angående bygging av flyplass på Bømoen ved Voss, samt utførelse av reparasjonsarbeid på Bergensbanen. Anmodningen ble kategorisk avslått av alle parter i møtet med tyskerne.¹⁸⁷ I følge vitneforklaringen til Rådmann for teknisk avdeling Sverre Eyde, møtte to tyske offiserer opp på hans kontor. Offiserene meddelte rådmannen at det tyske militærvesenet vurderte å opparbeide en flyplass på Voss, og at det var ønskelig at arbeidet ble utført av norske arbeidere via norske entreprenører. De argumenterte for at anlegget ville få stor betydning for byen, for det første fordi det ville kunne fungere som forsvar mot angrep fra luften, men også fra turistøyemed når freden kom.¹⁸⁸

Hendelsesforløpet og en mer detaljert beskrivelse vil bli presentert litt senere i kapitlet.

---

¹⁸⁵ S. st s. 6

¹⁸⁶ S.st ss (*Andre kilder refererer til andre tall hva angår antallet ansatte ved krigsutbruddet. Jeg forholder meg til tallet som er oppgitt i rettsreferatene*).

¹⁸⁷ Fossen og Grønlie, s. 479

¹⁸⁸ Motstandsarkivet. M 24 a-d Einar Olsen arkiv. Brev til advokat Sandborg, s. 2

Det kom videre frem at tyskerne argumenterte for at det her ville kunne være gode penger å tjene for de som var villige til å ta på seg arbeidet, og at de helst så at det var bergenske ingeniører som fikk fortjenesten.¹⁸⁹ På den annen side, kom det i et møte med finansrådmann Einar Olsen frem at det ville medføre sanksjoner og straffetiltak av ulike slag dersom ikke arbeidet snart kom i gang. Finansrådmannen kalte så byens entreprenørfirmaer inn til møte på hotell Terminus, og framla saken og problemstillingene der. Olsen påpekte at det å ta på seg det forespurte arbeidet, var av stor betydning både for byen og landet.¹⁹⁰

Finansrådmannen argumenterte videre for at dersom ikke arbeidet ble satt i verk frivillig, ville det bli satt i gang med tvang.¹⁹¹ Som eldst i forsamlingen, påtok Christian Stoltz seg den forelagte henstillingen, noe som igjen resulterte i at det var hans firma som inngikk kontrakt med det tyske Wehrmacht om bygging av flyplass på Bømoen og med det endte opp som leder for dette arbeidet.¹⁹² Ved møtet som omfattet alle entreprenørene i Bergen, var i tillegg til Finansrådmann Einar Olsen, også Ordfører Asbjørn Stensaker og Rådmann for teknisk avdeling, Sverre Eyde til stede. Alvoret i de tyske truslene ble understreket, og viktigheten av å få arbeidet med flyplassen ble videre poengtert.¹⁹³

Samtidig som forhandlingene pågikk mellom lokal administrasjon, entreprenørene og den tyske okkupasjonsmakten, foretok kommuneadvokat Sevaldson en vurdering av den konkrete saken med henhold til folkeretten. Her ble det slått fast at innbyggerne i et okkupert land hadde plikt til å etterkomme krav om ytelser og tjenester til dekning av soldatenes materielle behov, men at man derimot ikke var pliktig til å utføre arbeid som var av krigsviktig karakter:

*Etter artikkel 52 kan ytelser in natura og tjenester alene fordres av kommuner og innvånere, når det er til okkupasjonshærens behov, dens behov for mat, m.v. Under ytelser og tjenester kan derfor **ikke** arbeidet med anlegg og flyplass medregnes. Dertil*

---

¹⁸⁹ S.st. s.2

¹⁹⁰ Fossen og Grønlie, s. 479.

¹⁹¹ Motstandsarkivet. M 24 a-d Einar Olsen arkiv. Brev til advokat Sandborg, s. 3

¹⁹² S.st. s.4

¹⁹³ Valderhaug, s. 58

kommer at flyplassen vel skal benyttes under krigsoperasjonene og befolkningen er etter samme artikkel ikke forpliktet til å utføre arbeide som innebærer forpliktelse for den til å ta del i krigsoperasjoner mot fedrelandet. Det må her regnes som deltakelse i krigsoperasjonene mot sitt eget land, hvis man utfører arbeide som setter fienden i stand til å bruke et krigsvåpen den ellers ikke eller iallfall med vanskelighet kunne benytte.¹⁹⁴

Det er vanskelig å se at det folkerettslige aspektet ble løftet opp og diskutert, og firmaet var ikke blitt gjort kjent med kommuneadvokatens vurdering. Dette var et viktig moment som også ble poengtert av firmaets leder under rettsaken etter krigen. Der ble det understreket at dersom Christian Stoltz i 1940 hadde vært kjent med kommuneadvokatens uttalelse, ville han ikke under noen omstendigheter påtatt seg de tyske arbeidet.¹⁹⁵ Retten var tilbøyelig til å komme den tiltalte til gode i så henseende, og sa seg enig i at det hadde blitt handlet i «rettsvilfarelse» i denne saken. Det vil si at den tiltalte ikke hadde brutt med landssvikanordningens oppfatning av et arbeidsforhold med tyskerne som landsforrædersk når «den enhverdrivende selv har innledet forbindelsen med fienden.»¹⁹⁶

Selve rettsaken og dommen mot firmaet og personene i tilknytning til det, vil bli grundigere gjennomgått senere i kapitlet. Men det er tydelig at det i april – mai 1940 var lite som kan minne om faste rammer og klare og tydelige retningslinjer hva angikk kooperative handlinger med okkupasjonsmakten.

5.4. Hendelsesforløp og den lokale administrasjonens rolle

Fra 9.april og til midten av mai 1940 var Bergen som tidligere beskrevet isolert fra omverdenen, og de styringsmessige tiltak var i praksis på lokale hender. Dette til tross for at det formelt sett var tysk administrasjon som hadde den overordnede og reelle makten. Det var i tysk interesse å få hjulene i samfunnsmaskineriet i gang igjen. Så lenge den bergenske

---

¹⁹⁴ Valderhaug, s. 58

¹⁹⁵ Fossen og Grønlie, s. 479

¹⁹⁶ S. st. s. 479

administrasjonen samarbeidet var det uinteressant hvem som var det utøvende myndighetspersonell, om det var tysk eller norsk, så lenge det var samarbeid. På mange måter kan dette ha sett ut til å være målet for begge parter, at det ble en slags glidende overgang fra tysk ståsted, uten for mye motstand, og at det samtidig ble en forsikring for den norske administrasjonen at den lokale befolkningens behov ble best mulig tatt hånd om i en vanskelig tid.

Denne korte oppsummeringen av momenter som er diskutert tidligere viser at det aktivt ble satt i gang tiltak for å bedre produksjonslivet og å få folk i arbeid igjen. Produksjonsrådet var et av tiltakene som ble opprettet som en direkte konsekvens av dette. Rådet ble som kjent opprettet av Kriseutvalget i byen.

Eksempelet Stoltz & Røthing og co kan vise seg å være et godt og konkret eksempel på et entreprenørskap som ved hjelp av den lokale administrasjonen kom tidlig i kontakt med okkupasjonsmakten, og som senere utførte en rekke oppdrag helt frem til krigens slutt.

I følge vitneforklaringer fra rettsaken mot Stoltz, Røthing & co, ble den første kontakten mellom okkupasjonsmakten og ingeniørene i byen etablert allerede før 20.april 1940.¹⁹⁷ Det var et ønske fra tysk ledelse at jernbanebroer og annen infrastruktur i forbindelse med jernbanen måtte settes i stand igjen. Sabotasje og andre krigshandlinger gjennom den tyske fremrykkingen, og den norske tilbaketrekningen inn i landet mot Voss, hadde som kjent ført til at vitale deler av infrastrukturen var satt ut av spill. Det ble avholdt et møte på distriktssjefen for Statsbanens kontor, et møte Christian Stoltz var innkalt til. Møtet medførte til at de dro ut på en befarig mellom Nesttun og Arnatveit. Vitnet, Øystein Skyberg, var ingeniør ved Statsbanene, og beskrev samtale mellom ham selv og Stoltz. I følge forklaringen hans kommer det frem at det fra deres synspunkt ikke var ønskelig å påta seg arbeid for de tyske styresmaktene på det daværende tidspunkt. Situasjonen ble

---

¹⁹⁷Bergen Byarkiv : Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger

Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II
V 20a. Stenografisk referat fra vitneavhøring i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S.1947
Fra Bergen Byrett 26/6 1947. 302 s. (Tidl. UBB ms1802 V 20 a) S. 1-2.

beskrevet som uoversiktlig og usikker ettersom det fortsatt var kamper mellom norske og tyske styrker lengre inne i landet.¹⁹⁸

På dette tidspunkt, fra midten av april og frem til begynnelsen av mai, kan det se ut til at det ikke ble utført arbeid av betydning, men ting skulle forandre seg frem mot 10.mai.

Situasjonen og beskrivelser av Bergen som en isolert øy, eller en fristat¹⁹⁹²⁰⁰, er gitt tidligere i denne oppgaven. På det gitte tidspunkt, var det fortsatt Kriseutvalget som var øverste lokale myndighet i byen, og Produksjonsrådet hadde så vidt kommet i gang med sitt virke. For Stoltz, Røthing & co. sin del, var det Kriseutvalget og medlemmene Asbjørn Stensaker og Einar Olsen som kom til å spille sentrale roller. Stensaker ved å være byens ordfører og Olsen som Finansrådmann. De ulike vitneutsagnene beskriver en pågåenhet mot de ulike aktørene i form av direkte kontakt som for blant annet Christian Stoltz må ha kunnet blitt opplevd som truende adferd både på bedriftskontoret og i hans eget hjem.²⁰¹ På dette tidspunkt var ikke Stoltz interessert i å påta seg noen form for arbeid fra okkupasjonsmakten, noe responsen han blir beskrevet å ha gitt viser et klart uttrykk for. Presset mot den kommunale ledelsen og Stoltz ble ytterligere tilspisset i den konkrete saken som gjaldt bygging av flyplass på Bømoen – Voss.²⁰²

5.5 Bygging av flyplass på Bømoen, de juridiske vurderingene

De juridiske vurderingene som ble foretatt av entreprenørenes og den kommunale administrasjonens eksperter er presentert tidligere i dette kapitlet. Hvilke vurderinger og vektlegging disse skulle bli gitt, var svært liten. De ulike årsakene til det inneholder et komplekst sett av hemmelighold og taktikkeri.

Tyske styresmakter hadde som kjent et sterkt ønske om å få etablert en landbasert flyplass i Bergensregionen. For å kunne sette en slik tanke ut i livet, var det mest hensiktsmessig å

---

¹⁹⁸ Rettsaken s. 1-12.

¹⁹⁹ St.s. 298

²⁰⁰ Fossen og Grønlie, s. 394.

²⁰¹ Rettsaken, forsvarets prosedering, s. 256

²⁰² Bergen Byarkiv : Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger

Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II
V 20a. Stenografisk referat fra vitneavhøring i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S.1947
Fra Bergen Byrett 26/6 1947. 302 s. (Tidl. UBB ms1802 V 20 a). **S. 67**

kontakte lokale entreprenører og ingeniører til arbeidet. Det var i utgangspunktet to årsaker til dette. Okkupasjonsmakten hadde i denne tidlige fasen av okkupasjonstiden knapphet hva gjaldt personell og ressurser, noe som er beskrevet i sammenheng med *Bärenfelds-saken*. I tillegg må det være riktig å anta at lokale entreprenører hadde større grad av kjentsak når det kom til de lokale forhold.

Avgjørelsen som ble tatt angående hvilket firma som skulle påta seg oppdraget ble tatt på et fellesmøte for de bergenske ingeniørbedriftene i regi av de lokale kommunale styresmaktene.

Opptakten til dette møtet er svært interessant. Vitneforklaringene beskriver, uavhengig av hverandre, et spent klima bestående av direkte kontakt mellom tyske myndigheter og eksempelvis Christian Stoltz, inneholdende trusler og hjemmebesøk. Einar Olsen beskrev i sin vitneforklaring at den tyske utsendingen von Viebahn kom til hans kontor med klager på ingeniør Stoltz. Han argumenterte her med at situasjonen som Stoltz hadde satt seg i var farlig fordi han hadde begått sabotasje, i tillegg til å ha vært brysk og umedgjørlig og «*han var en umulig mann å ha med å gjøre*».²⁰³ Beskrivelsene av Stoltz peker på det daværende punkt ikke i retning av en kollaboratør, og Einar Olsen beskrev situasjonen som skremmende og ubehagelig ettersom han fikk forståelse av at situasjonen kunne være farlig for Stoltz.²⁰⁴ Hendelsen førte til at Olsen kalte Stoltz til sitt kontor for å få en redegjørelse. Her ble det fortalt at Stoltz hadde hatt uanmeldt besøk på sitt kontor, tegninger av et pågående prosjekt som var kommet bort, men det mest skremmende: At han hadde hatt en ubehagelig visitt i sitt hjem av to tyske offiserer som hadde truet ham – og at det hele hadde fortont seg som svært ubehagelig.²⁰⁵

Det kan være hensiktsmessig på det nåværende tidspunkt å trekke frem at Olsen og Stoltz var mer enn bare bekjente. I forsvaret sin prosedyre fra rettsaken, trekkes det nærmest frem

---

²⁰³ Bergen Byarkiv : Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger. Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II V 20a. Stenografisk referat fra vitneavhøring i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S.1947. Fra Bergen Byrett 26/6 1947. 302 s. (Tidl. UBB ms1802 V 20 a). **S. 48**

²⁰⁴ Bergen Byarkiv : Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger. Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II V 20a. Stenografisk referat fra vitneavhøring i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S.1947. Fra Bergen Byrett 26/6 1947. 302 s. (Tidl. UBB ms1802 V 20 a). s. 48

²⁰⁵ St. ss.

som en selvfølgelighet at «tiltalte Stoltz var jo en omgangsvenn av Finansrådmann Einar Olsen». ²⁰⁶

Aktoratet betegnet hele situasjonen rundt kommuneadvokatens juridiske anbefalinger sentrert rundt spørsmålene med tanke på å påta seg arbeidsoppdrag for okkupasjonsmakten, som til dels kritikkverdig. Selv om det ikke var byens myndigheter som var på tiltalebenken under rettsaken, trakk aktor altså frem hendelsesforløpet som utspant seg rundt prosessen som førte til at Stoltz påtok seg og satte i gang arbeidet med flyplass på Bømoen. En beskrivelse av et anstrengt klima som inneholdt trusler om at det ville gå byen ille dersom ikke flyplassen ble bygge, ble gitt. ²⁰⁷ Aktor ønsker ikke å gå inn på hva innholdet i truslene spesifikt var, men prosederte videre med at innholdet må ha vært kjent for alle involverte parter.

Vitneforklaringene gav ifølge aktor et enstemmig bilde av de første møtenes innhold, og det var utelukkende Bømoen og anleggelse av flyplass som var hovedtema. Diskusjonen gikk videre på om dette var en slags blankofullmakt gitt av styresmaktene med tanke på å kunne ta på seg arbeidsoppdrag for okkupasjonsmakten, men det ble sterkt understreket at dette aldri var den kommunale administrasjonens intensjoner. Selv om aktor gjentatte ganger poengterte at det ikke var myndighetene i Bergen som var de tiltalte i saken, kom spørsmålene rundt håndteringen av spesielt den juridiske anbefalingen fra kommuneadvokat Sevaldson opp som et tema som kunne gi grobunn for nye spørsmål og tolkninger. ²⁰⁸ Det ble hevdet at innholdet i denne anbefalingen var ukjent for Stoltz og de andre ingeniørene, og at den aldri ble lagt frem av den kommunale administrasjonen og at den rett og slett forsvant. ²⁰⁹

Overraskende på mange måter, er det faktum at det er innhold fra aktoratets fremstilling som er presentert her. At forsvaret også la vekt på den lokale administrasjonens rolle som et ledd i byggingen av sin egen sak for å få en så lav straff som mulig, er på den annen side mer åpenbart og naturlig. Det er tydelig at dette var viktige momenter for begge parter og såpass sentralt at begge sider på mange måter var tvunget til å vektlegge de faktiske forhold.

---

²⁰⁶ St. s. 264

²⁰⁷ Rettsaken, Aktors prosedyre s. 217

²⁰⁸ Rettsaken, Aktors prosedyre, s. 74-75

²⁰⁹ S.st. s. 218

I likhet med aktoratet, bygget også forsvaret deler av sin prosedyre rundt tildelingen av arbeidsoppdraget med bygging av flyplass på Bømoen. Likhetene i prosederingene er selvsagt mange, da de bygget sin sak på de samme vitnene og vitneforklaringene. Vinklingene kan være litt annerledes og fokuset kan ha en annen dreining, noe annet ville uansett vært ganske så overraskende. Det ble fremlagt at myndighetene i Bergen var under et sterkt press, og som i aktors fremstilling var det også her enighet om at det forelå trusler mot selve byen dersom bygging av flyplass ikke kom i gang.²¹⁰ Ingeniørene som ble forespurt, ønsket i utgangspunktet ikke å ta på seg arbeidet. Stoltz som var den eldste og omgangsvenn med Olsen, påtok seg arbeidet.

I prosessen frem mot avgjørelsen, mente forsvaret at det var den lokale administrasjonen som var hovedarkitekten bak prosessen som ledet til at Stoltz, Røthing & co ble den aktøren de ble innen byggevirksomhet fra mai 1940 og til okkupasjonens slutt. Det var kommunen som kalte ingeniørene i byen til møte på rådmannens kontor, et møte der ingeniørene var ukjente med møtets innhold eller agenda. Til møtet kommer også tyskerne, og dermed var kontakt mellom okkupasjonsmakt og de lokale entreprenører opprettet. Konteksten forsvaret beskrev bærer preg av et bakholdsangrep på ingeniørene. Det var nok meningen fra forsvarets side også, men man kommer ikke bort ifra at de kommunale myndighetene hadde en agenda med både møtets form og innhold. Det kan se ut til at ingeniørene og Stoltz ble presset opp i et hjørne av to parter, okkupasjonsmakt og kommunal forvaltning, uten noen form for retrettmulighet i saken om bygging av flyplass på Bømoen i første omgang.²¹¹

5.5.2 Oppsummering av de juridiske vurderingene.

Et hendelsesforløp som ble skissert opp med tanke på de juridiske, viser at anbefalingen ble sendt den 11.mai, journalført hos Einar Olsen den 15. og oversendt derfra den 18. for så å bli borte. Eydes erklæring, som dette kapitlet starter med, er datert til 14.mai, ankom ingeniør Liby 15.mai, og Stoltz reiste til Voss den 18.mai. Anbefalingen til advokat Sevaldson ble i løpet av denne perioden forlagt eller kom bort på en eller annen måte. Einar Olsen uttalte i

---

²¹⁰ Rettsaken, forsvaret s. 255

²¹¹ S.st. s. 256-257

denne sammenheng at han ikke vektla denne uttalelsen noen særlig betydning.²¹²

Erklæringen, eller anbefalingen, var ikke å oppdrive under rettsaken, og det ble fra tiltalte Stoltz sin side hevdet at det ville blitt handlet annerledes dersom innholdet i anbefalingen hadde vært kjent på det aktuelle tidspunktet.²¹³

Det er nærliggende å konkludere med at håndteringen av anbefalingen fra kommuneadvokaten var en bevisst handling for den eller de involverte som vurderte hvilken vektlegging den skulle gis. I sakens kontekst er det vanskelig å komme utenom at det var ulike vikarierende motiv som førte til at vurderingen aldri nådde frem til Christian Stoltz eller andre i firmaet. Prosessen som ledet frem til at noen skulle ta på seg arbeidsoppgavet, viser en holdning av tilbakeholdenhet heller enn pågåenhet fra bedriftene sin side. Det er vanskelig å se for seg at den defensive holdningen hadde blitt mer offensiv dersom de involverte hadde blitt gjort kjent med den juridiske anbefalingen. Uten å bli konspiratorisk på noen som helst måte, mener jeg at det er belegg ut i fra kildematerialet fra rettsaken å peke på at det var en bevisst handling fra Einar Olsen og andre som må ha vært kjent med saken å holde anbefalingen hemmelig på det daværende tidspunkt. På den måten ble et sannsynlig hinder fjernet, på veien mot at okkupasjonsmakten fikk oppfylt et av sine ønsker.

Jeg har ved hjelp av de ulike parter i rettsaken forsøkt å vise at det var enighet fra både forsvarers og aktorats side når det gjaldt prosessen som ledet til at Stoltz kom i kontakt med okkupasjonsmakten. Begge sider vektlegger den lokale administrasjonens aktive rolle, og ingen av sidene tar tilsynelatende til orde for å for å minimalisere eller bagatellisere dette. Det er to grunner til at dette er et viktig moment. For det første så skal vi se at bygging av flyplass på Bømoen ble det første av en rekke arbeidsoppgaver som ble igangsatt og iverksatt med Stoltz, Røthing & co som byggherre under okkupasjonstiden. En gjennomgang av disse vil vise hva det lå av økonomi og arbeidsplasser for bedriften. For det andre kan det se ut til at Bømoen og prosessen som er vist over her ikke bare representerer et startskudd, men også et tidsskille hva angikk å ta på seg arbeidsoppgaver for okkupasjonsmakten, eller det å utvise utilbørlighet med tanke på dette. Selve dommen i saken tar for seg dette, noe jeg

---

²¹² Bergen Byarkiv : Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger. Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II V 20a. Stenografisk referat fra vitneavhøring i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S.1947. Fra Bergen Byrett 26/6 1947. 302 s. (Tidl. UBB ms1802 V 20 a). s. 50

²¹³ S.st. s. 256-257

skal komme tilbake til etter at jeg i korte trekk har sett på arbeidsoppdrag utført av firmaet Stoltz, Røthing & co.

5.6. Arbeid igangsatt og utført under okkupasjonen

At Stoltz, Røthing & co. ble en sentral aktør innen bygg og anlegg under hele okkupasjonstiden, er hevet over enhver tvil. I løpet av rettsaken mot de tiltalte fra firmaet, ble det presentert tallmateriale som skulle vise hvilke økonomiske rammer som ble lagt til grunn med bakgrunn i de enkelte arbeidsoppdragene. For denne oppgavens tidsramme og tematikk, er det i utgangspunktet kun sentralt å trekke inn oppdrag med oppstart i tidsrommet vår/sommer 1940. Men for å få et tydelig bilde av den konkrete perioden, ser jeg det som hensiktsmessig å presentere det store bildet først.

Totalrammen for de utførte arbeidene beløp seg til tett oppimot kr 30.000.000,- i datidens kroneverdi. I utgangspunktet er det mest naturlig å konkludere med at det er summene utbetalt i de aktuelle årene de ble utbetalt, mellom 1940 og 1945 det er snakk om, og ikke omregnet til 1947 – verdi. Med bakgrunn i dette, kan det være interessant å regne totalsummen om til dagens kroneverdi som tar utgangspunkt i konsumprisindeksen slik at man kan få et bilde av hvor store summer det er snakk om dersom det plasseres i dagens kontekst. Ved hjelp av Statistisk sentralbyrås priskalkulator som er basert på den generelle konsumprisindeksen, vil man derfor kunne få en mulig forståelse av hvor store summer det i 1940, og ved rettsaken syv år etter, det i realiteten var snakk om.²¹⁴

Isolert sett er det muligens ikke noe avgjørende for forståelsen og helhetsbildet å presentere et slikt eksempel, men som en del av det større bildet kan det være på sin plass. Et annet moment som taler imot å legge for stor vekt på en slik utregning, er graden av nøyaktighet som en slik sammenligning/beregning vil representere. Beregningen viser nemlig ikke hva enkeltvarer bør eller skal koste når prisen reguleres med konsumprisindeksen, men viser utviklingen i kroneverdien når en tar utgangspunkt i konsumprisindeksen.²¹⁵ Derfor blir dette presentert som et eksempel for å kunne danne seg et bilde av de økonomiske størrelsene summene representerte, og ikke som konkluderende faktum som vil bli diskutert videre.

---

²¹⁴ Konsumprisindeksen, priskalkulator: <https://www.ssb.no/kpi?fokus=true> (6/4 2018)

²¹⁵ Ss.

Ser man på totalsummen som er oppgitt, kr 30.000.000 og regner dette om fra 1940-verdi til 2017-verdi ved hjelp av priskalkulatoren til SSB, får man en sum som i dag ville vært pålydende kr 879.166.667.²¹⁶ Det vil være riktig å anta at det her var snakk om betydelige summer. En kort komparasjon med et annet firma innen bygg og entreprenørbransjen som i 1947 også ble dømt for økonomisk kollaborasjon med okkupasjonsmakten, kan gi et ytterligere inntrykk av hvilke økonomiske rammer det var snakk om. Albert Faber Swensson drev før krigen det som i dommen ble betegnet som et mindre entreprenørfirma med forretningskontor i Oslo. Sommeren 1940 ble det innledet samarbeid med okkupasjonsmakten, et forretningsforhold som pågikk til kapitulasjonen.²¹⁷ I likhet med Stoltz, Røthing & co, utførte dette firmaet ulike arbeidsoppdrag av militær karakter og infrastruktur knyttet til dette. Det ble i tillegg til dette, blant annet utført utbygging av fabrikkanleggene for den sivile tyske aktøren A/S Nordag i Øvre Årdal.²¹⁸²¹⁹ I følge tiltalen fra dommen, var den samlede omsetningen på kr 16.500.000,-, eller litt i overkant av halvparten i tilfellet Stoltz, Røthing & co.²²⁰ Med tanke på dette, vil det derfor være riktig å konkludere med at Stoltz, Røthing & co. var en aktør av betydning også i et nasjonalt perspektiv. Faber Swensson ble dømt tvangsarbeid i 3 år og 6 måneder og inndragning av kr 500.000. Dette var en betydelig strengere domfellelse enn hva som ble tilfellet for Christian Stoltz, noe som vil bli vist ved gjennomgang av dommen.

Lignende utregninger som er utført over, kan også gjøres med tanke på de utmålte bøtene som ble gitt til de domfelte og/eller med summene som ble presentert i forbindelse med gjennomgangen av Produksjonsrådet tidligere i denne oppgaven.

I selve dommen fra rettsaken mot de sentrale aktørene i firmaet fra 1947, heter det seg at det ble vurdert slik at retten anså det som bevist at firmaet Stoltz under okkupasjonen utførte 10 ulike arbeidsoppdrag for okkupasjonsmakten ved sin Bergensavdeling. Firmaets første arbeidsoppdrag ble påbegynt 8/5 1940 ved Hole bro og ved Stanghelle bro 29/5 samme år. Begge arbeidsoppdragene innebar reparasjoner og støpning av brofundamenter til disse to jernbanebroene som hadde blitt ødelagt under krigsoperasjonene av norske

---

²¹⁶ Utregning fra 1940 til 2017: <https://www.ssb.no/kpi?fokus=true> (6/4 2018)

²¹⁷ Fra domsavsigelsen fra Den offentlige påtalemyndigheten, s. 1. Bilde nr. 6

²¹⁸ Ss. ss

²¹⁹ <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/naeringslivet/tyske-anlegg-og-tyskararbeid> (3/5 2018)

²²⁰ Fra domsavsigelsen fra Den offentlige påtalemyndigheten, s. 1. Bilde nr. 6

tropper i tilbaketrekning.²²¹ Arbeidet ved Hole var for det meste avsluttet når Stanghelle ble påbegynt, og firmaet fikk utbetalt henholdsvis 10.320,- og 15.857,- for arbeidene. Mens det første arbeidet ble satt i gang etter anmodning av distriktsledelsen ved Norges Statsbaner, var det under tysk ledelse at Stanghelle bro ble igangsatt.

Det neste arbeidsoppdraget ble mer omfattende, og skulle komme til å pågå frem til kapitulasjonen. Anleggelsen av en flyplass på Bømoen var påbegynt av det norske militæret allerede før invasjonen. Planen for det opprinnelige anlegget var *en* enkelt startbane på 20 x 1000 m. De opprinnelige planene ble endret av den tyske okkupasjonsmakten, og Stoltz gikk i perioden 20. – 23. mai 1940 i gang med arbeidet som til å begynne med innebar fullføring av det påbegynte anlegg, og senere utvidelse av dette til 2 startbaner, hver på 50 x 1000 meter, samt en del veibygging og annen infrastruktur. Firmaet opprettet et eget kontor på Voss, og arbeidet var på kommando av Bauleitung der Luftwaffe. At det ble opprettet et eget kontor i forbindelse med arbeidet på Voss, var ikke noe nytt. Dette var vanlig prosedyre for firmaet ved større arbeider, også før krigen. For arbeidet ved Bømoen fikk firmaet utbetalt rundt kr 6.132.000,-²²²

For dette masterprosjektets tidsramme, som i utgangspunktet strekker seg over våren, sommeren og tidlig høst 1940, er det de tre overnevnte prosjektene som har vært gjenstand for diskusjon så langt. I tillegg til disse tre, ble det som nevnt igangsatt ytterligere 7 prosjekter, med en samlet sum for alle 10 arbeidene til inntekt for firmaet på det retten beskriver som rundt regnet kr 30.000.000,-.

Av disse prosjektene var det er fjerde som også ble igangsatt sommeren 1940, nemlig bygging av flyplass på Herdla. I tillegg å gjøre krav på en presentasjon i denne oppgaven, er det arbeidsoppdrag som det ved en senere anledning kan være verdt å gå dypere inn på i forskningsøyemed i et eget prosjekt. Arbeidsoppdraget ble uansett igangsatt innenfor denne oppgavens tidsramme.

---

²²¹ **Bergen Byarkiv Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger** Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II.

Nr 20, 003 V 20c. Dom i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S. 1947 Avsigelse av dom i landssviksak nr. 22/1947, Christian Brunchorst Stoltz, Hilmar Røthing; Per Stoltz, A/S Stoltz, Røthing og co. Fra Bergen Byrett (Tidl. UBB ms 1802 V 20 c) S. 6.

²²² S.st., 7

Arbeidet ble startet opp i løpet av sommeren 1940, i slutten av juni, og på gikk til kapitulasjonen. Arbeidet innbefattet planerings og sprengningsarbeid i forbindelse med anleggelsen av en ny flyplass på Herdla, nordvest for Bergen. I den forbindelse ble det av firmaet også anlagt veianlegg, oppføring av brakkefundament, utsprengning av tunneler og oppføring av betongbunkere for oppbevaring av ammunisjon og instrumenter, samt for benyttelse som tilfluktsrom.²²³ Også på Herdla opprettet firmaet et eget kontor, som på Bømoen. Dette var utvilsomt det mest effektive ettersom det ikke var veiforbindelse fra Bergen via Askøy til Herdla, og all transport og trafikk til og fra øyen måtte foregå via sjøveien. Herdla fikk for eksempel sin første veiforbindelse med resten av Askøy først i 1969, og Askøy ble landfast med Bergen i 1992.²²⁴ Arbeidet på Herdla ble i første omgang utført for Baulaitung der Luftwaffe, men ansvaret ble senere overtatt av Organisation Todt. For arbeidet fikk firmaet utbetalt totalt kr 8.248.000,-.²²⁵

I forkant av tildelingen av arbeidsoppdraget på Herdla, kommer det frem av dommen fra rettsaken at det i årene før okkupasjonen forela konkrete planer om muligheter for anleggelse av en flyplass på Herdla. En flyplass på Herdla var i den aktuelle konteksten et høyst reelt alternativ i valg av lokasjon til ny landbasert hovedflyplass til Bergen, en flyplass som senere skulle komme til å bli anlagt på Flesland.²²⁶

Stoltz, Røthing & co kom i løpet av sommeren og ut på høsten 1940 opp i et totalt antall arbeidere på ca 1500 mann ved de to flyplassanleggene som er presentert her. Man kommer ikke utenom det faktum at dette var en betydelig vekst i arbeidsstokken sammenlignet med at firmaet fra før okkupasjonen lå på rundt 100 ansatte.^{227 228}

Det må også nevnes at det ble benyttet arbeidskraft i form av krigsfanger eller slavearbeid ved byggingen av mange av de tyske militæranlegg som ble oppført i Norge mellom 1940 og

---

²²³ **Bergen Byarkiv Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger** Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Nr 20, 003 V 20c. Dom i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S. 1947 Avsigelse av dom i landssviksak nr. 22/1947, Christian Brunchorst Stoltz, Hilmar Røthing; Per Stoltz, A/S Stoltz, Røthing og co. Fra Bergen Byrett (Tidl. UBB ms 1802 V 20 c) **S. 7, punkt nr 6.**

²²⁴ <http://home.broadpark.no/~janordst/artfakta.htm> (27/4 2018)

²²⁵ Valderhaug, s. 58

²²⁶ S. st., s. 17

²²⁷ Fossen og Grønlie, s. 478.

²²⁸ Fossen og Grønlie opererer med tall som sier at firmaet i 1939 hadde 253 ansatte. I dommen fra rettsaken mot firmaet opereres det med ca 100 ansatte. Ca 1500 arbeidere ved de to flyplassene virker det uansett å være enighet om.

1945. Herdla er nok ikke noe unntak i så måte, og ser man på antallet arbeidere som allerede på nyåret 1941 er oppe i 630, for så å falle til under 100 og holder seg der fra årsskiftet 1942/43 og frem til frigjøringen. Byggingen pågikk til frigjøringen, og det er lite som tyder på at aktiviteten ble mindre frem mot 1945, noe som blant annet er beskrevet i denne artikkelen fra NRK.²²⁹ Her blir områdets egen fangeavdeling omtalt, og den spesifikke personen man har forsøkt å gjøre rede for er gitt et navn og et ansikt i *Krigsgefangen Arbeitsbataljon 188*, som hadde tilholdssted i Bergen.²³⁰ Man kan på mange måter se en forandring i antallet arbeidere fra rundt tidsperioden hvor Organisation Todt kommer inn og overtar for Luftwaffe som byggherrer. Jeg skal ikke komme med en lengre utgreiing om OT, men det ble definert av rustningsminister i *Det tredje riket*, Albert Speer, som «den ansvarlige organisasjonen for byggeoppdrag i de tyskokkuperte områdene».²³¹

Men hva sier dommen mot de tiltalte i Stoltz, Røthing & co om bruk av krigsfanger? Svært lite. På side 23 i dommen heter det som følger:

*De i tiltalegrunnlaget nevnte tall for A/S Stoltz, Røthing & Co.'s arbeidsstyrke i 1939, 1940, 1941 og 1942 refererer seg til det antall arbeidere som i kortere eller lengre tid har vært ansatt i løpet av de nevnte år, gir således ikke noe bilde av den arbeidsstyrke firmaet til enhver tid har hatt beskjeftiget. Man henviser for så vidt til hva foran er anført.*²³²

Det henvises utelukkende til tallmateriale hva gjelder antall arbeidere fra 1939 til 1942. Hvorfor det hadde seg slik, kan det være ulike grunner til. En av årsakene kan være at OT ble byggherre, og at det i større utstrekning ble brukt ulønnet arbeidskraft i form av krigsfanger. Det ser uansett svært lite sannsynlig ut at arbeidsstokken ble redusert fra et høyt antall på nærmere 650 mann til under 100 fra våren 1943 og til krigens slutt.

---

²²⁹ <https://www.nrk.no/hordaland/xl/ryktet-om-hitlers-dod-ble-skjebnesvangert-for-ivan-1.13304785> (19/3 2018)

²³⁰ Ss.

²³¹ Sæveraas, Torgeir Ekerholt: *Beton macht Geshichte, Organisation Todt og utbyggingen av Festung Norwegen*- Ph.d.- Avdeling i historie, Institutt for historiske studier, NTNU.

²³² Dom i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S. 1947 Avsigelse av dom i landssviksak nr. 22/1947, Christian Brunchorst Stoltz, Hilmar Røthing; Per Stoltz, A/S Stoltz, Røthing og co. Fra Bergen Byrett (Tidl. UBB ms 1802 V 20 c) s. 23.

I mangel av kildemateriale som bekrefter eller avkrefter påstandene på det nåværende tidspunkt, kan det være interessant å bemerke at det forekommer en form for skille som sammenfaller med en annen sentral etablering hva de siste krigsårene angikk.

I 1942 ble Einsatzgruppe Wiking etablert i Oslo med ansvar for Norge, Danmark og Finland.²³³ Virksomheten i Norge ble særlig omfattende, og det skyldtes Hitlers vurdering av landets geografiske posisjon i forhold til Storbritannia. Han var lenge overbevist om at kysten langs Norge var en mulig landingsplass for allierte invasjonstyrker og beordret derfor bygging av Festung Norwegen. Dette prosjektet, sammen med bygging av veier, jernbane, flyplasser, kraftverk og industrianlegg, gjorde at OT raskt ble etablert som den største byggherre i Norge. OT var en maktfaktor med innflytelse over de økonomiske innsatsfaktorer som maskinpark og ikke minst arbeidskraft.²³⁴ Dette kan i aller høyeste grad være et sentralt moment med tanke på å gi forklaring på nedgangen i det dokumenterte antallet arbeidere på Herdla fra 1942/43 og til kapitulasjonen.

En videre diskusjon rundt dette emnet vil måtte gjøre krav på å være et eget forskningsprosjekt, men er blitt viet litt plass her for å kunne være med på å gi denne grenen av teksten en forståelse når man skal se på selve domsavsigelsen. Hva som ble vektlagt og hva som ikke ble vektlagt og hvorfor, vil jeg komme til i avsnittet under her.

5.7. Dommen mot Stoltz, Røthing & co

Selve domfellelsen etter rettsaken mot firmaet og de sentrale aktører, viser at det fra et juridisk ståsted ikke uten videre var noen enkel sak å rekke over de ulike aspektene i en slik kompleks sak.

På tiltalebenken var både selve firmaet plassert samt firmaets ledere, Christian Brunchorst Stoltz (Bergen), Hilmar Røthing (Haugesund) og Per Stoltz (Bergen). Christian var formann i styret for firmaet, Hilmar var medlem i styret og leder for firmaets avdeling i Haugesund og Per var medlem av styret.

---

²³³ <https://www.tekniskmuseum.no/forskning/organisasjon-todt-i-norge> (22/3 2018), tredje avsnitt.

²³⁴ <https://tekniskmuseum.no/museet/100-forskning/969-tvangsarbeidets-politiske-okonomi-organisation-todt-i-norge-under-andre-verdenskrig> - (20/3 2018)

Ettersom det var Christian Stoltz som var den mest sentrale aktøren av disse tre og det faktum at Haugesundsavdelingen ligger utenfor oppgavens kontekst, er det naturlig å trekke frem de delene av domsavsigelsene som omhandler i første rekke Christian Stoltz og til dels Per Stoltz, men i liten eller ingen grad Hilmar Røthing.

Da Christian Stoltz ankom sitt kontor 7.mai 1940, var det «besatt» av bevæpnede tyske soldater og noen tyske sivile. Personalet som til vanlig hadde sine arbeidsoppgaver i kontorlokalene var beordret til å holde seg på plassene sine, og dørene ble holdt lukket mens noen av tyskerne var i gang med å gå igjennom firmaets arkiv for å finne tegninger som Stoltz skulle ha over tidligere og kommende prosjekter som innbefattet bygging av forsvarsverk for den norske stat.²³⁵ I følge rettsdokumentene, påstod Stoltz at han ikke hadde dokumenter og tegninger over anlegg som enda ikke var utført, da disse var blitt brent allerede 9.april for at det ikke skulle komme i invasjonstyrkens hender. Videre ble Stoltz bortimot beordret til å sette i gang igjen og fullføre arbeidene som allerede var satt i gang, noe han hardnakket nektet å gjøre. Senere samme kveld ble han oppsøkt av tyske offiserer i sitt hjem, denne gang med spørsmål om å bygge flyplass på Bømoen på Voss.²³⁶ Ved begge anledninger nektet Christian Stoltz å bøye av for tyskernes ønsker, og ved begge anledninger ble det fremlagt trusler om at det ville gå noen ille om de ønskede arbeider ikke ble igangsatt.

Noen dager senere ble Stoltz anmodet om å møte på Finansrådmann Einar Olsens kontor, noe han også gjorde. Som vist tidligere, var Olsen og Christian Stoltz personlig bekjente som det vil være naturlig å anta delte omgangskrets. Olsen la i dette møtet frem beskyldninger mot Stoltz som innbefattet at han hadde opptrådt steilt og umedgjørlig ovenfor tyskerne ved begge anledningene. Einar Olsen gav så Stoltz råd om å opptre mindre steilt og å være mer medgjørlig ovenfor tyskerne, og at han ved å være det ville gjøre byen og landet sitt en tjeneste.²³⁷

---

²³⁵²³⁵ Dom i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S. 1947 Avsigelse av dom i landssviksak nr. 22/1947, Christian Brunchorst Stoltz, Hilmar Røthing; Per Stoltz, A/S Stoltz, Røthing og co. Fra Bergen Byrett, s. 11.

²⁰² St. s. 12

²⁰³ St. ss. Nederste avsnitt.

Fra Stoltz sitt ståsted, kan det vanskelig forstås på en annen måte at firmaet ble oppfordret eller beordret til å ta på seg de arbeidsoppdrag som ble forespurt av tyskerne. At det kunne ha vært rom for ulike tolkninger av utsagnet til Olsen hva arbeidsoppdrag for okkupasjonen angikk, vil nok være riktig å anta. Det kom nemlig frem av vitneforklaringen til Olsen at han ikke spesifikt men heller i generelle vendinger oppfordret Stoltz til å være mer medgjørlig og mindre tverr ovenfor tyskerne, samt at Stoltz hadde bedrevet sabotasje ved å brenne de nevnte tegningene.²³⁸ Olsen kan se ut til å ha virket oppriktig bekymret for sin venn ettersom han beskrev Stoltz som en person som lett kunne hisse seg opp, og det kan tolkes som et kameratslig råd å komme med, å være mer medgjørlig og mindre tverr og samtidig gjøre byen og landet en tjeneste.²³⁹

Om dette kan tolkes som noe annet enn en blankofullmakt gitt av den kommunale bergenske administrasjonen med tanke på å ta på seg arbeidsoppdrag for okkupasjonsmakten, forblir et tolkningsspørsmål. Men at Christian Stoltz på vegne av firmaet satte i gang med arbeidene gitt av okkupasjonsmakten med en referanse fra de lokale styresmaktene om at det var greit, kommer ganske tydelig frem av kildematerialet. At firmaet med Christian Stoltz som leder og talsperson, først setter seg på bakbena, motvillig går i møte med okkupasjonsmakten og dernest tar på seg og setter i gang arbeidene med det som kan se ut som de lokale myndigheters velsignelse, viser et komplekst og sammensatt bilde av rollene som de ulike aktørene spilte.

5.8.1 Hva sier dommen?

Et sentralt begrep som går igjen i dommen, er begrepet *utilbørlig*. Det er derfor nødvendig og naturlig å gjøre rede for begrepet generelt, og i denne rettsakens kontekst spesielt.

Begrepet *utilbørlig*, kan ha ulike betydninger ut i fra hvilken kontekst det er satt inn i. I denne oppgavens ramme og i rettsakens kontekst, kan man snakke om *utilbørlig arbeid for tyskerne*. I det motsatte fall kan man snakke om *tilbørlig arbeid*. Mye av det juridiske

---

²³⁸ Bergen Byarkiv : Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger. Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II V 20a. Stenografisk referat fra vitneavhøring i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S.1947. Fra Bergen Byrett 26/6 1947. 302 s. (Tidl. UBB ms1802 V 20 a). s. 48

²³⁹ S.st. ss.

grunnlaget for å straffe økonomisk virksomhet for fienden hvilte på dette begrepet. I følge landssvikanordningens paragraf 2, punkt 3, var arbeid for fienden utilbørlig, og derfor straffbart, hvis vedkommende person/bedrift hadde tatt initiativ og innledet det, har gått inn for det uten å være tvunget til det, eller skaffet seg stor fortjeneste eller andre fordeler.²⁴⁰²⁴¹

Retten bygget sin bedømmelse på to ulike momenter av saken som begge er sentral for domfellelsen. På den ene siden var det arten av de ulike arbeidsoppdrag, og på den annen side var det de gitte omstendighetene som var gjeldende da firmaet påtok seg de tyske arbeidene og under hvilke rammebetingelser disse ble utført.

De tidligere nevnte broarbeidene med tilknytning til Bergensbanen på Hole og Stanghelle, fikk av retten betegnelsen ikke utilbørlig. Det ble fastslått her at rettens vurdering gikk i retning av at den opprinnelige anmodningen om reparasjonsarbeid kom fra Statsbanene og det på et tidspunkt da kamphandlingene var avsluttet. Det ble også vektlagt at det var slik retten forstod det, at det var av den største betydning for Bergen å få jernbaneforbindelse østover igjen ettersom byen var isolert.²⁴²

Når det gjaldt Bømoen, mente retten at det stilte seg annerledes, og saken fikk dermed en mer tvilsom karakter. Det var vanskelig å komme utenom at byggingen av flyplassen hadde en utpreget militær karakter, og at dette ville kunne ha en adskillig betydning for den tyske krigføringen. Det sivile aspektet, og da i første rekke i turistøyemed, kom derfor i en sekundær posisjon og helt i bakgrunnen, mente retten. Med tanke på denne vurderingen, og at det helt tydelig ble vurdert som utilbørlig ettersom det var snakk om utelukkende militære formål, er det interessant å se hvilke vurderinger retten gjør seg i skyldspørsmålet.

Vurderingene som ble gjort av retten, hviler sterkt på anklagene om bruk av press og trusler fra okkupasjonsmakten. Truslene ble beskrevet som sterke i første rekke mot byen og dens innbyggere, men også i andre rekke mot Christian Stoltz personlig og dermed firmaet også. Men det blir også vektlagt at det forelå en anmodning og samtykke fra de ansvarlige myndigheter, den kommunale administrasjonen i Bergen, og dessuten en uttalelse fra det

---

²⁴⁰ Stoveland, Vegard Orheim: *Samarbeid eller tvang? Økonomisk samhandling mellom det Bergenske Dampskibsselskap og Tyske myndigheter 1940 – 1945*. Masteroppgave i HIS 350, Universitet i Bergen våren 2014. S. 11.

²⁴¹ Suleng, Rolf (1949a) *Aktstykker av landssvikoppjøret. Bergenske-saken med kommentarer*. Hefte 1. Eget forlag, Bergen. S. 28.

²⁴² Dom i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S. 1947 Avsigelse av dom i landssviksak nr. 22/1947, Christian Brunchorst Stoltz, Hilmar Røthing; Per Stoltz, A/S Stoltz, Røthing og co. Fra Bergen Byrett. S. 30

som ble betegnet som en anerkjent jurist som rådet til at arbeidet under de daværende forhold burde tas. Med bakgrunn i dette, kunne ikke retten komme til en annen konklusjon enn at det ville være uriktig å karakterisere det som utilbørlig av Stoltz at han på sitt firmas vegne inngikk kontrakten om arbeidet på Bømoen. Retten poengterte også det faktum at det under de gjeldende forhold på det aktuelle tidspunktet kunne være uklart og vanskelig å treffe de riktige beslutningene for hva som kunne være betegnet som tilbørlig eller utilbørlig.²⁴³ Retten trekker i så måte sammenligninger med blant annet arbeidet på Fornebu flyplass som allerede var i gang, og at tendensen med å «holde hjulene i gang» var gjeldende politikk også i det retten beskriver som «nasjonalsinnede norske kretse».²⁴⁴

Den lokale administrasjonens rolle blir derimot avfeid med noen korte linjer:

*Der er etter omstendighetene neppe noen grunn til å kritisere de kommunale myndigheter i Bergen for at de tok den stilling til tyskernes krav angående Bømoen som de gjorde under de beskrevne møter i 1940.*²⁴⁵

Om den kommunale administrasjonen også burde ha blitt plassert på tiltalebenken, blir på mange måter avgjort i denne saken mot Stoltz. Det er likevel verdt å merke seg at firmaet og de involverte hovedpersonene som satt på tiltalebenken ble frikjent for arbeid påbegynt frem til og med sommeren 1941. Hovedgrunnen til dette, er at de påtok seg arbeidene med bakgrunn av den oppfordring de hadde fått fra de kommunale myndigheter angående Bømoen med at dette var gjeldene politikk, og at de dermed var i den sikre forvissning om at de handlet rettmessig. Når det i tillegg kom frem at Kommuneadvokaten i Bergen den 11.mai kom med en uttalelse omkring de folkerettslige spørsmålene, en uttalelse som de tiltalte av ulike grunner ikke fikk stiftet bekjentskap med, ble også dette betegnet som formildende omstendigheter hva Bømoen angikk.²⁴⁶

Dommen sier at de tiltalte ble frikjent for utilbørlig arbeid for okkupasjonsmakten hva gjaldt arbeid påbegynt og utført fra våren 1940 og til og med sommeren 1941. Arbeid påbegynt og utført fra sommeren 1941 og til okkupasjonens slutt ble betegnet som utilbørlig men med

---

²⁴³ Dom i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S. 1947 Avsigelse av dom i landssviksak nr. 22/1947, Christian Brunchorst Stoltz, Hilmar Røthing; Per Stoltz, A/S Stoltz, Røthing og co. Fra Bergen Byrett. S. 30 – 31.

²⁴⁴ Ss. S. 31

²⁴⁵ Dom i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S. 1947 Avsigelse av dom i landssviksak nr. 22/1947, Christian Brunchorst Stoltz, Hilmar Røthing; Per Stoltz, A/S Stoltz, Røthing og co. Fra Bergen Byrett s. 31

²⁴⁶ Ss. S. 31-32.

enkelte formildende faktorer: Blant annet at det var vanskelig å komme seg ut av et arbeidsforhold med okkupasjonsmakten når man først var inne i det, at firmaet hadde hjulpet motstandsbevegelsen og at firmaet ytet ulike stiftelser økonomisk hjelp, som «kirkefronten» som blant annet innebar støtte til fangers og politiske flyktningers familier.²⁴⁷²⁴⁸

Av de tre tiltalte, var det kun Christian Stoltz og Hilmar Røthing som ble dømt, mens Per Stoltz ble helt frikjent. Dommene var utelukkende av økonomisk art, ingen ble dømt til fengselsstraff. Begge de dømte ble dømt til å betale en bot på 60.000,- til statskassen og henholdsvis 25.000,- (Stoltz) og 12.000,- (Røthing) som inndragning til det offentlige. Alle tre tiltalte ble frikjent for hva angikk de arbeid som ble utført til sommeren 1941, og måtte betale saksomkostningene. Firmaet ble tilpliktet å tåle en inndragning til det offentlige av kr 200.000,-²⁴⁹

5.9. Konklusjon

Saken mot firmaet og de sentrale aktørene i firmaet Stoltz, Røthing & co. gir ikke et entydig bilde av at firmaet handlet utelukkende klanderverdig og utilbørlig. På mange måter sitter man igjen med informasjon som tyder på at firmaet ikke var blitt gjort kjent med kommuneadvokatens folkerettslige vurdering. Denne påstanden ble underbygget av de tiltaltes forklaringer, og ved domsavsigelsen og straffeutmålingen er dette formildende omstendigheter som også blir poengtert av dommer i saken. Retten sa seg da enig i at firmaet hadde handlet i «rettsvilfarelse».²⁵⁰ Dermed bortfalt de mest alvorlige tiltalene mot firmaet, og konklusjonen var at det ikke hadde vært et brudd med landssvikanordningens oppfatning av et arbeidsforhold med tyskerne som var landsforræderi når bedriften eller sentrale aktører selv har innledet forbindelse med fienden.

---

²⁴⁷ Kirkefronten: <https://www.norghistorie.no/andre-verdenskrig/religion-og-verdensbilder/1717-kirkens-motstandskamp.html> (26/3 2018)

²⁴⁸ Dom i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S. 1947 Avsigelse av dom i landssviksak nr. 22/1947, Christian Brunchorst Stoltz, Hilmar Røthing; Per Stoltz, A/S Stoltz, Røthing og co. Fra Bergen Byrett S. 32 - 36

²⁴⁹ Dom i saken mot Stoltz, Røthing og co. A/S. 1947 Avsigelse av dom i landssviksak nr. 22/1947, Christian Brunchorst Stoltz, Hilmar Røthing; Per Stoltz, A/S Stoltz, Røthing og co. Fra Bergen Byrett. S. 41 - 42

²⁵⁰ Fossen og Grønlie, s. 479.

Når det gjelder den lokale Bergenske administrasjonens posisjon i saken mot Stoltz, Røthing & co., er det vanskelig å komme utenom at de spilte en sentral rolle når det kom til opprettelse av kontakt mellom okkupasjonsmakten og firmaet og som pådriver for å gjøre arbeidsoppdrag på vegne av okkupasjonsmakten. Som nevnt tidligere, var det en tid preget av til dels kaotiske forhold og usikkerhet, i tillegg til at byen fortsatt var mer eller mindre isolert fra omverdenen. Slike ytre faktorer samt indre anliggende som høy arbeidsledighet og et produksjonsliv som delvis lå nede, er med på å underbygge det faktum at ikke alle avgjørelser var like enkle å ta. Opprettelsen av Produksjonsrådet og kontakt opprettet mellom okkupasjonsmakt og Stoltz, Røthing & co, var to av de mest sentrale handlingene som den lokale administrasjonen i Bergen foretok seg i den aller tidligste fasen, de første to månedene, av det som skulle bli en over 5 år lang okkupasjonstid.

Den lokale administrasjonen i Bergen, med Einar Olsen og Asbjørn Stensaker i de mest fremskutte posisjonene, tok på seg mye ansvar og utførte handlinger som i okkupasjonstidens umiddelbare ettertid ble diskutert. Spesielt Einar Olsens rolle i prosessen som ledet til at Stoltz, Røthing & co. kom i direkte kontakt med okkupasjonsmakten, er mer enn interessant. Beskrivelsene av de juridiske anbefalingene som forsvant, og forklaringen om at disse uansett ikke ble vektlagt med begrunnelse av at det var tyskernes fortolkning som gjaldt, underbygger dette faktum. Også Ordfører Stensaker hadde sine tilhengere og motstandere i ettertidskrigens debatt, men ingen av de ble stilt til doms for sitt virke under okkupasjonstiden.²⁵¹

Et viktig kognitivt moment for å kunne forstå denne komplekse delen av okkupasjonshistorien, er å sette handlingene inn i kontekst for hvordan man kan ha vurdert sin posisjon som okkupert våren og sommeren 1940. Det var ingen som på noen som helst måte kunne forutse hvor lenge okkupasjonsmakten kom til å bli værende, og det var heller ingen som kunne garantere at Norge ikke ville bli en krigsskueplass slik som store deler av det øvrige Europa.

---

²⁵¹ Fossen og Grønlie, s. 403 – 405.

Kapittel 6. Avslutning

I løpet av arbeidet med denne oppgaven er det den lokale administrasjonen i Bergen med særlig vekt på opprettelsen av Produksjonsrådet og dets virke som har vært hovedfokus. Parallelt med dette har andre deler av administrasjonens arbeid også gjort krav på en plass i fortellingen, blant annet med eksemplifisering gjennom deres rolle som en sentral aktør i prosessen som oppstod mellom okkupasjonsmakten og entreprenørfirmaet Stoltz, Røthing & co.

Jeg kan på mange måter si at oppgavens tematikk har lagt i grunn som en grunnmur og at den har vært urokkelig. Innholdet derimot, eller selve byggverket, har vært mer dynamisk der ulike deler har endret form og karakter underveis. Nye problemstillinger og hypoteser har utspunnet seg i takt med at nytt kildemateriale har dukket opp, mens andre spørsmål har fått en mindre fremtredende karakter.

Hovedproblemstillingene i denne oppgaven har vært todelt. I første omgang har det handlet om å gjøre greie for hvorfor Produksjonsrådet ble opprettet, hvordan dette lot seg gjøre, og hvilke arbeidsoppgaver og innflytelse rådet fikk. For å kunne svare på dette har det vært helt avgjørende å presentere en bred redegjørelse av den lokale administrasjonen i Bergen sin rolle. I den sammenheng ble den andre problemstillingen forankret:

Kan det være grunnlag for å konkludere med at den lokale administrasjonen, personifisert gjennom sentrale aktører, legitimerte og la til rette for samarbeid med okkupasjonsmakten?

Med utgangspunkt i arkivmaterialet etter rettsaken mot Stoltz, Røthing & co., er det vanskelig konkludere på noen annen måte enn at den lokale administrasjonen med fortrinnsvis Einar Olsen som en sentral aktør, spilte en aktiv rolle i prosessen som ledet til at firmaet påtok seg de første arbeidsoppdragene for okkupasjonsmakten våren og sommeren 1940. Dommen i saken frikjente firmaet for arbeid startet før sommeren 1941, og peker på at formildende omstendigheter rundt tildelingen av de første arbeidsoppdragene var en av årsakene. Om den lokale administrasjonen opptrådte klanderverdig i løpet av denne prosessen, ble under rettsaken ikke gått nøye i sømmene. Et mulig fremtidig forskningsprosjekt sentrert rundt denne tematikken kan muligens vise seg å være fruktbart.

I tillegg har det vært naturlig å komme med eksempler fra kildematerialet som ikke har vært diskutert gjennom tidligere forskning.

Ved å se på de ulike mekanismene som var i sving i den umiddelbare tiden etter at okkupasjonen var et faktum, har jeg kommet frem til at det var et ønske fra ulike instanser i landet sett under ett å få hjulene og produksjonslivet i gang igjen. Dette var en holdning som var gjeldende politikk uavhengig av hverandre i resten av landet, også i Bergen, selv om byen var isolert. Eksempelet med Administrasjonsrådets politikk sentralt og Kriseutvalgets politikk i Bergen med opprettelsen av Produksjonsrådet, viser et bilde om et politisk klima som har sterke likhetstrekk hva gjelder mål og midler.

Tidsrommet hvor Produksjonsrådet hadde sitt virke begrenset seg fra siste uken i april 1940 til ut august samme år. I løpet av denne perioden kommer Produksjonsrådet i kontakt med 193 firmaer/selskaper der det ut ifra dette ble gjort 49 kredittvurderinger men bare 25 av søknadene ble godkjent. 11 av søknadene ble trukket tilbake av de søkende firmaene, 11 fikk avslag av Produksjonsrådet og to ble satt på vent og utsatt av firmaene selv. Den totale summen som utgjorde bevilgede kreditter var på pålydende kr 2.961.434,50,- og beskjeftigelse av 2045 og funksjonærer.²⁵²

I sine memoarer som omhandlet okkupasjonstiden, beskrev banksjef Sigurd Fougner Rådet som en suksessfaktor:

*Løsningen av de mangfoldige spørsmål som meldte seg etter 9.april ble i høy grad lettet ved det utmerkede samarbeide som fant sted mellom alle de som hadde med saken å gjøre.*²⁵³

I tillegg til de involverte parters beskrivelser, finner man beskrivelser av Produksjonsrådet i annen forskning og i litteratur som omtaler rådets virke og opprettelse som en suksess og som noe positivt. Dette har blitt diskutert i kapittel 3 og 4, i tillegg til svakhetene som går i

---

²⁵² **Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger** Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II **Bergen Byarkiv0022** N 1-10. Økonomiske forhold. **X 006 2/2** - 01 N 1 Norges Bank. Fougner, Sigurd. feb. 1941 "Krisesituasjonen etter 9.april 1940". (Tidl UBB ms1802 N 1) s. 21.

²⁵³ St. S. 22.

retning av at man ved tidligere anledninger har hatt et begrenset kildemateriale å knytte de positive karakteristikken opp imot konkrete tall og eksempler. Dette kan ha ført til at det ved tidligere arbeider med tematikken generelt og Produksjonsrådet spesielt, har blitt brukt et begrenset og likt kildemateriale i de ulike arbeidene.

Ved å presentere det som må kunne gjøre seg fortjent til betegnelsen «nytt og/eller ukjent» kildemateriale, har jeg kunnet bidra med ny forskning innen denne delen av okkupasjonshistorien i Bergen og omland.

Ser man på Produksjonsrådets rolle inn mot okkupasjonsmakten, er det vanskelig å konkludere med noe annet enn at det var liten eller ingen kontakt dem to imellom. Man kan på mange måter snakke om at det var en ganske så bestemt linje fra den bergenske administrasjonen på at kontakt med tyske myndigheter skulle gå via Kriseutvalget. En direkte kontakt blir som vist i kapittel 4 på mange måter utelukket av Einar Olsen og Kriseutvalget på et tidlig stadium, og noen form for samarbeid ble ikke satt i gang før Produksjonsrådet la ned sitt arbeid. Det var riktignok et mulig samarbeid på gang, men dette ble det aldri noe resultat av, annet enn innledende samtaler mellom tyske myndigheter og Produksjonsrådet.

Hva de enkelte bedriftene og entreprenørskapene som Produksjonsrådet kom i kontakt med kan ha utført av arbeidsoppdrag for okkupasjonsmakten i løpet av okkupasjonstiden, er vanskelig å konkludere om i den ene eller annen retning. Dersom det ble utført arbeid på forespørsel av tyske myndigheter, ser det uansett ikke ut til å være via Produksjonsrådet og i okkupasjonens tidlige fase. Oversikten som ble utarbeidet av Erstatningsdirektoratet etter krigen, henviser ikke til noen av bedriftene som figurerer i oversikten over bedrifter som fikk støtte av Produksjonsrådet.

Ulike deler av forskningslitteraturen og beskrivelser fra sentrale personer involvert, gir en illustrasjon av at Produksjonsrådet fikk stor innflytelse og med det rettferdiggjorde betegnelsen en maktfaktor.²⁵⁴ Dersom man ser på omfanget av det totale antallet bedrifter som i løpet av Produksjonsrådets virke fikk bistand, kan det derimot være nærliggende å konkludere med at innflytelsens omfang ikke var vidtfavnende nok til å bli altomfattende. Det kommer frem av tallmaterialet at det var et forholdsvis lavt antall bedrifter som fikk støtte sammenlignet med antallet som var i kontakt med rådet. At Fougner, som var

---

²⁵⁴ Greve (1978), s., 59 Valderhaug (1983), s. 51, Kroglund (2010), s. 72-73

hovedarkitekten bak Produksjonsrådet, la frem et tallmateriale i sine memoarer som omfattet alle som var i kontakt, og ikke det faktiske antallet som fikk bistand, kan ha ulike grunner.²⁵⁵ Beskrivelsen av Produksjonsrådet som en suksessfaktor og nødvendighet, blir også trukket frem av finansrådmann Einar Olsen.²⁵⁶ Jeg skal derfor ikke undergrave forståelsen av og påstandene om at det for produksjonslivet og de involverte bedriftene var av stor betydning å komme igjennom nåløyet det kan se ut til å ha vært å få støtte fra Produksjonsrådet.

Ser man derimot på omfanget hva antallet bedrifter som faktisk ble en del av ordningen, og tidsspennet det gjaldt, kan det være nærliggende å stille spørsmålstegn ved om betydningen var avgjørende sett i et lengre tidsperspektiv. En studie av de involverte bedrifter og deres aktivitet i løpet av okkupasjonstiden på enkeltnivå, vil i så fall være en mulighet som kan gi svar på om dette var tilfelle eller ikke.

Et annet legitimt spørsmål som er forsøkt diskutert underveis, er om opprettelsen av Produksjonsrådet var i konflikt med de demokratiske prinsipper som var gjeldende. Opprettelsen av et kriseutvalg var ikke unikt sett i et nasjonalt perspektiv. Som vist var dette vanlig prosedyre regulert gjennom et lovpålagt direktiv fra sentralt hold i Norge inn mot 2.verdenskrig. Prosessen som fører til den makten Kriseutvalget fikk, eller som det gav seg selv, kan på mange måter ligne på unntakstilstand der demokratiske prinsipper som åpenhet og kontrollmuligheter ble tilsidesatt. Når man da har det klart for seg at det var i denne konteksten at Produksjonsrådet ble opprettet i Bergen, kan man selvsagt stille spørsmålstegn ved om de demokratiske prinsippene faktisk ble tilsidesatt. Blant annet stiller den eksisterende forskningslitteraturen få spørsmålstegn rundt de ulike prosessene som ledet til opprettelsen av rådet og ikke minst rådets sammensetning. At bankene i byen fikk en så dominerende posisjon med så å si minimal mulighet for å tape noe økonomisk på dette prosjektet ser ut til å spille en underordnet rolle når ettertiden diskuterer Produksjonsrådet. I samtiden var det også liten mulighet for kontroll av hendelsesforløpet. Riktignok er det to

---

²⁵⁵ **A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II.Samlinger**
Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II **0022** N 1-10. Økonomiske forhold. **X 006 2/2**
01 N 1 Norges Bank. Fougner, Sigurd. feb. 1941

"Krisesituasjonen etter 9.april 1940". (Tidl UBB ms 1802 N 1)

²⁵⁶ **A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II.Samlinger**
Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II **Bergen Byarkiv0050 .X 006 2/2** 03 M 24 a-h.
Einar Olsens arkiv. Bergen kommune, april -august 1940. 1940-1941.

ulike avisartikler, en i Bergen Aftenblad 24/4-1940 og en i samme avis 14/5-1940, som gir et innblikk av først opprettelsen, og senere informasjon av rådets tiltenkte arbeidsområde for allmenheten.²⁵⁷

Beskrivelsen av forholdet mellom Kriseutvalget og dets sentrale aktører, og okkupasjonsmakten i april/mai 1940, tvinger på mange måter frem en redegjørelse i form av en eksemplifisering. Ved å trekke inn Stoltz, Røthing & co som en illustrasjon, tegnes det et bilde av den lokale administrasjonens rolle som kontaktledd mellom okkupasjonsmakt og et entreprenørfirma i Bergen. Ved å ha fått tilgang til deler av rettsaken med blant annet vitneforklaringer fra sentrale personer fra den lokale administrasjonen og domsavsigelsen, kan det konkluderes med at det her bør være gode muligheter for videre forskning. I første rekke kan det være aktuelt å ta for seg Stoltz, Røthing & co. i et eget prosjekt. Selve byggingen av flyplass på Herdla kan være en mulighet, eller bruk av krigsfanger/slavearbeid ved tysk anleggsvirksomhet i Bergensregionen under okkupasjonstiden kan være fremtidige forskningsprosjekter.

De tre eksemplene over kan være mulige retninger å gå innen fremtidig forskning som en forlengelse av dette masterprosjektets tematikk.

Jeg håper uansett at jeg har bidratt med å åpne noen nye dører for videre studier av de administrative forhold og økonomisk samarbeid i den fascinerende sammensatte epoken som den tidlige okkupasjonstiden i Bergen representerer.

---

²⁵⁷ Statsarkivet i Bergen, Norges banks bergensavdeling: Arkivboks 50, Mappe merket: Produksjonsrådet

Litteraturliste

Arkiver:

- **Okkupasjonsarkivet: Signatur: A-2848.002 Arkiv: MA 002. Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II. Samlinger**
Arkivskaper: Bergen kommune. Okkupasjonshistoriekomiteen II
Bergen Byarkiv
- Formannskapsbøkene fra 1940 Journalnr. 1750-2000 og 2001 – 2250, Bergen Byarkiv.
- Norges bank avdeling Bergen arkivboks 49 og 50, Statsarkivet i Bergen.

Bibliografi:

- **Castberg, Frede** – «Norge under okkupasjonen, rettslige utredninger 1940-43», J.W.Cappelens Forlag, Oslo 1945
- **Corell, Synne:** *Krigens ettertid, okkupasjonshistorien I norske historiebøker*, Scandinavian Academic Press/Spartacus forlag A/S, trykket i Danmark 2010.
- **Det kongelige norske utenriksdepartement**, *Krigens rett, overenskomster som Norge står tilsluttet*, Univeritetsforlaget/Oslo/Bergen Oslo 1962
- **Ellingsen, Dag:** *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1993.
- **Espeli, Harald:** *Det økonomiske forholdet mellom Tyskland og Norge 1940-45', Danske tilstander - norske tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45*, ed. Hans Fredrik Dahl et al. (Oslo: Forlaget Press, 2010)
- **Fanebust, Frode** - *KrigshistorienTM, Toralv Fanebust og sannheten*. Pax Forlag a/s, Oslo 2009
- **Fossen, Arne Bjarne og Tore Grønlie:** *Bergen bys historie IV. Byen sprenger grensene*, Alma Mater Forlag as, Bergen 1995
- **Frøland, Hans Otto og Jan Thomas Kobberrød:** *The Norwegian Contribution to Göring's Megalomania. Norway's Aluminium Industry during World War II', Cahiers D'histoire de L'aluminium* (2009)

- **Greve, Tim:** *Bergen i krig, bind 1 og 2*, J. W. Eide Forlag, Bergen 1978.
- **Grieg-Smith, Sven-Erik:** *Ingen fiendtlige hensikter. Overfallet på Bergen 9. april 1940*. Bodoni Forlag, Bergen 2014
- **Grimnes, Ole Kristian:** Kollaborasjon og oppgjør, I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid, ed. Stein Ugelvik Larsen (Oslo: Universitetsforlaget, 1999)
- **Hobson, Rolf og Tom Kristiansen:** Total krig, nøytralitet og politisk splittelse 1905-1940 Norsk forsvarshistorie, Bergen, 2001
- **Hodne, Fritz, Grytten, O. H:** *Norsk økonomi i det 20. Århundre*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS, Bergen 2002, s. 119-129.
- **Kroglund, Nina Drolsum:** *Hitlers Norske hjelpere, nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45*, Forlaget Historie og Kultur A/S, Oslo 2010.
- **Langeland, O. H.** (2009) *Dømmer ikke*. Familieforlaget A/S, Oslo
- **Larsen, Stein Ugelvik (red)**, I krigens kjølvann, Universitetsforlaget, Oslo 1999
De nasjonale forskningsetiske komiteene 2016, s. 19
- **Nøkleby, Berit:** *Hitlers Norge, okkupasjonsmakten 1940-1945*. Cappelen Damm A/S, Trondheim 2016.
- **Ruud, Morten**, Innføring i krigens folkerett, Tanum-Norli, Oslo 1980.
- **Ræstad, Arnold**, Krigs og freds problemer, Kristiania, Cappelen 1916.
- **Storeide, Anette:** *Norske Krigsprofitører, Nazi-Tysklands velvillige medløpere*, Gyldendal Norsk Forlag, Trondheim 2014.
- **Stensaker, Asbjørn:** *Det hendte i Bergen*. J. W. Eides Forlag – Bergen 1946.

Doktoravhandlinger og masteroppgaver om emnet

- **Kvale, SJ:** Nyordning og motstand innen kommunaladministrasjonen under okkupasjonen 1940-45. Et studium med Bergen kommune som undersøkelsesområde, Hovedoppgave i historie, UiB 1975.

- **Lorentzen, Svein:** «Norsk lokalforvaltning under førerprinsippet: okkupasjonstidens kommunale nyordning 1940-1945. Hovedoppgave i historie - Universitetet i Bergen, 1973 II.
- **Stoveland, Vegard Orheim:** *Samarbeid eller tvang, økonomisk samhandling mellom Det Bergenske Dampsskibsselskap og tyske myndigheter 1940-45.* Masteroppgave Universitet i Bergen (UiB) våren 2014
- **Sæveraas, Torgeir Ekerholt:** *Beton macht Geshcichte, Organisation Todt og utbyggingen av Festung Norwegen - Ph.d.- Avdeling i historie, Institutt for historiske studier, NTNU, 2016.*
- **Valderhaug, Gudmund:** *Samarbeid og motstand. Lokal politikk i Bergen 9.april - 31. desember 1940, med hovudvekt på næringslivspolitikken.* Hovedoppgave i historie - Universitetet i Bergen, 1983.

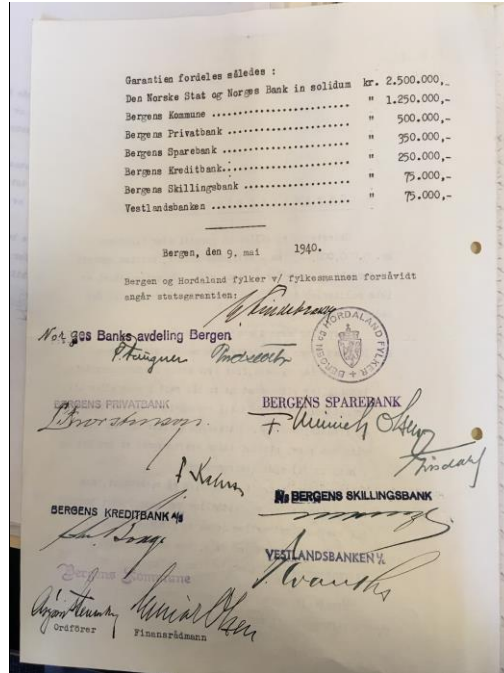
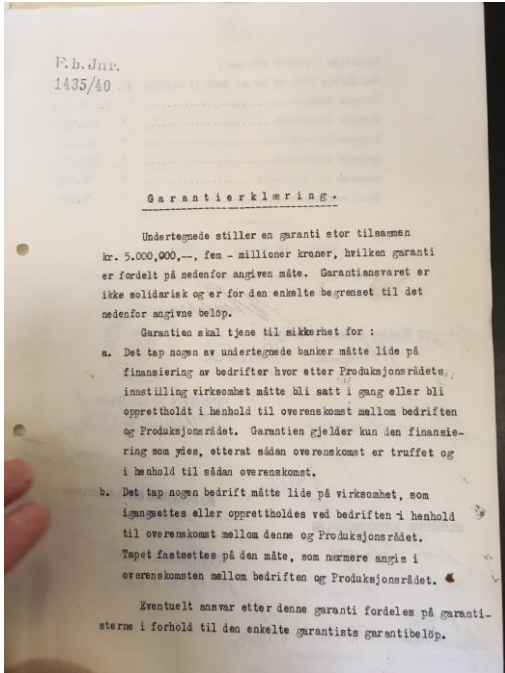
Internettressurser:

- <http://www.bergenkringkaster.no/bergen-kringkaster-askoy-norsk-telemuseum-egil-reimers/> (29/9 – 2017)
- <http://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/bergens-historie> (29/9 - 2017)
- <https://www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/artikler-og-publikasjoner/det-svinger-i-norsk-okonomi> (15/3 - 2018)
- <https://snl.no/realkapital> (15/3 - 2018)
- : <https://www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/artikler-og-publikasjoner/det-svinger-i-norsk-okonomi> (15/3 - 2018)
- http://www.stoltz.no/default.aspx?pagelId=5&utm_campaign=Stoltz+Entrepren%C3%B8r+AS&utm_source=google&utm_medium=ppc&utm_term=stoltz%20entrepren%C3%B8r&utm_content=2055192x844192131393409240 (11/5 – 2018)
- <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/Forord/> (21/9 2017)
- <https://en.wiktionary.org/wiki/collaborare> (1/10 – 2017)
- <http://stange-historielag.no/arboker/1986> (9/4 2018)
- https://books.google.no/books?id=wnfzAAAAMAAJ&q=kriseutvalg&hl=no&source=gsbs_word_cloud_r&cad=5 (9/4 2018)
- : <http://www.ude.oslo.no/Oslo-patriot/th31.html> (9/4 2018)
- https://www.bergen.kommune.no/bk/multimedia/archive/00078/Kriseutvalgets_forha_78662a.pdf (4/9 20 - 2017)
- <https://snl.no/formannskapslovene> (5/9 - 2017)

- https://www.bergen.kommune.no/bk/multimedia/archive/00014/Slutten_p_en_epoke_14489a.pdf (5/9 - 2017)
- : [https://nbl.snl.no/Arnold R%C3%A6stad](https://nbl.snl.no/Arnold_R%C3%A6stad) – (10/4 2018)
- [https://nbl.snl.no/Tim Greve](https://nbl.snl.no/Tim_Greve) (7/5 - 2018)
- <https://www.quora.com/When-was-the-sayingbetter-the-devil-you-know-than-the-devil-you-dont-1st-used-A-character-in-my-story-in-the-early19thC-uses-it-Was-it-used-then> (7/11 - 2017)
- <https://www.nb.no/nbsok/nb/5f6a986e202ce1284c24847b08a2d291?lang=no#1017> – 28/11 2017)
- [https://nbl.snl.no/Ingvar Wedervang](https://nbl.snl.no/Ingvar_Wedervang) - (28/11 2017)
- <https://www.stortinget.no/no/Representanter-og-komiteer/Representantene/Representantfordeling/Representant/?perid=MOLI> - (28/11 2017)
- <https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/bergen-byarkiv/9475/9480/article-66220> - (17.11.17)
- <https://www.vg.no/rampelys/bok/bokanmeldelser/anmeldelse-berit-noekleby-hitlers-norge-okkupasjonsmakten-1940-45/a/23776680/> - (22/11 – 2017)
- <https://www.aftenposten.no/kultur/i/4r8k6/Hitlers-og-Terbovens-Norge> - (22/11 - 2017)
- <http://www.stoltz.no/default.aspx?pagelId=8> (15/1 2018)
- <http://www.arkivportalen.no/side/aktor/detaljer?aktorId=no-a1450-01000000437609> – (22/2 – 2018)
- <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/makt-og-politikk/1713-kupp-forhandlinger-og-nyordning.html> (7/9 - 2017)
- <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/naeringslivet/okkupanten-og-norsk-naeringsliv> - (14.12.17)
- <http://www.stoltz.no/default.aspx?pagelId=8> – (7/3 2018)
- <https://www.ssb.no/kpi?fokus=true> (6/4 2018)
- <https://www.ssb.no/kpi?fokus=true> (6/4 2018)
- <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/naeringslivet/tyske-anlegg-og-tyskararbeid> (3/5 2018)
- <http://home.broadpark.no/~janordst/artfakta.htm> (27/4 2018)
- <https://www.nrk.no/hordaland/xl/ryktet-om-hitlers-dod-ble-skjebnesvangert-for-ivan-1.13304785> (19/3 2018)
- <https://www.tekniskmuseum.no/forskning/organisasjon-todt-i-norge> (22/3 2018)
- <https://tekniskmuseum.no/museet/100-forskning/969-tvangsarbeidets-politiske-okonomi-organisation-todt-i-norge-under-andre-verdenskrig> - (20/3 2018)
- <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/religion-og-verdensbilder/1717-kirkens-motstandskamp.html> (26/3 2018)
- <https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/bergen-byarkiv/9475/9480/article-66220> - (2/10 - 2017)

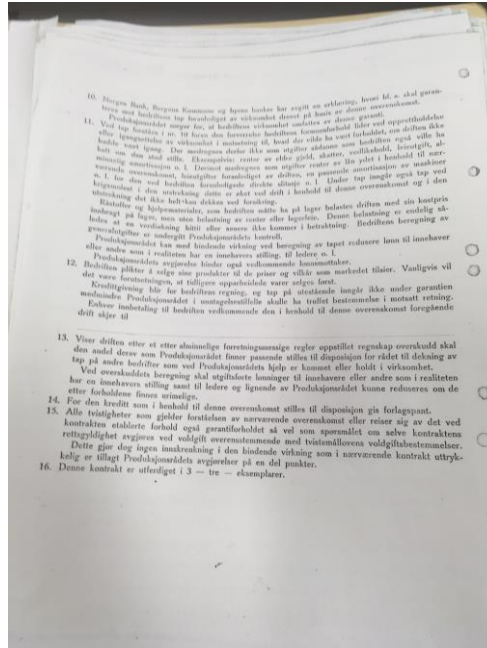
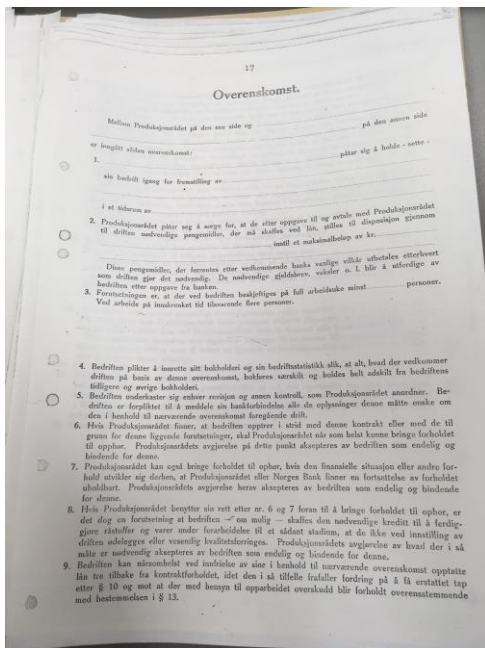
- <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/makt-og-politikk/1713-kupp-forhandlinger-og-nyordning.html> (7/9 - 2017)
- <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/smakebiter-fra-arkivet/varslipp-2011>

Fotografier

Bilde nr 1 og 2: Garantierklæring

Bilde nr 3 og 4: Bankenes Overenskomst/kontrakt

Bilde nr 5: Produksjonsrådets utgifter til administrasjon

Produksjonsrådets utgifter fra 24/4 til 31/8 1940:		
Kontorinnredning.....	Kr.	398,47
Lønn sekretær og kontorassistent.....	"	5.185,14
" kontrollør.....	"	1.284,50
Juridisk assistanse.....	"	1.500,-
Kontorleie.....	"	563,33
Bekv. sitta.....	"	747,89
Trykksaker.....	"	474,82
Annonser.....	"	292,34
Porto og bud.....	"	139,60
Telefonkontingent.....	"	82,63
Reiseutgifter.....	"	304,70
Reshold.....	"	206,63
Diverse innskattninger.....	"	62,41
Renter av foliokonto.....	"	70,74
	Kr.	11.272,60

Fordeling:		
Norges Bank og staten in solidum 2500/5000	Kr.	5.636,30
Bergens Kommune.....	"	2.818,15
Bergens Privatbank.....	"	1.127,26
Bergens Sparebank.....	"	789,08
Bergens Kreditbank.....	"	563,63
Bergens Skillingsbank.....	"	169,09
Vestlandsbanken.....	"	169,09
	Kr.	11.272,60

Bergen den 31 august 1940
12. september 1940
W. Murestad (sign.)
T. Meidell Johnsen (sign.)
Bilag og regnskap er revidert og funnet i orden
Ole B. Loftnes (sign.)
Statsautorisert revisor

Bilde nr. 6. Dom mot Albert Faber-Swensson

Den offentlige gjeldsskyldighet

1) Alfred Faber-Swensson
2) Georg Thorbjørn Thorud Lund

avlagt slik dom:

Tiltalte nr. 1, Alfred Faber-Swensson er født den 25/3 1904, bopæl Harald Løvenskiolds vei, Ullern, entrepreneur, uformann, i kontakt p.t. ca. 500,- kr. mnd. gift, forsvargt hustru og 3 barn, 3 ganger betalt for overtr. av forordning og svarebørs, samt en bot 18/11-44 for overtr. av forordning 28/4-44 § 1 på nr. 12000,- som ikke er betalt.

Han er ved tiltalsbeholdning fra statsadvokaten den 19. mars 1947 sett under tiltale ved Oslo byrett etter den almindelige straffelov av 22. mai 1902 § 66, jfr. mål. lov av 15. desember 1916 nr. 26 og 1. tryk. av 21. februar 1947 § 66.

Dommen:

1. Tiltalte som før krigen har drevet en mindre entreprenørfirma med forretningskontor i Oslo, innledet sommeren 1940 og forretningsforbindelse med de tyske militære myndigheter og fra 1940 til frigjøringen frivillig en rekke bygge- og anleggsarbeider av tildels utregnet krigsviktig art for forskjellige tyske militære myndigheter, samt fra 1944 også for det av tyskerne på denne tiden helt kontrollerte produksjonsrådet (A.F.). Tiltalte drev denne virksomhet dels i egenregi og for egen regning, og har herunder utvidet sin virksomhet til ut anlegg og byggearbeider av hva han drev før krigen.

Tiltaltes bygge- og anleggsvirksomhet for tysk regning har bl.a. bestått i større entrepriser for forskjellige tyske militære og andre myndigheter av forskjellige typer og omfang, deriblant oppføring av baraker av forskjellige typer og størrelse og andre steder i Hallingdal for til sammen over 1 million kroner, hangarer på Voss og Bævre for ca. 3,5 millioner kroner, kanonstillinger og utbygging av fabrikkbygningene for 4/3 Nordag i øvre Idal for ca. 1,5 millioner kroner og leveranse av et større antall baraker til luftkommando for ca. 3/2 million kroner.

Fra februar 1942 i ca. 1/2 år har tiltalte under ledelse av eget sivilingeniørkontor opprettet i Narvik, utført diverse arbeider med veianlegg, tunneller, ammunisjonsbunkers m.v. i Ledingen, Narvik og flere steder i Nordland for ca. 1/2 million kroner.

Videre er utført en rekke andre spesielle arbeider på tyske befestninger og tjenestesteder bl.a. i Oslo og omegn og ytre og indre Oslofjord (Kragere, Rygge, Hanks, Kambo, Rosenden).

Tiltalte samlede omsetning for tysk regning beløper seg til ca. 16 1/2 million kroner.

Mailkorrespondanse

Mail til Stoltz, 18-12-2017

Jeg er Masterstudent ved UiB og skriver om økonomiske og administrative forhold i Bergen i tidsrommet april-mai 1940. Oppgaven min kretser rundt problemstillinger knyttet til om den lokale forvaltningen la til rette for og legitimerende arbeid for okkupasjonsmakten.

Jeg forstår det slik at dere har blitt kontaktet tidligere med tanke på innsyn i deres arkiv, men at dette har blitt avslått -

<http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/8400/119645386.pdf?sequence=1> s. 7.

I motsetning til den ovennevnte henvendelsen, rettes ikke mine problemstillinger seg mot bedrifter og enkeltpersoner og deres handlinger under okkupasjonstiden. Fokuset i min oppgave, kretser dermed ikke rundt å grave etter personer eller bedrifter som for ettertiden ble betegnet som landssvikere eller som opererte i "gråsoner" hva samarbeid med den tyske okkupasjonsmakten angikk. Jeg er ute etter å løfte det lokalt opprettede forvaltningsorganet Produksjonsrådet frem i lyset, og på den måten se på problemstillinger knyttet til om det ble formidlet arbeidsoppdrag mellom private aktører og okkupasjonsmakten gjennom den

kommunale forvaltningen.

Det er flere grunner til at jeg tar kontakt med dere nå. For det første:

Dere er et firma som fortsatt eksisterer, og dere har et arkiv som er lokalisert ved Bergen Byarkiv, så vidt jeg vet.

For det andre: Firmaet deres er nevnt i ulike kilder i det aktuelle tidsrommet for min oppgave.

For det tredje: Jeg er ikke ute etter "å ta dere", men tvert i mot å rette fokuset mot den lokale forvaltningen i det aktuelle tidsrommet og få klarhet i deres rolle inn mot okkupasjonsmakten. I så henseende vil deres bedrift få mulighet til å diktere deres egen rolle og være deres egen stemme i denne prosessen dersom jeg får innsyn og det viser seg at arkivet er fruktbart for videre arbeid rundt min tematikk.

Jeg kan sende dere en kort innledning og oversikt over tematikken og problemstillingene/hypotesene jeg jobber ut ifra dersom det er ønskelig.

Jeg håper på et positivt svar

Mvh

Pål Kristian Økland, Tlf: 4737790

Svar fra Stoltz, 20-12-2017

Hei!

Viser til din mail ang. spørsmål om innsyn i dokumenter/arkiv.

Har tatt dette opp med ledelsen.

De ønsker fortsatt ikke å gi noen tilgang til dokumenter / arkiv.

Ønsker deg lykke til med oppgaven.